

Майкл Ондатже

Англійський пацієнт

Переможець Букерівської премії

КЛУБ
СІМЕЙНОГО
ДОЗВІЛЛЯ

Michael Ondaatje

The English Patient

a novel

Майкл Ондатже

Англійський пацієнт

роман

УДК 821(71)
ББК 84(7Кан)
О-58

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Перекладено за виданням:
Ondaatje M. The English Patient / Michael Ondaatje. —
Toronto : McClelland & Stewart, 1992. — 307 p.

Переклад з англійської *Єлени Даскал*

Дизайнер обкладинки *Олег Щегель*

ISBN 978-617-12-1456-9 (укр.)
ISBN 978-0-7710-6886-7 (англ.)

© Michael Ondaatje, 1992
© Hemiro Ltd, видання українською мовою, 2016
© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», переклад та художнє оформлення, 2016

На згадку про Скіпа і Мері Дікінсон

Присвячую Квінтінові і Гріффіну

Щиро дякую Луїзі Денніс

Більшість із вас, я певен, пам'ятають трагічні обставини смерті Джеффрі Кліфтона. Там, на плато Гільф-ель-Ке-бір, під час пустельної експедиції, котра вирушила на пошуки загадкового оазису Зерзура, у 1939 році зникла також і його дружина, Кетрін Кліфтон.

Перш ніж розпочати лекцію, я мушу висловити глибоке співчуття з приводу цих трагічних подій.

Лекція цього вечора...

*Витяг із протоколу засідання
Географічного товариства
в листопаді 194- року в Лондоні*

Вілла

Дівчина, котра працювала в садку, випросталася й подивилася вдалечінь. Було відчуття, що погода от-от зміниться. Черговий порив вітру сповнив повітря розмаїттям звуків, і високі кипариси неспокійно захиталися. Вона повернулася та попрямувала до будинку, а коли вже занесла ногу над пристінком, відчула на оголених руках краплі дощу. Перетнула лоджію і стрімко увійшла до помешкання.

У кухні вона не зупинилася, а рушила далі. Збігла захованими в темряві сходами до довгого коридору, де крізь відчинені двері на підлогу падав клин світла.

Зайшла до кімнати з іншим садом — повним дерев, намальованих на стінах і стелі. Там на ліжку лежав чоловік, підставлений легкому вітрові, і, коли дівчина увійшла, він повільно повернув до неї обличчя.

Кожні чотири дні вона мие його обгоріле тіло, починаючи з понижених стоп. Притримує мокру серветку трохи вище від щиколоток, вичавлює з неї воду, піднімає голову, коли він бурмоче, спостерігає посмішку. Найстрашніші опіки були над гомілками. Пурпурові. Аж до кісток.

Вона доглядає його вже кілька місяців і добре вивчила тіло, спокійний пеніс, схожий на морського коника, вузькі пружні стегна. Тіло Христа, думалося їй. Він її зневірний святий. Лежить на спині без жодної подушки, вдивляється в намальоване на стелі листя, в запону з гілок під синім небом.

Вона щедро лле знеболювальний лоссьйон «Каламін» просто на груди, де менше опіків, де можна торкнутися. Їй так подобається впадинка під останнім ребром, це урвище зі шкіри. Дівчина дотягується до плеча, дмухає на шию, і він бурмоче.

— Що? — запитує, виринаючи з глибин зосередженості.

Чоловік повертає понівечене обличчя із сірими очима. Медсестра лізе рукою до кишень. Вона знімає зубами шкірку зі сливи, відділяє кісточку й кладе м'яку фрукто-ву плоть чоловікові до рота.

Він знову щось шепоче, змушуючи щемке сердце юної сестри залишатися поруч із ним, хоч би де була його свідомість, супроводжувати до бездонних глибин пам'яті, куди він занурюється щораз глибше і борсається серед спогадів про кілька останніх місяців перед тим, як померти для цілого світу.

Часом чоловік розповідає свої історії, його пам'ять шугає в різних площинах, наче яструб, вишукуючи нові деталі. Він прокидається в оповитій намальованою зеленню альтанці, оточений розсипом цвіту й руками величавих дерев. Це нагадує йому пікніки і жінку, що цілувала ті частини його тіла, котрі нині обпечені до кольору баклажана.

— Я тижнями тинявся пустелею, забуваючи навіть підвести очі й подивитися на Місяць, — оповідає він, — як одружений чоловік, котрий може кілька днів не вдивлятися в обличчя дружини. У цьому немає байдужості, тільки надмірна заклопотаність.

Чоловікові очі застигають на обличчі молодой жінки. Якщо вона відхилить голову, погляд його не зміниться, просто ковзне повз неї й наштовхнеться на стіну. Медсестра нахилиється ближче.

— Як ви обгоріли?

Пізнє пообіддя. Його руки граються з простирадлом, пестять тканину зворотнім боком долоні.

— Мій літак загорівся й упав у пустелі. Люди знайшли мене, змайстрували щось схоже на човен із палиць і потягли крізь піски. Ми були у Єгипетському піщаному морі, раз у раз перетинали висохлі русла. Кочівники, ти чула колись про них? Бедуїни. Коли я впав, навіть пісок зайнявся. Люди побачили, як я вийшов із цього полум'я оголеним. Вогонь пожирав шкіряний шолом. Вони прив'язали до мене шини, зробили каркасні ноші й побігли. Тільки й чутно було їхні глухі кроки. Я зруйнував пустельний супокій.

Бедуїни знали, що таке палаючий літак. З 1939 року чимало їх впало на них із неба. Вони виготовляли деякі металеві інструменти й кухонне начиння з понівечених літаків і цистерн. Це був час, коли війна велася в небі. Кочівники навчилися розпізнавати звук підбитого літака і могли безпомилково дістатися до його уламків. Невеличкий гвинтик із кабіни перетворювався на кошт-товність. Я, мабуть, перший, хто вийшов до них з палаючої машини. Чоловік, на чийй голові розквітло полум'я. Вони не знали мого імені. Я не знав, якого вони роду-племені.

— Хто ви?

— Не знаю. Ти вже питала мене.

— Ви називали себе англійцем.

Він ніколи не втомлювався достатньо сильно й довго не міг заснути. Дівчина читала йому всі книжки, котрі зуміла знайти в бібліотеці поверхом нижче. Свічки миготіли і кидали тіні на сторінки та на її обличчя, на дерева й алеї, ці настінні прикраси залишалися о такій порі майже невидимими. Він дослухався до її слів, всотував їх, наче воду.

Якщо ставало зимно, вона обережно підходила до ліжка і лягала поруч. Мусила бути дуже обережною — навіть доторк тонкого зап'ястя завдавав йому нестерпного болю.

Іноді вже було далеко за північ, а він все лежав, широко розплющивши очі, та вдивлявся в темряву.

Чоловік впізнавав запах оазису, навіть не бачивши його. Вологе повітря. Шурхіт пальм. Бряцання кінської зброї. Гупають олов'яні бляшанки, і цей низький звук шепоче, що вони повні води.

Бедуїни змочили олією великі шматки м'якої тканини і вкрили його. Наче миром помазали.

Він відчував присутність мовчазного чоловіка, котрий увесь час був біля нього, вдихав аромат його дихання, коли той схилявся над ним що двадцять чотири години в сутінках, оглядав у темряві його шкіру.

Без тканини він знову почувався оголеним чоловіком, котрий вийшов із палаючого літака. Люди накрили його сірою повстю. Який благородний народ знайшов його, дивувався він. У якій країні виріс цей м'який інжир, плоди якого поруч із ним розжовував, а потім вкладав йому до рота якийсь чоловік. Спливав час в оточенні кочівників, а він не міг згадати, звідки прийшов до них. Знав лише одне — він був ворогом, збитим з небес.

Пізніше, у шпиталі в Пізі, йому здавалося, що кожної ночі до нього приходила знайома постать, жувала інжир і вклала йому до уст соковиту м'якоть.

Ті ночі були моторошними й безбарвними. Ані звуку, ані наспіву. Коли він прокидався, бедуїни припиняли розмови. Він лежав на вівтарі гамаку та марнославно уявляв собі, як сотні кочівників доглядають його, проте їх було лише двоє, тих, хто знайшов його, хто зірвав з нього чудернацький, охоплений схожим на розгалужені роги вогнем головний убір. Цих двох він упізнавав за присма-

ком слини, котру жадібно ковтав разом з інжиром, за звуком, з яким бігли пустелею їхні ноги.

Вона сиділа й читала книжку під мерехтливим світлом. Поглядала зрідка в коридор вілли, котра слугувала військовим шпиталем, і дівчина жила тут разом з іншими медсестрами, аж поки їх усіх помалу не перевели деінде, фронт рухався на північ, війна майже скінчилася.

У житті медсестри настав період, коли книги сприймалися як єдиний вихід із самотньої келії. Вони займали вже половину її світу. Вночі вона сиділа, схилена над тумбочкою, і читала про маленького індійського хлопчика, котрий вчився запам'ятовувати різноманітні коштовності та інші дрібнички на таці, мотався від учителя до вчителя, всотував їхні знання: хтось навчив його різних говірок, хтось — як правильно запам'ятовувати, а хтось — як не піддатися гіпнозу¹.

Книжка лежала на її колінах. Раптом дівчина збагнула, що вже понад п'ять хвилин пильно роздивляється вкритий порами папір і загнутий кутик сімнадцятої сторінки, наче хтось залишив знак. Торкнулася рукою шкіряної палітурки. Щось стрімко зблиснуло в її спогадах, ніби мишка пробігла горищем чи нічний метелик вдарився об скло. Дівчина знову зиркнула в коридор, хоча й знала, що на віллі Сан-Джироламо, крім неї й англійського пацієнта, не залишилося жодної живої душі. Медсестрі вдавалося виростити у розбомбленому садку за будинком досить овочів, щоб вони могли вижити, до того ж час від часу з міста навідувався чоловік і вона вимінювала мило, простирадла та різну всячину, котра залишилася у шпиталі, на важливіші речі. Дрібку квасолі, шматок м'яса. Він навіть залишив

¹ Йдеться про роман Р. Кіплінга «Кім». (Тут і далі прим. пер., якщо не вказано інакше.)

їй дві пляшки вина, і тепер щовечора, після того як дівчина лягала поруч із пацієнтом і той врешті-решт засинав, вона церемоніально наповнювала собі невеличку мензурку й відносила пляшку на нічний столик за причиненими на три чверті дверима, а потім сьорбала вино маленькими ковточками, гортаючи одну зі своїх книжок.

Англієць часом пильно дослухався, а іноді — ні, тому потім йому здавалося, що книжки сповнені прогалин, наче ділянки дороги, понищені штормом, подекуди не вистачало якихось епізодів, ніби сарана погризла шматок gobелену чи пошкоджений бомбардуванням тиньок несподівано відвалився вночі від фрески.

Вілла, на якій вони зараз мешкали, виглядала приблизно так само. Через завали до деяких кімнат неможливо було увійти. Бомба залишила кратер у бібліотечній стіні, крізь нього сочилися дощ і місячне сяйво, а крісло в кутку тепер постійно було мокрим як хлющ.

Дівчину не турбувала занепокоєність англійця проблемами в сюжеті. Вона не переказувала йому розділи, котрих бракувало, а просто розгортала книжку й виголошувала «сторінка дев'яносто шість» чи «сторінка сто одинадцять». От і вся довідка. Медсестра брала чоловікові руки, підносила до обличчя і вдихала запах хвороби.

— Твої руки загрибили, — сказав він якось.

— Це все через порпання в землі, бур'яни та будяки.

— Будь обережна. Я попереджав, що це небезпечно.

— Знаю.

Потім вона поверталася до книжки.

Це батько навчив її визначати стан здоров'я за запахом рук. Чи собачих лап. Щоразу залишаючись удома наодинці з собакою, він вдихав аромат подушечок на її лапах. «Це, — казав він, наче насолоджуючись гарним бренді, — найкращий на світі аромат! Вишуканий букет! Відголоски

мандрів!» Дівчина вдавала огиду, але собачі лапи дійсно були дивом: вони ніколи не тхнули брудом. «Це собор! — вигукував татко. — Такий-то садок, потім поле з високими травами, прогулянка крізь цикламени — скарбниця підказок про всі шляхи, якими сьогодні бігала тварина».

На горищі знову шугнуло щось, схоже на мишку, і дівчина вкотре підвела погляд від книжки.

Вони разом звільнили чоловікове обличчя від трав'яної маски. Сьогодні було затемнення. Вони чекали на нього. Де ж він? Що це за цивілізація із вмінням передбачати погоду й затемнення? Ель-Ахмар чи, як його ще називають, Ель-Аб'яд¹; то люди мусять належати до одного з північно-західних пустельних племен. Вони змогли знайти людину, що падала з неба, відкрили її обличчя маскою із зілля, назбираного в оазисі й зв'язаного докупі. Зараз трава огортала чоловіка. Улюбленою його місциною на землі були трав'яні луки К'ю², де кольори буяли такою ніжністю та розмаїттям, наче пагорби, на яких ростуть різнобарвні ясени.

Під час затемнення він пильно вдивлявся в навколишній пейзаж у слабкому світлі. Люди навчили його, як підіймати руки і вбирати в себе сили Всесвіту, так само як пустеля увібрала в себе безліч літаків. Вони продовжували нести його в паланкіні з гілок і повсті. Чоловік побачив, як зграйка фламінго перетинає поле його зору в напівтемряві від прикритого Місяцем Сонця.

Його шкіри повсякчас торкалися цілющі суміші чи темрява. Якимось уночі він почув високо в небі щось на кшталт лагідного співу дзвіночків на вітрі, та згодом запала тиша,

¹ Ель-Аб'яд — мис у Тунісі, крайня північна точка Африки.

² К'ю — Королівські ботанічні сади у Лондоні.

і він заснув, спраглий цього звуку, схожого на сповільнене тьохкання птаха, можливо фламінго, чи скавчання маленького фенека¹, котрого ніс у напівзащитій кишеньці свого бурнуса² один із чоловіків.

Наступного дня чоловік лежав загорнений у свіжу тканину, аж раптом звідкись долинули різкі кришталеві звуки. Здавалося, сама темрява народжувала їх. Коли надійшли сутінки, його тіло знову розгорнули і пацієнт побачив, як до нього наближається стіл із чоловічою головою, а за хвилинку зрозумів, що це бедуїн з велетенським ярмом на шії з прив'язаними до нього сотнями маленьких пляшечок, кожна — ниткою чи дротом різної довжини. Тіло, заховане в цій скляній сфері, рухалося так, наче стало її частиною.

Фігура ніби зійшла із зображень тих архангелів, яких він перемальовував ще школярем і ніяк не міг зрозуміти, як звичайне тіло здатне вмістити усі м'язи, необхідні для керування крильми. Кочівник рухався повільно й розважливо, хода його була настільки плавною, що пляшечки майже не розхитувалися. Архангел змахував скляним крилом і діставав потрібне зілля, насичене сонячним промінням, наче мазь спеціально нагрівалася, щоб оберігати його рани. Позаду цілителя мерехтіло світло — відтінки синього та інших кольорів тремтіли в серпанку й танцювали на піску. Усе це здавалося дивом — слабкий скляний передзвін, надмір кольорів, чоловік наближався, наче волхв із дарами та обличчям, схожим на гладенький і темний рушничний приклад.

Поверхня скла була шорсткою, бо оброблялася піском, як у часи давно зниклої цивілізації. Кожна пляшечка

¹ Фенек (лат. *Vulpes zerda*) — мініатюрна лисиця, яка живе в пустелях Північної Африки.

² Бурнус (франц. *bournous*, з арабської «бурнус» — «широкий плащ») — арабський плащ із цупкої вовняної тканини з каптуром.

заткнута малесеньким корком, і цілитель витягав його зубами, тримаючи в роті кілька таких затичок, змішував вміст різних ємностей. Він постояв над розпростертим обпаленим тілом зі своїми крильми, встроїв глибоко в пісок дві палиці й відійшов від свого шестифутового ярма, котре балансувало тепер на милицях, зроблених із двох патиків. Бедуїн залишив свою «крамницю». Він клячав біля постраждалого пілота, клав холодні руки йому на шию й сидів так якийсь час.

На караванному шляху між Північним Суданом і Гізою, котрий називали Сорокаденною дорогою, його знав кожен. Цілитель зустрічав каравани, торгував спеціями та напоями й мандрував між оазами. Він пробирався крізь піщані бурі, загорнутий у свій дивакуватий скляний плащ, із маленькими корками у вухах, і сам собі здавався своєю ж посудиною, цей крамар-цілитель, цей повелитель олій, парфумів і дивовижних панацей, цей хреститель. Він просто заходив до табору й прямував із завісою слоїв до того, хто потребував ліків.

Кочівник сів і нахилився над обгорілим чоловіком. Потім з'єднав шкіряні човники стоп, трохи відхилився й витягнув потрібні пляшечки, навіть не глянувши на них. Повітря повнилося ароматами, коли він відкорковував слоїки. Запахло морем. Іржею. Квітами індиго. Чорнилом. Річковим намулом-каліною-формальдегідом-парафіном-ефіром. Повітря хаотично засмикалося. Ген-ген заревли верблюди, мабуть, вловили пахощі. Цілитель втер у грудну клітину пілота чорно-зелену пасту. Це була товчена павичева кістка, він виміняв її в одному з арабських поселень десь західніше чи південніше, бо знав, що це найкращий лік проти опіків.

Двері між кухнею й зруйнованою капличкою ведуть до овальної бібліотеки. Усередині все здається безпечним,

якщо не зважати на велетенську дірку між портретами на дальній стіні — два місяці тому тут стріляли з мінометів. Приміщення призвичаїлося до своєї рани, звикло до витівок природи, вечірніх зірок і пташиного співу. Окрім височенних книжкових полиць тут є канапа, піаніно, накрите сірою тканиною, і навіть голова ведмедя — єдине, що залишилося від опудала. Полиці біля пошкодженої стіни покривилися від дощу, та й книжки набрали води і поважчали вдвічі. Іноді тут з'являлася блискавка, перекреслювала собою килим і піаніно, знову й знову.

У дальньому боці кімнати були колись французькі вікна, але їх давно забили дошками. Якби вони відчинялися, дівчина могла б просто з бібліотеки потрапити до лоджії, а потім спуститися тридцятьма шістьма покаяльними сходами повз капличку й попрямувати туди, де колись були старовинні луки, а тепер — земля, випалена вибухами фосфорних бомб. Німецька армія, покидаючи будинки, мінувала їх, тож у більшості кімнат, котрі не були вкрай необхідними, як оця, люди задля спокою позабивали двері.

Дівчина знала, яка небезпека чатувала на неї, поки вона прослизала до кімнати в надвечірніх сутінках. Раптово зупинилася, усвідомивши, що, ймовірно, її ваги на дерев'яній підлозі досить для активації будь-яких механізмів. Її ноги в пилюці. Єдине слабке світло просочувалося крізь зазубрену дірку від мінометного обстрілу, котра сліпим оком витріщалася в небеса.

Медсестра витягла «Останнього з могікан», з тріском відірвавши його від суцільної купи зліплених вологою книжок, її навіть у напівтемряві зачаровували аквамаринове небо, озеро та індіанець на передньому плані обкладинки. А потім, ніби в кімнаті був той, кого не варто турбувати, дівчина тихо позадкувала в зворотньому напрямку, стаючи на власні сліди, щоби вберегтися від вибухівки, але начебто

граючись, і коли б хтось зазирнув досередини, подумав би, що вона увійшла сюди, а потім її матеріальна оболонка дивним чином зникла. Вона зачинила двері й повернула на місце попереджувальну пломбу.

Згодом вона сіла в алькові біля вікна в кімнаті англійського пацієнта, де з одного боку від неї простяглися розмальовані стіни, з другого — справжня долина. Дівчина розгорнула книжку. Сторінки склеїлися до купи, залякли тугим жмутом. Медсестра почувалася Робінзоном Крузо, який знайшов затонулий фоліант, викинутий хвилиною на берег і добряче висушений сонцем. «Оповідь про 1757 рік». Ілюстрації Н. К. Ваєта¹. Як у всіх найкращих книжках, тут була важлива сторінка зі списком ілюстрацій і рядок тексту до кожної з них.

Дівчина поринула в оповідання, задалегідь знаючи, що ось-ось з'явиться відчуття занурення в чуже життя, яке простяглося на ділянку довжиною в двадцять років, її тіло наповниться реченнями та миттєвостями, поважає, наче голова, в якій причаїлися забуті сни.

Війська понад місяць облягали гірське італійське містечко, котре стояло на варті північно-західного шляху, загороджувальний вогонь сфокусувався на захованих серед яблуневих і сливових садів чоловічому монастирі та двох віллах. На одній із них, віллі Медічі, мешкали генерали. Трохи далі була вілла Сан-Джироламо — колишній жіночий монастир, чиї фортецеподібні стіни з бійницями стали останньою схованкою для німецької армії. Тут розмістилася сотня військових. Коли містечко на пагорбах почало розриватися від пострілів на шматки, наче кораблі під час

¹ Ньюелл Конверс Ваєт — художник зі Сполучених Штатів першої половини XX століття. Відомий ілюстратор дитячих книжок.

морського бою, солдати рушили з казарменних наметів, встановлених у саду, до вже й так переповнених спалень старого монастиря. Вибухи зруйнували не лише частину каплички, а й горішний поверх вілли. Коли будинок нарешті перейшов до союзників і вони влаштували тут шпиталь, сходи на третій поверх заплombували, хоча деяким частинам комина й даху вдалося пережити ті моторошні події.

Медсестра та її англійський пацієнт наполягли на тому, щоб залишитися тут, коли усіх інших евакуювали до безпечніших південних територій. Увесь цей час вони страшенно мерзли, бо будинок було знеструмлено. У деяких кімнатах з боку долини бракувало стін. Вона відчиняла двері до них і бачила тільки вкриті листям, просяклі вологою ліжка, котрі змерзло шутилися в кутку. Інші ж двері відчинялися просто на вулицю. Кімнати перетворилися на відкриті пташники.

Вогонь пожер нижні східці ще до того, як солдати пішли геть. Вона принесла з бібліотеки двадцять книжок, прибила їх до залишків дерева і відновила таким чином дві сходинки. Більшість стільців вона спалила, щоб зігрітися. Залишилося ще крісло в бібліотеці, проте воно завжди було мокре, всотувало в себе всю ту воду нічних злив, котра потрапляла до кімнати крізь дірку від мінометного обстрілу. У квітні 1945-го вогню уникло тільки те, що було мокрим. Залишилося кілька ліжок. Втім, медсестра любила кочувати кімнатами разом з матрацом чи підвісним ліжком, деколи ночувала в кімнаті англійського пацієнта, деколи — у коридорі, залежно від температури, освітлення чи вітру. Зранку вона скручувала свій матрац і перев'язувала шворкою. Тепер потеплішало, тож дівчина змогла відчинити більше кімнат, провітрити темні закапелки, дозволити сонячному світлу висушити усю вологу. Часом відчиняла двері й спала в кімнатах, котрі не мали стін. Лягала на солом'яний матрац на краю кімнати і, якщо просиналася від грому чи блискав-

ки, дивилася, як мерехтять зорі й повзуть кудись хмари. Їй було двадцять, і в такі моменти дівчині вдавалося залишатися безрозсудною й безтурботною, відкидати своє занепокоєння заміною бібліотекою чи громом, який змушував здригатися вночі. Постійне переховування в темних холодних місцях впродовж кількох останніх місяців виснажило її. Вона заходила до засмальцьованих солдатами кімнат, до залів, чиє умеблювання згоріло разом із ними. Прибирала листя, відмивала лайно та сечу, відшкрібала обвуглені столи. Дівчина жила, ніби волоцюга, а трохи далі королем спочивав на ліжку англійський пацієнт.

Ззовні це місце здавалося пустою. Відкриті сходи щезали в повітрі, їхні бильця звисали. Доводилося харчуватися грубою їжею, але так було безпечніше. Остерігались бандитів, які знищували все на своєму шляху, вони запалювали свічки вночі лише за необхідності. Їх рятував той простий факт, що вілла здавалася зруйнованою. Але дівчина почувалася тут захищеною, наполовину дорослою й наполовину дитиною. Переживши лихоліття війни, вона встановила для себе кілька простих правил. Більше ніхто не змусить її служити на благо цілого людства. Вона доглядатиме тільки обпеченого пацієнта. Вона читатиме йому, митиме його й даватиме йому щоденну дозу морфію — вона пов'язана тільки з ним.

Дівчина працювала на городі й у саду. Принесла зі зруйнованої каплички розп'яття заввишки шість футів¹ і спробувала зробити опудало, щоби вберегти від птахів грядки, почепивши на нього порожні бляшанки від сардин, які брязкотіли і калатали від кожного подмуху вітру. Кам'яна доріжка привела медсестру до освітленої свічкою келії, де вона зберігала акуратно запаковану валізу з кількома

¹ Приблизно 180 см.

листами, деяким одягом і металевою коробкою, повною медичних інструментів. Дівчина прибрала невеликий шматочок вілли й усе це зможе спалити, якщо тільки схоче.

Вона запалює в темряві сірник і підносить до гноту. Світло тягнеться до її плечей. Дівчина вклякає. Охоплює себе руками й мовчки вдихає запах сірки. Уявляє, як разом із ним вдихає світло.

Відійшовши назад на кілька кроків, малює крейдою на дерев'яній підлозі білий прямокутник. Рухається далі й малює ще кілька прямокутників — вони утворюють вежу, — один, потім два, знову один, спирається лівою рукою на підлогу й зосереджено нахилиє голову. Задкує від світла далі й далі. Врешті сідає на п'яти й сидить нерухомо.

Вона ховає крейду до кишені. Встає, підтягує спідницю і зав'язує її довкола талії. З іншої кишені виймає шматочок металу й кидає його перед собою так, що той падає за найвіддаленішим прямокутником.

Вона стрибає уперед, ноги гучно ляскають по підлозі, тінь позаду неї скручується і зникає в далечі коридору. Медсестра рухається дуже швидко, тенісні черевики ковзають цифрами, вписаними до кожного прямокутника, ось одна нога приземляється, потім дві, знову одна — і так до останньої фігури.

Дівчина нахилиється і підіймає шматочок металу, застигає на хвилинку нерухомо, спідниця досі підв'язана вище стегон, руки вільно звисають, дихання пришвидшене. Набирає в груди більше повітря і задмухує свічку.

Тепер вона в цілковитій темряві. Тільки запах диму.

Медсестра підстрибує й розвертається в повітрі, дивиться в інший бік і продовжує стрибати, ще лютіше рухаючись темним коридором, ляскають і гепають підшви черевиків, наступаючи на цифри, приземляються на прямокутники,

яких вона не бачить, але знає, що вони там є, — а звуки ці відлунюють у темних коридорах і ширяться безлюдними закапелками італійської вілли аж до Місяця, аж до стрімчаків у лощині, котра півколом оточила будинок.

Іноді вночі обпалений чоловік відчуває слабке дрижання будівлі. Він підлаштовує свій слуховий апарат і виокремлює якесь незрозуміле гупання, проте так і не може збагнути, що це і де відбувається.

Медсестра бере з тумбочки біля його ліжка зшиток. Це книжка, винесена ним із вогню, — «Історія» Геродота, де між аркушами вклеєні сторінки інших книжок, вирізані ним, чи записані від руки між її рядків його власні спостереження, і тепер усі ці слова гойдаються в колисці Геродотового тексту.

Дівчина читає дрібний закарюкуватий почерк.

На півдні Мароко лютує смерч, який названо фелaxами¹ *аджедж* і від якого захищаються ножами. А ще є *афріко*, котрий колись долітав аж до Рима. В Югославії восени шаленіє *аїм. Аріфі*, охрещений також *вітром спраги*, облизує шкіру вогняними язиками. Усе це постійні вітри, котрі існують і нині.

Є також і інші, сезонні вітри, зі змінним напрямком, які здатні збити з ніг коня, пожбурити на землю вершника, а тоді помчати геть, закрутившись проти годинникової стрілки. *Біст роз* налітає на Афганістан і сатаніє там протягом ста сімдесяти днів, випалюючи дощенту села. Туніський *гіблі*, котрий у Європі називають *сироко*, здіймається, і кружляє, і кружляє, і кружляє, викликаючи людське

¹ Фелax — фермер або селянин у країнах Близького Сходу.

божевілля. Суданська піщана буря — *хабуб* — одягається в яскраво-жовті стіни тисячі метрів заввишки й супроводжується дощем. *Харматан* дме з Атлантики й зрідка може втопитися в її водах. *Імбат* — це морський бриз у Північній Африці. Деякі вітри — просто небесне зітхання. Нічні пилові бурі, котрі несуть холоди. *Хамсин* — піщаний вітер із Єгипту — казиться з березня до травня, названий від арабського слова зі значенням «п'ятдесят», бо розквітає упродовж п'ятдесяти днів, — дев'ята кара Єгипту. Вітер *дату* надлітає з Гібралтару й приносить із собою свіжість і пахощі.

Існує ще _____ — таємний пустельний вітер, чие ім'я король наказав забути, бо той забрав життя його сина.

І *нафліат* — сильний поривчастий вітер з Аравії. *Меццар-іфоулоусен* — жорстокий і холодний південно-східний смерч, який бербери називають «общипувач пір'я». *Бесхабар* з'являється з південно-східного Кавказу, «чорний вітер», який висушує все довкола. Турецький *Саміель* — «отруту і вітер» — люди навчилися використовувати в битвах. Та й чимало інших «отруйних вітрів» — *самум* у Північній Африці чи *солано*, що зриває й несе пелюстки квітів, крутить і кидає їх, аж памороки в голові.

Інші, окремі вітри.

Шалено шугають землею, ніби повені. Здирають фарби, видирають із землі телефонні стовпи, жбурляють каміння й відривають пам'ятникам голови. *Харматан* дме в Сахарі, несе червоний пил, гарячий, наче відкритий вогонь, дрібний, мов борошно. Ця пилюка забиває затвори гвинтівок. Моряки називають його «море темряви». Червоні пилові тумани із Сахари долітають аж до Корнуолу й Девону, періщать дощами й перетворюються на багнюку, а люди думають, що з неба ллється кров. «У 1901 році в Португалії й Іспанії повідомляли про криваві дощі».

Повітря наповнене мільйонами тон пилу, земля — мільйонами кубометрів повітря, а в її надрах ховається більше істот (черв'яків, жуків, підземних створінь), ніж на поверхні. Геродот свідчить, як *самум* поглинув кілька армій і ніхто їх більше не бачив. Один народ так «розгнівався на цей диявольський вітер, що проголосив йому війну і наступав на нього, вишикуваний, з піднятою зброєю, але його повністю знищено й поховано за одну мить».

Піщані бурі є трьох видів. Вихор. Колона. Стіна. Перша знищує горизонт. Друга оточує «джинами, котрі танцюють вальс». Третя — стіна «мідно-червоного тиньку. Здається, що цілий світ навколо палає».

Дівчина підвела очі й побачила, що пацієнт спостерігає за нею. Його розповідь проривалася крізь темряву.

Бедуїни зберегли мені життя, бо мали на те причину. Я був корисним для них, розумієш? Коли мій літак упав серед пустелі, хтось там вирішив, що я маю певні знання. Що я вмію визначити місто, подивившись на скелет його обрисів на карті. Я справді носив у собі море інформації. Я з тих людей, хто, залишившись на самоті в чужому будинку, прямують до книжкової шафи, обирають книжку й проковтують її. Так історія входить у нас. Я пам'ятав карти морського дна, карти із зображеннями тріщин у земній корі, схеми маршрутів хрестоносців, намальованих на телячій шкірі.

Тож я знав цю місцину ще до того, як впав їм на голову, знав, що Олександр Македонський мав причини перетнути її ще в юному віці, а може, просто через елементарну жадібність. Я знав традиції кочівників, які чманіли від вигляду шовку чи колодязя. Одне плем'я випалило долину начорно для покращення теплообміну, збільшуючи таким чином імовірність дощу, і будувало циклопічні

споруди, щоби простромити лоно хмар. Були й інші племена, котрі простягали відкриті долоні назустріч вітру. Вони вірили, що коли зробити це в потрібний момент, то можна відігнати бурю на сусідні ділянки пустелі, де жили їхні недруги. Тут постійно хтось топився, племена раптово ставали історизмом із пісками впоперек їхніх горлянок.

У пустелі легко втратити відчуття реальності. Коли я впав з неба на піски, в суцільне жовте марево, то міг думати лише про необхідність збудувати пліт... Я мушу збудувати пліт.

І там, хоч і лежав серед безкрайніх пісків, я знав, що оточений людьми води.

На Тассілін¹ я бачив наскельні малюнки, як свідчення тих часів, коли люди в Сахарі полювали на водяних коней в очеретяних човнах. У долині Ваді Сура бачив печери, вкриті зображеннями плавців. Колись тут було озеро. Я міг би намалювати на стіні його обриси для них. Міг би привести їх до того краю, шість тисяч років тому.

Запитай у мореплавця про найстаріший корабель, і він опише тобі трапецієподібне вітрило на очеретяному човні, який і досі можна побачити на наскельних зображеннях у Нубії. Дофараонівських. У цих пустелях археологи досі знаходять гарпуни. Це були люди води. Ще й сьогодні караванні шляхи схожі на річкові русла. Хай сьогодні вода — рідкісний гість у цих місцях. Вода є вигнанцем, якого повертають назад у каністрах і пляшках, але це тільки привид у твоїх долонях і на твоїх вустах.

Коли я загубився поміж цих людей, невпевнений, де саме перебуваю, мені досить було назви гірського хребта,

¹ Тассілін-Адджер (у перекладі з туарезької — «Плато річок») — плато в південно-східній частині Алжиру, в пустелі Сахара. На плато в різні роки були знайдені петрогліфи, датовані VII тис. до н. е. — VII століттям.

місцевого звичаю, клітини цієї доісторичної тварини, щоб карта світу ковзнула на місце¹.

Що більшість із нас знає про ці райони Африки? Долина річки Ніл перетворилася на поле баталій, котре простяглося на вісімсот миль углуб пустелі, й армії щораз то йшли в наступ, то відступали. Танки «Віппет», бомбардувальники середнього класу «Боенхейм». Гладіаторські бої на біпланах. Вісім тисяч бійців. Але хто був ворогом? А хто був союзником цих плодючих земель Кіренаїки, солончаків Ель-Агейли²? Ціла Європа бавилася в солдатики в Північній Африці, у Сіді-Резег і в Тобруку.

Отак він і подорожував у темряві, під ковпаком, на ношах із бедуїнами впродовж п'яти днів. Чоловік лежав, огорнений змоченим в олії саваном. Несподівано температура знизилась. Вони дісталися долини, розтягнутої між високими червоними стінами каньйону, приєдналися тут до решти пустельного племені води, яке просочувалося й прослизало крізь піски й каміння, їхнє блакитне вбрання рухалося, схоже на крила чи краплі молока. Бедуїни зняли з нього прилиплу до тіла повсть. Чоловік був у велетенському лоні каньйону. Високо в небі кружляли канюки, котрі й тисячу років тому спускалися до цієї кам'янистої ущелини, де був їхній дім.

Уранці кочівники віднесли пілота в найвіддаленіший куточок урвища, чи, як вони його називали, *сіка*. Тепер бедуїни не соромилися голосно розмовляти біля нього. І він упізнав їхній діалект. Вони прийшли сюди по заховану зброю.

¹ Мається на увазі теорія Ж. Кюв'є, котрий вважав, що можна відновити вигляд динозавра, маючи лише одну кістку.

² Ель-Агейла — містечко на півночі Лівії, розташоване на узбережжі затоки Сидра.

Пілота кудись несли, але його обличчя забинтували так, що очі дивилися тільки вперед, та й руки простягалися на ярд чи близько того. Дні мандрів заради можливості руху на ярд. Вони підтримували його руку, направляючи відкриту долоню вниз. Він торкнувся ствола пістолета Стена й відсмикнув руку. Запала тиша. Він був тут, щоб розповісти людям про зброю.

— Дванадцятиміліметровий кулемет Breda. Італійський.

Пілот відвів затвор, встромив палець, переконався, що кулі всередині немає, повернув затвор на місце й натиснув на гачок. *Клац.*

— Знаменита зброя, — пробурмотів чоловік.

Його посунули далі вперед.

— Французький, сім з половиною міліметрів, легкий кулемет «Шательро» 1924.

— Німецький, сім цілих дев'ять десятих міліметра. MG-15.

Пілота підводили до кожного пістолета чи кулемета. Схоже, зброя належала до різних історичних періодів та країн — справжнісінький музей посеред пустелі. Його пальці пробігали контурами ствола й магазину або просто торкалися прицілу. Називав зброю, і люди вели його до наступного експонату. Йому по черзі передали вісім типів озброєння. Він вигукував голосно назву кожного, спочатку французькою, а потім рідною для них мовою. Але що це для них означало? Можливо, їх не так цікавила інформація про пістолет, як те, чи відома йому ця марка.

Його знову взяли за зап'ястя й опустили долоню до коробки з патронами. В іншій скриньці, трохи правіше, лежали гільзи, цього разу семиміліметрові. Поруч — інші.

Коли він був хлопчиком, його виховувала тітка, котра вкривала траву на газоні колодою карт сорочкою догори

й учила його грі пельманізм¹. Кожен гравець міг перевернути лише дві карти, а потім потрібно було по пам'яті скласти пари. Це відбувалося посеред абсолютно інших краєвидів, де у струмках пустувала форель, а пташки заливалися щебетанням лише для нього і він впізнавав їхні голоси. То був світ, повний назв. Зараз же він сидів із трав'яною маскою на обличчі, перебирав патрони, називав зброю, до якої вони підходять, заряджав, клацав затвором, підіймав дуло і стріляв у повітря. Звук у божевільному танці відлунював від стін урвища. *«Луна — це душа голосу, що надихається порожнечою»*, — чоловіка, котрий записав цей рядок у стінах англійського шпиталю, люди вважали божевільним і відлюдькуватим. І він, зараз посеред пустелі, сповна розуму, з ясною пам'яттю, так само легко, як підіймав колись карти, посміхаючись тітоньці, і підкидав отримані пари вгору, знаходив комбінації патронів та зброї, вистрілював у повітря, а його невидимі глядачі радісно вітали кожен постріл гвинтівки оплесками. Спочатку його розвернули в одному напрямку, а потім знову понесли до кулеметів Breda, всадовивши до чудернацького людського запрягу. Слідом ішов бедуїн і видряпував відповідні коди на стволах зброї та коробках з набоями. Пілот насолоджувався рухом і радісними вигуками, бо вже стомився від самотності. Він платив своїм умінням цим чоловікам, котрі вберегли його від смерті, хай навіть із такою метою.

Часом у своїх мандрах вони навідуються до селищ, де немає жодної жінки. Його корисні знання переходять, як фішка в казино, від племені до племені. Вони налічують вісім тисяч особистостей. Кожен з них навчає своїх звичаїв

¹ Гра, яка тренує пам'ять, названа на честь Крістофера Луїса Пельмана, британського психолога початку ХХ ст., який створив її.

і своєї музики. Переважно із зав'язаними очима, йому залишається тільки слухати водопротягувальні пісні племені Мзіна, супроводжувані танцями *дахія* й музикою дудок, які використовуються кочівниками для повідомлень про небезпеку, подвійних флейт *макрун* (одна з дудок незмінно дзижчить, як безпілотник). Тепер ми на території п'ятиструнних лір. Село чи оаза, де полюбляють прелюдії та інтерлюдії. Плескають у долоні. Танцюють під релігійні гімни.

Коли на пустелю спускаються сутінки, пілот може зняти пов'язку й роздивитися своїх одночасно спасителів і поневолювачів. Тепер йому відомо, де він. Деяким племенам чоловік оповідає про зброю, а деяким малює карти тих місць, які пролягають за межами їхніх поселень. Музики сідають з іншого боку вогнища. Пориви вітру доносять наспіви ліри *сімсімія*. Чи ці звуки плывуть до нього, перестрибуючи вогонь. Неподалік у відблисках полум'я танцює хлопчик, і чоловік думає, що ніколи не бачив спокусливіших рухів. Хлопчик має тендітні плечі — білі, неначе папірус, — блискучий живіт у крапельках поту, а його голизна миготить приманкою крізь розрізи синього балахона, котрий огортає тіло з голови до п'ят, він скидається на яскраву коричневу блискавку.

Нічна пустеля оточила їх — лише смерчам і караванам дозволено порушувати її супокій. Навколо пілота завжди таємниці й небезпеки: одного разу він сліпо опустив руку в пісок і порізався лезом безпечної бритви — хтозна, звідки воно тут узялося. Часом він навіть думав, чи це, бува, не сон, таким чистим і безболісним був поріз, і мусив витерти кров головою (обличчя досі неможливо було торкнутися), щоб повідомити своїх поневолювачів про рану. Це селище, куди його привели у суцільній тиші і де не було жодної жінки, ці чотири тижні, коли він не бачив

Місяця. Чи не було це все вигаданим? Може, насправді він лежить у темряві, загорнутий у проолієну повсть, і марить?

Вони минали криниці із проклятою водою. На деяких відкритих для вітрів місцинах пісок поглинав міста, пілот стояв і чекав, поки його супутники відкопають стіни своїх кімнат чи дістануться до води. Він згадував оголену красу хлопчика в танці, чисту, наче голос хориста, наче найстрімкіша вода гірських рік, найпрозоріші глибини морів. У цій пустелі, де колись давно було море, ніщо не застигло й не залишалось постійним, кожна найменша частинка перебувала в постійному русі, як блакитний балахон на танцівнику, як тканина, котра обволікала підлітка, ніби океан, ніби сині води материнської плаценти. Хлопчик збуджувався, його геніталії набували кольору вогню.

Вогнище засипало піском, і воно згасло, дим закружляв довкола людей. Дихання музичних інструментів здавалося подібним до ритмів серцебиття чи крапель дощу. Підліток простягає руки над місцем, де щойно вигинався вогонь, тягнеться до мовчазних флейт. І вже немає хлопчика, не залишається жодних слідів після нього. Тільки купка ганчір'я. Якийсь бедуїн підповзає туди і збирає в долоні кілька крапель сперми. Підносить їх білому трактувальнику зброї й укладає йому до рук. У пустелі нічого не цінуєш так, як вологу.

Дівчина стоїть, ухопившись за вмивальник, вдивляється в тиньок на стіні. Вона познімала усі дзеркала і склала їх у порожній кімнаті. Тримається раковини, похитує головою з боку в бік, спостерігаючи за рухами її тіні. Ось вона змочила руку й хлюпає водою на волосся, поки воно не стає зовсім мокрим. Це освіжає дівчину, і їй це подобається, коли вона виходить надвір, а вітер штовхає її, змушуючи забути про грім.

Жодної жаги до життя

Чоловік з перев'язаними руками лежав у римському військовому шпиталі вже понад чотири місяці, коли випадково дізнався про обгорілого пацієнта і його доглядачку, почув її ім'я. Він розвернувся в дверях і попрямував до групки лікарів, яких щойно минув, — щоб дізнатися, де можна її знайти. Пацієнт лікувався тут уже доволі довго, й усі знали про його неохоту контактувати. Але зараз чоловік сам звернувся до лікарів, запитав про дівчину і, годі й казати, усіх налякав. Упродовж усього цього часу він не промовив ані слова, спілкувався переважно жестами чи гримасами, іноді чомусь посміхався. Про себе чоловік нічого не розповів, навіть імені не назвав, лише записав свій персональний номер як свідчення, що воював на боці союзників.

Цю інформацію двічі перевірили, навіть отримали підтвердження з Лондона. Він був знаним кластером рубців. Тож лікарі, повернувшись до нього, зважали на його бинти. Знаменитість, яка, попри все, бажала тиші. Герой війни.

Це-дозволяло почуватися безпечно. Нічого не розповідати. Хоча вони й приходили до нього з ласками, умовляннями і навіть ножами. Понад чотири місяці — жодного слова. Коли його привезли сюди і дали звичайну дозу морфію, щоб втамувати біль у руках, чоловік став для персоналу шпиталю велетенською твариною без жодної жаги до життя. Здебільшого пацієнт сидів у кріслі в повній темряві та спостерігав за хвилями руху пацієнтів і метушнею медсестер поміж палатами.

Але зараз, оминаючи групку лікарів у коридорі, він почув жіноче ім'я, сповільнив ходу, а потім рвучко повернувся, підбіг до них і запитав, у якому шпиталі працює ця панянка. Йому відповіли, що це колишній жіночий монастир, що спочатку його захопили німці, а потім союзни-

ки, які й улаштували там військовий шпиталь. Він десь на пагорбах Північної Флоренції. Більшу частину страшенно понівечено бомбардуваннями. Там небезпечно. Насправді це лише тимчасовий польовий шпиталь. Але медсестра та її пацієнт відмовилися звідти піти.

— Чому ви не натиснули на них, аби змусити?

— Вона наголошувала, що пацієнт занадто слабкий для переміщення. Ми, звісно ж, могли обережно транспортувати його, але зараз не час для суперечок. Та й вона сама була не в найкращій формі.

— Її поранено?

— Ні, можливо, вона слабко контужена вибухами. Було б добре повернути її додому. Проблема в тому, що війна закінчилася. Неможливо більше когось змусити зробити що-небудь. Пацієнти тікають зі шпиталів. Військові самовільно зникають іще до того, як їх демобілізують.

— На якій вона віллі? — поцікавився чоловік.

— Там, де, за переказами, у саду живуть привиди. Сан-Джироламо. Тепер у дівчини є свій власний привид — її обгорілий пацієнт. Від вогню в нього не залишилося ані обличчя, ані нервів. Можна провести палаючим сірником у нього під носом і не побачити жодної реакції. Його лице заснуло назавжди.

— Хто він?

— Його імені так і не вдалося з'ясувати.

— Він не розмовляє?

Лікарі засміялися:

— Ні, розмовляє, причому постійно, але забув, хто він такий.

— А звідки його привезли?

— Бедуїни принесли його до оази Сіва. Потім він трохи лікувався у Пізі, потім... Мабуть, хтось із арабів носить його іменний жетон. Може, якось він вирішить його продати,

тоді ми дізнаємося більше, а може, ніколи не продасть. Вони дуже полюбляють такі дрібнички. Хто б з пілотів не падав у пустелі, жоден не повернувся зі своїм жетоном. Зараз він заліг у сплячку на віллі в Тоскані, а дівчина відмовляється покидати його. Вперлася та й усе. Союзники оселили там аж сотню людей. До того німці утримували цю свою останню схованку невеличким загоном. Це чудова будівля, деякі кімнати в ній розмальовано — у кожній своя пора року. Позаду садиби — вузька ущелина. Все це в горах, кілька десятків кілометрів від Флоренції. Звісно ж, вам знадобиться перепустка. Можливо, вдасться знайти когось, хто зміг би вас туди відвезти. Там дотепер жахливо. Мертва худоба. Застрелені й наполовину поїджені коні. З мостів звисають тіла вішалників. Останнє відлуння війни. Абсолютно небезпечне. Навіть сапери туди не поспішають. Коли німці відступали з тих місць, вони все випалили й нафарширували мінами. Жахливе місце для шпиталю. Найгірше — це запах смерті. Потрібен добрячий снігопад, аби очистити те все. Потрібні круки.

Дякую.

Пацієнт вийшов зі шпиталю до сонця, на відкрите повітря, вперше за кілька місяців, з палати із зеленавим освітленням, де лежав, наче в банці. Він стояв і вдихав у себе навколишнє, чужу квапливість. «Найперше, — подумав чоловік, — мені знадобляться черевики на гумовій підшві. І *gelato*¹».

Поїзд хитався наче божевільний, і заснути не вдавалося. Інші пасажери палили просто в купе. Чоловік притиснувся скронєю до вікна. Люди були в темному одязі, й вогники їхніх сигарет створювали враження, що потяг

¹ Морозиво (*ит.*).

оповитий полум'ям. Кожного разу, коли за вікнами з'являвся цвинтар, пасажери хрестилися. *«Та й дівчина була не в найкращій формі».*

Gelato для мигдалин, пригадав чоловік. Згадав, як супроводжував їх з батьком до лікарні, де малій мусили видалити мигдалини. Щойно вона побачила повну палату дітей, котрі чекали на операцію, одразу ж відмовилася. Ця найслухняніша й найчемніша на світі дівчинка перетворилася на камінь, незламний, як адамант. Ніхто не вирве нічого з її горла, хай навіть мудрі люди радять інакше. Вона житиме з *цим*, хоч як би *це* виглядало. Дитина досі не знала, що таке мигдалини.

«Вони ніколи не торкалися моєї голови, — думав він, — ось що дивно». В найгірші моменти чоловік уявляв їхні подальші дії, який орган йому відрізатимуть. Найбільше він боявся за голову.

Щось схоже на мишку вкотре пробігло горищем.

Він зупинився в дальньому кінці коридору. Поклав на підлогу валізу і помахав їй крізь темряву й слабке мерехтіння свічних вогників. Потім рушив до неї без жодного звуку, без жодного скрипу дошки, і це заскочило її зненацька, було щось знайоме й заспокійливе в такому безшумному порушенні їхнього з англійським пацієнтом усамотнення.

Поки чоловік минав світильники, тінь танцювала на стінах довгого коридору. Дівчина відрегулювала газову лампу, і світла навколо неї значно побільшало. Сиділа незворушно, тримаючи книгу на колінах, а чоловік підійшов і обійняв, наче дядько.

— Скажи, що таке мигдалини? — Її очі увіп'ялися в нього.

— Пам'ятаю, як ти вилетіла з лікарні, ніби фурія, а позаду тупцювали двоє кремезних дядьків.

Дівчина ствердно кивнула.

— Твій пацієнт тут? Можна мені увійти?

Вона заперечливо хитала головою, доки він не заговорив далі:

— Тоді зустрінуся з ним завтра. Лише скажи, де можна облаштуватися. Простирадла мені не потрібні. Тут є кухня? То була дивна подорож, поки я тебе знайшов.

Коли чоловік вийшов у коридор, вона повернулася до столу й сіла, намагаючись вгамувати тремтіння. Їй потрібні цей стіл, ця напівпрочитана книжка, щоби заспокоїтися. Цей знайомий чоловік проїхав довгий шлях потягом, потім ішов чотири милі горбами від села й на решті перетнув цей довжелезний коридор, аби побачити її. За кілька хвилин вона увійшла до кімнати англійського пацієнта й застигла, дивлячись на нього. Місячне саяво ковзало переплетеним листям. Це світло надавало ілюзії справжності. Вона могла б зірвати квітку та приколотити її до сукні.

Чоловік із прізвищем Караваджо відчинив усі вікна в кімнаті й стоїть, дослухаючись до нічних звуків. Він роздягається, обережно масажує шию долонями й лягає на хвилинку на незастелене ліжко. Дерева перешіптуються, а Місяць сріблястою рибою плюскочеться в саду поміж айстрами. Його саяво огортає чоловіка другою шкірою, стовпом води. За годину він з'являється на даху вілли. Нагорі він мусить бути обережним, бо дахи поцятковані дірками від бомбардувань, а навколо будинку простяглися два акри випалених і понищених садів. Він бачить, що вони в Італії.

Вранці біля фонтану між ними зав'язується невпевнена розмова.

— Ось ти в Італії. Можеш більше дізнатися про Верді.¹

— Що? — Вона на мить забуває про білизну, котру пере у фонтані.

— Якось ти казала мені, що закохана в нього, — нагадує чоловік.

Хана ніяково нахиляє голову.

Караваджо прогулюється довкола, вперше оглядає будинок, детально роздивляється все від лоджії аж до саду.

— Так, ти любила його. Ми всі *божеволіли* від щоразу нової інформації про Джузеппе від тебе. Що за чоловік! Ти казала, що він найкращий на світі. І всі мусили погоджуватися з тобою, шістнадцятирічною нахабою.

— Цікаво, що з нею сталося? — Вона розправляє мокрі простирадла на краю фонтана.

— Небезпечно було йти проти твоєї волі.

Дівчина крокує вимощеною доріжкою, де крізь каміння проросла трава.

Він дивиться на її ноги в чорних панчохах, на тонку коричневу сукню. Вона нахиляється над балюстрадою.

— Мушу зізнатися, коли я приїхала сюди, то підсвідомо думала про Верді. Зрештою, ви з татом пішли на війну... Подивися на яструбів! Вони прилітають кожного ранку. Все інше тут зруйноване й розтрощене на друзки. Протічна вода залишилася тільки у фонтані. Союзники розібрали водопровід, коли йшли геть. Думали, що я погоджуся піти з ними.

— А варто було. Цей район дотепер не очистили. Тут повсюди нерозірвані бомби.

Хана підходить ближче і кладе палець йому на уста:

¹ Джузеппе Фортуніно Франческо Верді (1813—1901) — італійський композитор і диригент.

— Караваджо, я рада бачити тебе. Як нікого іншого. Лише не кажи, що ти приїхав, аби змусити мене передумати й покинути цю віллу.

— Я просто хочу знайти невеличку пивницю, де є Wurlitzer¹, і випити без вибухів цих чортових бомб. Послухати спів Френка Сінатри. І нам треба придумати щось із музикою, — каже чоловік. — Корисно для твого пацієнта.

— Думками він досі в Африці.

Караваджо дивиться на дівчину, чекає продовження, але про англійського пацієнта більше нічого казати.

— Деякі англійці люблять Африку, — бурмоче він. — У них частина мозку точно як пустеля. Тож вони там не чужі.

Він бачить, як вона нахилиє у відповідь голову. Худе обличчя, обрамлене короткою стрижкою, втратило загадковість і таємничість, якої надавали йому довгі пасма. Що б не трапилося, вона видавалася умиротвореною у своєму маленькому світі. Хлюпання фонтану позаду, яструби, зруйнований сад.

«Може, це і є шлях виходу з війни, — думає Караваджо. — Піклуватися про обгорілого чоловіка, прати у фонтані білизну, милуватися розфарбованими кімнатами. Начебто все залишилося в капсулі з минулого, дуже далекого, задовго до Верді, до того, як Медічі збиралися вночі й при світлі свічок обговорювали нову балюстраду чи вікно, запрошували архітектора — найкращого архітектора п'ятнадцятого століття, — щоб зажадати від нього чогось особливішого для власного задоволення, ніж просто рама для краєвиду».

— Якщо ти залишаєшся, — мовить дівчина, — нам знадобиться більше харчів. Я виростила трохи овочів, також

¹ Wurlitzer — музичний автомат.

ми маємо мішок бобів, але здалось би приготувати курча. — Вона дивиться на Караваджо, пам'ятаючи про його колишні навички, але не говорячи про них.

— Я розгубив сміливість, — відповідає чоловік.

— Що ж, тоді я піду з тобою, — пропонує Хана. — Зробімо це вдвох. Можеш навчити мене красти, покажеш, як це робиться.

— Ти не розумієш. Я розгубив усю сміливість.

— Чому?

— Я був у полоні. Вони мало не відрубали мені ці кляті руки.

Вночі, після того як англійський пацієнт засинає чи вона просто залишає його кімнату і трохи читає наодинці, Хана йде подивитися на Караваджо. Він лежить у саду біля кам'яної стінки фонтану й дивиться на зорі, або ж дівчина знаходить його на нижній терасі. Раннім літом панує прекрасна погода, і йому видається дивним залишатися в будинку.

Більшість часу чоловік сидить на даху біля розбитого комина, але, коли зауважує її фігурку, котра шукає його на терасі, безшумно прослизає вниз. Тоді вона помічає його біля безголової графської статуї, на обрубку чиеї шиї полюбляє пихато вмотитися місцевий кіт і жалібно нявчати, коли побачить людей. Хану переслідує відчуття, що це вона знайшла цього дивного чоловіка, котрий знається з темрявою, а коли хильне зайвого, оповідає, що виріс у совиній сім'ї.

Вдвох вони стоять на мисі й милуються віддаленими вогнями Флоренції. Іноді Караваджо здається дівчині нестямним, іншим разом — навпаки, занадто спокійним. Вдень вона краще бачить, як він рухається, помічає

задубілість кінцівок над бандажами, як повертається усе його тіло, а не лише голова, коли вона вказує на щось посеред далеких пагорбів.

Але Хана йому про це не говорить.

— Мій пацієнт вірить, що потовчена павичева кістка — це чудодійне зілля.

Чоловік підіймає голову до нічного неба:

— Щира правда.

— Ти шпигував?

— Не зовсім.

Він відчувається комфортніше, прикритіше від Хани в темряві саду, мерехтливий відблиск лампи з кімнати англійського пацієнта поволі згасає.

— Часом нас змушували красти. Настав мій зоряний час — італійця і злодія. Вони навіть повірити не могли, як їм пощастило, аж нетерплячка їх брала швидше мене використати. Загалом нас було четверо чи п'ятеро. Іноді мені вдавалося добряче впоратися. А потім якось я потрапив у кадр. Можеш собі уявити?

Одного разу мене запхали в смокінг, цей мавпячий костюм, щоб я зміг потрапити на вечірку і викрасти папери. Насправді я був злодієм. Не завзятим патріотом, тим паче не визначним героєм. Просто злодієм. А командири легалізували моє заняття, ось і все. Була там одна панянка, пасія котрогось із генералів, вона притягла із собою камеру та щохвилини клацала німецьких офіцерів, коли я перетинав бальну залу й випадково потрапив у кадр. Клацання клятого фотоапарату змусило мене обернутися на півдорозі. Так майбутнє стало для мене небезпечним. Суча генеральська повія.

Під час війни всі фотографії друкувалися лише в державних лабораторіях під наглядом гестапо, і досить плівці потрапити до Мілана, будь-який чиновник зрозуміє,

що мене не було в списках запрошених. Залишався єдиний вихід — викрасти плівку.

Хана зазирнула досередини й поглянула на англійського пацієнта, чиє сонне тіло, ймовірно, перебувало зараз далеко в пустелі, де його зцілював чоловік, який занурював пальці в човник зі складених стоп, нахилявся і втирав темну мазь в обпечене обличчя. Вона уявила на мить його долоні на обох своїх щоках.

Дівчина прямує коридором до свого гамака, і він гойдається, коли її ноги відриваються від підлоги.

Перед тим як заснути, Хана відчуває себе живою, прокручує в пам'яті фрагменти подій цього дня, забирає їх до ліжка, ніби школяр, котрий вкладається спати разом із підручниками й олівцями. До того часу день здається їй невпорядкованим, як бухгалтерська книга, а її тіло повне історій та повсякденних сцен. Сьогодні Караваджо їй дещо подарував. Свою історію, драму й украдену світлину.

З вечірки він поїхав автомобілем. Темне, наче чорнило, авто пливе в літню ніч і шурхотить колесами вздовж гравійної доріжки, котра огинає масток. Увесь вечір, проведений на віллі Козімо, йому доводилося спостерігати за фотоапаратом, напружувати тіло готовністю до втечі, коли об'єктив повертався в його бік. Тепер, коли Караваджо знає про його присутність, уникати небезпеки легше. Він наближається до жінки з фотоапаратом і з уривків розмов дізнається, що її ім'я Анна, вона коханка офіцера, котрий зупинився на ніч на цій віллі, а зранку відбуває на північ Тоскани. Смерть жінки чи її несподіване зникнення лише посилить підозри. Настали такі часи, що все незвичайне розслідується.

Чотири години по тому Караваджо у шкарпетках перебігає газон, і його супроводжує тінь, чітко окреслена

місячним саявом. Біля гравійної доріжки чоловік зупиняється й повільно крадеться вздовж неї. Дивиться вгору на віллу Козімо, на освітлені Місяцем прямокутники вікон. Палац військових дружин.

Світло автомобільних фар, наче струмись води з брандспойта, освітлює кімнату, куди він проник, і Караваджо застигає на півдорозі, помічає звернені в його бік очі тієї ж жінки, чоловіка, який рухається на ній, встромивши пальці в її світле волосся. І вона впізнає чоловіка, попри його оголеність, це безумовно той, випадково сфотографований нею на галасливій вечірці, навіть стоїть так само, від несподіванки напіврозвернувши до неї тулуб, коли фари машини вихоплюють його тіло з темряви. Автомобільне світло ковзає в куток, а потім зовсім зникає.

Темно, хоч око вибери. Він не знає, чи рухатися далі, чи прошепотить жінка чоловікові, який її трахає, про стороннього в кімнаті. Голий злодій. Голий вбивця. А може, підкрастися до парочки в ліжку і скрутити офіцерові в'язи?

Караваджо чує, що люди продовжують кохатися, чує мовчання жінки — жодного шепоту, — чує, як вона думає, як її очі націлені на нього крізь темряву. Ні, слово має бути *роздумує*. Увага Караваджо перемикається на міркування, як один склад геть змінює слово — вона «роздумує», наче «роздмухує» багаття своїх думок. Слова — це дуже тонка матерія, за словами одного із друзів, майстерно володіти ними важче, ніж скрипкою. Караваджо спадає на думку біляве жінчине волосся й чорна стрічка в ньому.

Чоловік чує, що автомобіль розвертається і зіщулюється, очікуючи нового променя світла. Обличчя, що з'являється в темряві, здається занесеним лезом меча над ним. Світло вихоплює жінку, генералове тіло, килим і наостанок знову ковзає обличчям Караваджо. Він не може більше бачити жінку. Трясе енергійно головою й проводить

долонею біля горлянки. Накреслює в повітрі рукою камеру, щоб вона зрозуміла. Знову суцільна темрява. Караваджо чує, як жінка із насолодою стогне, і розуміє, що вона його не викаже. Жодного слова, жодного натяку на іронію, сигнали порозуміння, і він тепер знає, що може вільно рухатися до веранди й зникнути, розчинившись у ночі.

Знайти її кімнату було значно складніше. Він увійшов до вілли й минув напівосвітлені фрески сімнадцятого століття, котрі прикрашали стіни довжелезного коридору. Десь тут у глибині будинку ховалися спальні кімнати, схожі на темні кишені золотистої камізелки. Єдиний спосіб оминати вартових — вдати із себе дурника. Доведеться зняти весь одяг і залишити його на клумбі.

Дрібними кроками голий чоловік підіймається сходами на третій поверх, а охоронці регочуть і показують пальцями на його геніталії, перехилившись через бильця, він підлабузницьки вклоняється мало не до самої підлоги, натякає вартовим на вечірні побачення, *alfresco*, як їм це? Чи спокусливі ігри *a cappella*?

Ще один довжелезний коридор на четвертому поверсі. Один охоронець на сходах, інший за двадцять ярдів, занадто багато ярдів. Нове театральне дефіле, Караваджо мусить впоратися, бо за ним підозріло спостерігають двоє насмішкуватих вартових, він рушає самозакоханою павичевою ходою й зупиняється, щоб детальніше роздивитися фреску, на якій зображено віслюка серед гаю. Нахиляє голову до стіни, мало не засинає, робить іще кілька кроків, спотикається, але швидко поборює хвилювання і продовжує свій шлях бадьорим військовим маршем. Розслабленою лівою рукою Караваджо вітає гологузих, як і він сам, янголят на стелі, передає їм привіт від злодія, робить кілька вальсових па, минаючи різноманітні сцени

на фресках, проходячи повз намальовані замки, чорно-білі костели, звертається до святих у цей вівторок, коли йде війна, з проханням зберегти його маскування та життя. Караваджо потребує сховку, щоб знайти свою фотографію.

Він поплескує себе по голих грудях, вдаючи, наче шукає перепустку, хапає рукою пеніс і намагається використати його замість ключа до кімнати, де стоїть вартувий. Регочучи, Караваджо задкує, наче засмучений невдачею, і тихенько прослизав до сусідньої кімнати.

Чоловік відчиняє вікно й виходить на веранду. Темна, прекрасна ніч. Він перекидає ногу через бильця й злазить на поверх нижче. Лише тепер можна увійти до кімнати Анни та її генерала. Нічого, окрім аромату парфумів усеєредині. Не залишаючи слідів стоп. Не відкидаючи тіні. Колись він розказував чийсь дитині казочку про чоловіка, котрий шукав повсюди свою тінь, як сам тепер відшукує своє зображення на шматочку плівки.

У кімнаті він враз розуміє, що сексуальні ігри вже почалися. Руки переплелися, одяг звисає зі спинок стільців, а то й просто лежить на підлозі. Караваджо лягає на килим і котиться ним, аби перевірити, чи немає чогось твердого й схожого на якусь камеру, перевіряє кімнату шкірою. Він перевертається не голосніше, ніж лопасті вентилятора, і не знаходить нічого. Навколо темно, хоч в око стрель.

Повільно підводиться, розвівши руки, торкається грудей мармурової статуї. Його рука ковзає вздовж кам'яної руки — раптом він зрозумів хід думок Анни, — на якій висить фотоапарат. Караваджо чує шурхіт коліс, повертається й у раптових бризках автомобільного світла потрапляє на очі жінці.

Чоловік спостерігає за Ханною, котра сидить навпроти нього, дивиться йому в очі й намагається прочитати його,

зрозуміти хід його думок так, як це зазвичай робила його дружина. Він спостерігає, як вона вдихає його запах і силкується вирахувати стежки, котрими він блукав. А він ховає усе це дуже глибоко та дивиться у відповідь, знаючи, що дівчина не побачить нічого в його невинних, прозорих, як річкова вода, бездоганних, як довколишні краєвиди, очах. Він знає, що люди топляться в них, і приховувати правду стає нескладно. Але Хана дивиться на нього на-смішковано, ледь нахиливши набік голову, як собака, коли чує звуки чи кроки, котрі не належать людині. Медсестра сидить навпроти нього біля криваво-червоної стіни, і цей колір йому не подобається, а її чорне волосся й уся вона — така струнка й засмагла, наче оливка, напоена сонцем цієї країни, — нагадують йому про дружину.

Останнім часом він не думає про дружину, хоча знає, що може викликати в уяві кожну згадку про неї, описати кожну її рисочку, пригадати її зап'ястя на його серці впродовж ночі.

Караваджо ховає руки під столом і спостерігає, як дівчина їсть. Він досі надає перевагу самотнім трапезам, хоч і завжди сидить з Ханою, поки вона обідає. «Марнославство, — думає чоловік. — Смертне марнославство». Дівчина бачила крізь вікно, як він сидів на одній із тридцяти шести сходинок біля каплиці та їв руками, не маючи ані ножа, ані виделки, ніби вчився їсти так, як це роблять східні люди. Сивина, котра вже пробивалася в його бороді, й темний піджак зробили його врешті-решт схожим на італійця. Хана помічала це щодня виразніше.

Чоловік вдивляється в темний силует дівчини на фоні коричнево-червоних стін, у її шкіру й острижене темне волосся. Він познайомився з нею та її батьком у Торонто ще до війни. Тоді він був злочинцем, одруженим чоловіком, перепливав цей обраний ним світ з лінивою самовпевне-

ністю, блискуче дуриє голови багатіям і зводив з розуму своїм шармом дружину Жанетту і юну доньку свого товариша.

А зараз світ довкола них зруйнований, а вони — покинуті напризволяще. Впродовж цих днів на віллі серед пагорбів неподалік Флоренції, не виходячи з будинку, коли заряджав дощ, мрійливо сидячи в одному з крісел на кухні, чи в ліжку, чи на даху, Караваджо нічого не планував. Він думав лише про Хану. А вона, здавалося, прикувала себе до чоловіка в горішній кімнаті, котрий ніяк не віддасть Богові душу.

Поки дівчина їла, Караваджо сидів навпроти й спостерігав за нею.

Півроку тому з вікна в кінці коридору шпиталю Святої Кларі, що в Пізі, Хана бачила білого лева. Він самотньо стояв на парапеті, нагадуючи кольором мармурові споруди Кампозанто й флорентійського кафедрального собору, хай навіть його груба й проста форма вказувала на зовсім іншу епоху. Наче якийсь подарунок із сивої давнини, котрий варто прийняти. І вона прийняла його, чи не єдину з усіх тих розкошів, які оточували шпиталь. Опівночі дівчина часто визирала у вікно й знала, що тварина залишається там, у темряві комендантської години, з якої обоє повиринають на світанку. Хана підходила до вікна о п'ятій чи п'ятій тридцять, а потім о шостій, аби побачити, як на левиному силуеті вимальовуються деталі. Щопочі, поки медсестра пересувалася від пацієнта до пацієнта, лев стояв на варті. Навіть мінометні обстріли ворожої армії не зашкодили йому — вояки більше зосереджувалися на інших приголомшливих композиційних складових міста з божевільно-точною вежею¹, похиленою, наче контужений солдат.

¹ Йдеться про легендарну похилу Пізанську вежу.

Комплекс споруд їхнього шпиталю розташовувався на колишніх монастирських землях. Педантичні монахи тисячі років доглядали живоплоти, надаючи їм форм різноманітних звірят, котрих сьогодні годі було впізнати; тепер щодня медсестри вивозили сюди на прогулянку хворих і блукали з ними поміж химерних дерев. І лише білий мармур застиг у своїй незмінності.

Медсестри також здавалися контуженими від неперервної хвилі смертей навколо. Або ж через листи в невеликих конвертах. Вони несли коридорами ампутовані руки, промокали тампонами кров, яка ніколи не спинялася, ніби рани ставали джерелами, і переставали довіряти будь-чому, втрачали віру геть в усе. Щось усередині виходило з ладу, наче сапер знешкодив міну за секунду до запланованого вибуху. Так сталося в шпиталі Святої Клари і з Ханою, коли посадовець пройшов між сотнею ліжок і простягнув їй листа з повідомленням про загибель батька.

Білий лев.

Згодом вона іноді проходила повз англійського пацієнта — він здавався їй попеченим звіром, обгорілим і заціпенілим, життєдайним джерелом для неї. А тепер, коли минуло стільки місяців, він залишався її останнім пацієнтом на віллі Сан-Джироламо, їхня війна скінчилася, але ці двоє вперто відмовлялися повертатися разом з іншими до безпечних пізанських лікарень. Усі портові міста, від Сорренто до Маріни-ді-Піза, були переповнені північноамериканськими та британськими вояками, котрі чекали на повернення додому. Але Хана випрала свою форму, склала її й повернула медсестрам, які відбували. Їй казали, що війна завершилась не всюди. «Війна закінчилася. Ця війна відгрімилла. Тут війна відгула». Їй казали, що це схоже на дезертирство. «Це не дезертирство. Я залишуся тут». Її попереджали про заховані міни, про нестачу харчів і води,

а дівчина піднялася сходами нагору й сказала англійському пацієнтові, що залишається з ним.

Він не відповів, не спроможний був навіть повернути до неї обличчя, але його пальці ковзнули до її білої долоні та відчули прохолоду юної шкіри, а коли вона нахилилася, чоловік провів обпаленою рукою по її волоссі.

— Скільки тобі років?

— Двадцять.

Він розповів дівчині про одного герцога, котрий перед смертю зажадав, аби його занесли сходами всередину Пізанської вежі, бо хотів востаннє вдивитися в безмежну далеч.

— Друг мого батька мріяв померти під звуки «Шанхайського танцю». Не знаю, що це. Він і сам не знав, просто почув від когось.

— Чим займається твій батько?

— Він... він на війні.

— Ти теж на війні.

Хана не знала про нього нічого — навіть після місяця постійного догляду і регулярних ін'єкцій морфію. Спочатку вони соромилися одне одного, і почуття це загострювалося через їхнє усамітнення на віллі. А потім раптово зникло. Пацієнти, лікарі, медсестри, лікарське обладнання, простирадла й рушники — усе це спустилося з пагорбів і прямувало до Флоренції, а потім — до Пізи. Хані вдалося заховати трохи морфію та кодеїнових пігулок. Вона спостерігала за відправленням, за караваном вантажівок. Що ж, бувайте. Дівчина помахала з вікна і щільно причинила віконниці.

Позаду вілли стриміла кам'яна стіна, вища за будинок. На захід — давно обгороджені сади, а за двадцять миль звідси килимом розстелилася Флоренція, котра частенько

зникала в долинних туманах. Ходили чутки, що один з генералів на сусідній віллі Медічі поїв усіх солов'їв.

Вілла Сан-Джироламо, збудована для захисту жителів від диявольських підступів, виглядала, як обложена фортеця, статуї котрої втратили свої кінцівки при першому ж артобстрілі. Здавалося, що між будинком і садами прокладено невидимий кордон для розділення зруйнованих будівель і згарища, вщерт нафаршированого залишками набоїв. Для Хани дикі сади були лише віддаленими кімнатами. Вона працювала на межі, постійно нагадуючи собі про нерозірвані міни. На малесенькому клаптику чорнозему поблизу будинку дівчина посадила город — з такою лютою пристрастю, яка властива лише дітям, що вирости в місті. Незважаючи на вигорілу землю, незважаючи на брак води. Колись тут буде альтанка з липи, кімнатка зеленкуватого світла.

Караваджо увійшов до кухні й побачив, що Хана сидить згорблена за столом. Він не бачив її обличчя чи рук, захованих під тілом, а тільки голу спину, неприкриті плечі.

Вона не спала і не була нерухомою. З кожним схлипуванням її голова здригалася.

Караваджо зупинився. Сльози виснажують більше за будь-яку роботу. Ще не розвиднілось. Її обличчя контрастувало з темною стільницею.

— Хано, — промовив чоловік, і дівчина застигла, наче могла стати невидимою, просто припинивши рухатися. — Хано.

Вона застогнала, і цей звук зводився перепоною між ними, наче ріка, яку вона не могла переплисти.

Спочатку він не був впевнений, чи можна торкнутися її оголеної спини, а потім знову повторив «Хано», і його перебинтована рука лягла на дівоче плече. Хана тремтіла.

«Бездонний смуток, — подумав Караваджо, — коли єдина можливість вижити — усе видерти з коренем».

Хана випросталася, не підіймаючи голови, а потім підвелася перед ним так, ніби відривалася від намагніченого столу.

— Не торкайся, якщо сподіваєшся трахнути мене.

Шкіра біліла над спідницею, єдиним одягом, який вона мала зараз на собі, так наче дівчина шойно вистрибнула з ліжка, натягла перше, що потрапило під руку, і вийшла сюди, до прохолоди з пагорбів, котра просочилась крізь відчинені двері й огорнула її. Розчервоніле обличчя було мокрим.

— Ханю.

— Хіба ти не зрозумів?

— За що ти так його обожнюєш?

— Я кохаю його.

— Ні, не кохаєш, ти обожнюєш його. Створюєш собі кумира.

— Йди геть, Караваджо. Прошу.

— Ти з якихось причин прив'язуєш себе до мерця.

— Я думаю, він святий. Святий без надії. Чи буває так?

І ми жадаємо лише одного — врятувати його.

— Хіба ти не бачиш, йому байдуже!

— Мені вистачить сил, щоб любити його.

— Тобі двадцять років, а ти вирвала себе з цього світу, щоб любити привида! — Караваджо на мить замовк. — Ти мусиш врятувати насамперед себе від розпачу. Розпач — найближчий родич ненависті. Дозволь мені розповісти. Це найважливіша річ з усього, чого я навчився. Якщо ти вип'єш отруту, призначену для когось іншого, сподіваючись полегшити його страждання, то не врятуєш нікого, а лише накопичиш отруту в собі. Ті люди в пустелі були кмітливішими за тебе. Вони збагнули, що його можна

використати. Тому й врятували його, але коли він став непотрібний — позбулися.

— Дай мені спокій.

Коли в серці Хани порожньо, вона сідає у високі вологі трави фруктового саду, пам'ятаючи про проблеми із сухожиллями. Дівчина чистить знайдену на дереві сливку і ховає її до темної кишені бавовняної сукні. Коли Хані самотньо, вона намагається уявити, хто може прийти цим старим шляхом під зеленим шатром вісімнадцяти кипарисів.

Ось англієць прокидається, медсестра нахиляється і вкладає йому до уст третину сливової м'якоті. Його відкритий рот всмоктує плід, наче воду, — жодного поруху щелепи. Здається, чоловік от-от заплаче від задоволення. Дівчина майже фізично відчуває, як він ковтає сливу.

Пацієнт підносить руки до обличчя й витирає з уст останню краплю сливової м'якоті, до якої не може дотягнутися язиком, а потім злизує сік із пальця.

— Хочеш, я розповім тобі про сливи? — запитує він. — Коли я був хлопчиком...

Після кількох перших ночей, після того як Хані довелося спалити майже всі ліжка, щоб захиститися від холоду, вона знайшла гамак якогось мерця і стала спати в ньому. Вона заганяла цвяхи в стіну кімнати, в якій хотіла прокинутися наступного ранку, вішала своє ліжко й ніби пропливала над усією мерзотою, порохом і водою, що залишалися на підлозі, і щурами, котрі сповзали сюди з четвертого поверху. Щоночі вона залізала в примарний силует підвісного ліжка кольору хакі, взятого з-під солдата, котрий помер на її руках.

Пара тенісних черевиків і гамак. Ось і все, що вона взяла в інших цієї війни. Вона могла прокинутися вночі під снопом місячного саява на стелі, загорнута в стару

сорочку, а сукня висіла на цвяшку біля дверей. Тепер потепліло і можна було спати так. Раніше, коли було холодно, їм довелося спалити речі.

Її ліжко, її черевики і її сукня. Вона збудувала собі мініатюрний світ і була впевнена в його безпеці; обидва чоловіки — наче віддалені планети, кожна з яких обертається власною орбітою пам'яті й самотності. Караваджо — татовий ліпший друг у Канаді, колись міг незворушно стояти й дивитися, як хаос опановує цілу зграю жіночок, котрі прагли віддатися йому. Тепер він лежить у темряві. Колись Караваджо був злодієм-одинаком, який ніколи не працював з чоловіками, бо не довіряв жодному з них, був душею компанії та спілкувався з чоловіками, але надавав перевагу слабкій статі, а коли він починав розмовляти із жінкою, то незабаром потрапляв у тенета нового зв'язку. Часом на світанку Хана прокрадалася додому й заставала Караваджо, котрий спав у татовому кріслі, стомлений від злодійських або любовних походеньок.

«Караваджо належить до тих людей, котрих ти просто мусиш прийняти так чи інак, — думала Хана, — а себе мусиш постійно щипати, щоби не з'їхати з глузду в їхній компанії. Таких людей треба хапати за волосся й не відпускати, наче потопельника, бо інакше вони потягнуть тебе за собою. Або ти зустрічаєш їх якось на вулиці й вони вже заносять руку для привітання, а потім перестрибують пристінок і зникають на кілька місяців». Він був пропащим дядечком.

Караваджо змушує тебе божеволіти, просто обійнявши своїми руками, своїми крильми. Можна звикнути обійматися з ним. Але зараз він лежить у темряві, так само як і вона, десь у глибинах цього велетенського будинку. Тож Караваджо був тут. І пустельний англієць також був тут.

Під час війни Хана бачила найтяжчих пацієнтів, і вижити їй допомогла лише холодна відстороненість медичної

сестри. «Я переживу це. Це не знищить мене». Ці речення дівчина повторювала, мов заклинання, поки вони минали всі ті міста — Урбіно, Анг'ярі, Монтеркі, поки нарешті не зупинились у Флоренції, а потім рушили далі й дійшли аж до іншого моря недалеко від Пізи.

У шпиталі в Пізі Хана вперше побачила англійського пацієнта. Чоловіка без обличчя. Шматок чорної ебонітової деревини. Вогонь пожер усі його особливі прикмети. Тіло й обличчя майже повністю обробили дубильною кислотою, і тепер вона перетворилася на тверду захисну кірку поверх пошкодженої шкіри. Довкола очей наклали товстий шар мазі з кришталевого фіолету. Чоловіка неможливо було впізнати.

Іноді дівчина бере кілька ковдр і закутується в них, більше насолоджуючись їхньою вагою, ніж теплом. Коли місячне сяйво ковзає стелею, Хана прокидається й дозволяє своїй свідомості ковзати разом з ним. Цей стан спокою їй приємніший, ніж просто сон. Якби вона була письменником, взяла б до ліжка олівці, записники, улюбленого kota і працювала би в ліжку. Чужинці й коханці ніколи б не увійшли крізь зачинені двері.

Відпочивати — значить сприймати цілий світ таким, який він є, без осуду. Купання в морі, секс із солдатом, котрий ніколи не знав її імені. Ніжність до незвіданого і безіменного — це ніжність до самого себе.

Її ноги ворухаться під вагою військових ковдр. Вона пливе серед їхньої вовни, як англійський пацієнт у своїй повстяній плаценті.

Хана сумує за тим, як повільно наповзають сутінки, за шелестом знайомих дерев. Усю свою юність у Торонто вона намагалася досконало вивчити літню ніч. Лише тоді

вона могла бути собою — лежачи в ліжку чи вилазячи на пожежну драбину в напівсні, обіймаючи кота.

У дитинстві її головною школою був Караваджо. Коли він навчив її робити сальто в повітрі. А тепер, заховавши руки в кишені, чоловік міг лише здвигати плечима. Хто міг знати, в яку країну приведе його війна... Хана пройшла підготовчий курс у шпиталі жіночого коледжу, а потім союзники розпочали сицилійську операцію й дівчині довелося перетнути море. Це було у 1943-му. Перша Канадська піхотна дивізія прокладала собі шлях Італією, і покалічені тіла наводнювали лікарні, наче шлам, котрий люди передають назад, копаючи в темряві тунелі. Після битви під Ареццо¹, коли передову обстріляли з мінометів, вона не знала сну ні вдень, ні вночі — через їхні поранення. Після трьох безсонних діб дівчина врешті примостилася просто на підлозі поруч із матрацом, де лежав покійник, і проспала дванадцять годин, відгородивши себе заплісненими повіками від навколишнього світу.

Прокинувшись, Хана узяла з порцелянової чаші ножичці, нахилила голову й відрізала своє довге волосся, не дбаючи ні про вигляд, ні про форму, а просто відтяла коси, згадуючи, як вони заважали їй усі ці дні, як вимащувалися кров'ю з ран, коли нахилилася до пацієнтів. Тепер ніщо не прив'язуватиме її до смерті. Вона провела рукою по голові, аби переконатися, що не залишила жодного пасма, і повернулася обличчям до кімнати, повної страждених.

Більше вона ніколи не дивилася в дзеркало. Хмари війни згущувалися, і дівчина дедалі частіше отримувала звістки про загибель знайомих. Вона страшенно боялася,

¹ Ареццо — місто та муніципалітет в Італії, у регіоні Тоскана, столиця провінції Ареццо.

що одного дня змие з обличчя пацієнта кров і побачить батька або когось із офіціантів, котрі обслуговували її в кафе на розі Денфорт-авеню. Хана стала різкішою з пацієнтами і навіть із самою собою. Лише здоровий глузд міг вберегти людей, але на війні для нього немає місця. Кривава повинь заливала країну, і рівень її підіймався щоразу вище, наче ртуть у термометрі. Де було Торонто і чи існувало воно поза її думками? Опера тотального обману. Люди зашкарубли проти всього оточення — солдатів, лікарів, медсестер, цивільних. Хана нахилялася ближче до ран, які перев'язувала, її уста щось шепотіли солдатам.

Вона усіх називала «другяка» і сміялася з пісеньки з рядком:

Щоразу, як стрічається мені старий вояка,
Він завжди посміхається й кричить: «Привіт, другяко!»

Хана омивала знекровлені руки. Їй доводилося діставати з тіл стільки шрапнелі, що іноді здавалося, ніби вона витягла цілу тонну металу з гігантського тіла, яке мусила доглядати, поки армія прямувала на північ. Однієї ночі, коли помер черговий пацієнт, дівчина зневажила всі правила, дістала з його речей тенісні черевики і взула їх. Вони були трохи завеликі, але дуже зручні.

Її обличчя схудло і стало жорсткішим, саме такою згодом і побачив дівчину Караваджо. Хана змарніла, здебільшого від перевтоми. Вона постійно ходила голодною і страшенно лютилася, коли солдат не міг або не хотів проковтнути їжу, коли бачила, що хліб кришиться, а суп вистигає, хоча вона могла б змести їх одним ковтком. Їй не хотілося жодної екзотики, лише хліба і м'яса. В одному з міст у шпиталі була власна пекарня, тож Хана у вільний час ішла туди і вдихала запах борошна й омріяного

хліба. Пізніше, коли вони були трохи східніше від Рима, хтось подарував їй єрусалимський артишок¹.

Було дивно, постійно просуваючись на північ, ночувати в базиліках, чи монастирях, чи будь-де, де можна було влаштувати на нічліг поранених. Коли хтось із пацієнтів помирав, Хана відривала невеличкий картонний прапорець, прикріплений до ліжка над головою, щоб санітари могли здалеку побачити сигнал. Потім вона виходила із будинку з товстими стінами і йшла у весну, зиму чи літо, і пори року здавалися архаїчними, мовби старий джентльмен, який пересиджує війну. Хана йшла на вулицю за будь-якої погоди. Їй хотілося вдихнути повітря, котре нічим людським не пахло, хотілося місячного світла, хай навіть воно прийде зі зливою.

Привіт, друже, бувай, друже. Догляд тривав коротко. Це був контракт тільки до смерті. Ніщо в її душі ніколи не підказувало, що Хана стане медсестрою. Але, відтязавши волосся, вона підписала угоду, яка залишалася чинною, аж поки вони не зупинилися на віллі Сан-Джироламо на північ від Флоренції. Крім неї сюди занесло ще чотирьох медсестер, двох лікарів і сотню пацієнтів. Війна котилася далі, на північ Італії, а вони були тим, що залишилось позаду.

Пізніше, на святкуванні якоїсь місцевої перемоги, впродовж якого маленьке гірське містечко все одно залишалось тужним, Хана повідомила, що не повернеться до Флоренції, чи Пізи, чи будь-якого іншого шпиталю — її війна закінчилася. Вона залишиться доглядати обпеченого чоловіка, названого ними англійським пацієнтом, якого — Хана вже зрозуміла — неможливо транспортувати через крихкість його кінцівок. Вона кластиме йому на очі

¹ Топінамбур.

беладонну, робитиме сольові ванночки для заспокоєння його порубцьованої, вкритої обширними опіками шкіри. Її попереджали про небезпеку залишатися в шпиталі — монастир упродовж кількох місяців був схованкою німців, союзники наспигували його набоями й сигнальними ракетами. Від'їжджаючи, люди не залишили їй нічого, аби вона могла захиститися від розбійників.

Хана вперто відмовлялася їхати, склала уніформу, дістала коричневу ситцеву сукню, яку зберігала місяцями, й надягла її разом із тенісними черевиками. Вона зробила крок назад і вийшла з війни. Достатньо довго вона слухалася наказів, переїжджала з місця на місце. Дівчина буде сидіти на цій віллі з обгорілим англійцем, поки черниці не повернуться до монастиря. Була в чоловікові якась річ, яку вона сподівалася вивчити, зростися з нею й заховатися туди, де зможе забути про свою дорослість. Було щось легке, повітряне, невагоме, наче вальс, у його розмові з нею, в плині його думок. Хані хотілося врятувати цього чоловіка без імені й майже без обличчя, котрий був усього-на-всього одним із близько двох сотень, яких вона виходжувала, поки інвазія просувалася на північ.

Вона так і покинула святкування, у своїй ситцевій сукенці. Зайшла до кімнати, котру ділила з іншими медсестрами, і сіла. Щось зблиснуло у полі її зору, і Хана здивовано помітила маленьке кругле люстерко. Підвелася й повільно попрямувала до нього. Воно було дуже маленьким, але водночас розкішним. Хана не дивилася в дзеркало понад рік, іноді лише спостерігала за своєю тінню на стінах. У люстерку віддзеркалювалася тільки щока, тому довелося витягнути руку, пальці тремтіли. Вона побачила свій невеличкий портрет, наче це була вигадлива брошка. Вона. Крізь вікно долинали голоси пацієнтів, котрих вивезли на сонечко у візках, вони сміялися й тішилися разом із мед-

персоналом. Усередині залишилися тільки важкохворі. Хана посміхнулася: «Привіт, друзяко!» Дівчина пильно вдивлялася у відображення, намагаючись упізнати себе.

Хана і Караваджо прогулюються садом у темряві. Він починає розмову, за звичкою повільно розтягуючи слова:

— Хтось однієї глибокої ночі святкував день народження на Денфорт-авеню. В нічному ресторані Кроулера. Пам'ятаєш, Хано? Кожен мав підвестися і заспівати пісню — твій татко, я, Жанетта, всі друзі, і тоді ти вперше промовила, що теж хочеш. Ти тоді ще була школяркою й вивчила пісні на уроках французької.

Ти все зробила дуже урочисто, залізла на лавицю, а потім ступила ще один крок і опинилася на дерев'яному столі між тарілками та запаленими свічками. І раптом ти затигла «Марсельєзу»:

Гей, діти рідної країни!

Ти співала голосно, поклавши руку на серце. *Гей, діти рідної країни!* Половина присутніх навіть не знали, що це, до дідька, за пісня така, а може, ти й сама не знала точно-го перекладу тих слів, але розуміла, про що вони.

Вітер напнув твою спідничку так, що вона майже торкалася свічок, і твої оголені щиколотки здавалися сліпучо-білосніжними в цьому барі. Тато дивився на тебе, зачудовувався новою мовою, мелодією, котра пливла так чітко, бездоганно, без жодного сумніву, а вогники свічок то відхилялися в бік твоєї сукні, то майже її торкалися. Наприкінці ми всі підвелися, а татко взяв тебе на руки.

— Я зроблю тобі перев'язку. Знаєш, *я все-таки* медсестра.

— Мені зручно й так. Ніби рукавиці.

— Як це сталося? — поцікавилася Хана.

— Мене впіймали, коли я вистрибнув з Анниного вікна. Та жінка, я оповідав тобі про неї, котра мене клацнула. Втім, її вини тут не було.

Хана хапає Караваджо за руку, промацує м'язи:

— Прошу, дозволь мені це зробити.

Виймає його перебинтовані руки з кишень пальта. Вдень бинти здаються сірими, а зараз у темряві — майже сяють білизною.

Дівчина береться розгортати пов'язку, і Караваджо робить крок назад, білий промінь тягнеться від його рук, наче він чаклує, поки не звільняється від бинтів.

Хана наближається до дядечка з її дитинства й бачить очі чоловіка, котрі ловлять її погляд, благають відкласти його муки на потім, і вона не помічає нічого, окрім цих очей.

Він склав долоні докупи, утворивши невеликий човник. Хана торкається його рук, притискається щокою до його обличчя, пригортається до чоловікового плеча. На дотик руки здаються міцними та загоєними.

— Я казав тобі, що довелося поторгуватися, щоб вони хоч щось залишили?

— Як тобі це вдалося?

— Я маю чимало корисних навичок.

— Так, пам'ятаю. Стривай, не ворушися. Не тікай від мене.

— Дивний цей час — кінець війни.

— Ще б пак. Період налагодження.

— Так, — погоджується Караваджо. Він підняв згорнуті човником долоні, наче хотів зачерпнути ними Місяць. — Дивись. Вони відрізали мені великі пальці, Хано.

Чоловік тримає руки навпроти Ханиного обличчя. Відверто показує їй те, що вона бачила тільки мигцем. Повертає долоню, наче дозволяє дівчині переконатися, що

це не фокус і на місці великого пальця темніє ущелина. Він простягає руку до її блузки.

Хана відчуває, як підіймається на плечах тканина, коли Караваджо бере її двома пальцями і легенько тягне до себе.

— Я можу торкатися бавовни тільки так.

— Коли я була дитиною, то думала, що ти — Багрянний Першоцвіт¹, і мені снилося, що ми разом видряпуємося на нічні дахи. Ти приходив до нас із кишнями, набитими різним дріб'язком: холодними смаколиками, пеналами, уривками нотних записів для фортеп'яно Forest Hill, — усе для мене. — Хана не бачить його обличчя в темряві, листя затуляє тінню його губи, наче вуаль багатійки. — Ти любиш жінок, чи не так? Ти завжди любив їх.

— Я й зараз люблю. Для чого цей минулий час?

— Зараз це вже не важливо, з цією війною та всім іншим.

Караваджо киває, і тінь від листя перекочується по ньому.

— Ти завжди був схожим на тих художників, які малюють лише вночі, єдине світло у вікні на цілу вулицю. Чи на збирачів черв'яків зі старими бляшанками з-під кави, прив'язаними до щиколоток, і з шоломами з ліхтариками на голові, щоб легше було копирсатися в траві. Їх повно в міських парках. Якимось ти повів мене до одного з тих місць, тих «кафе», де вони продають свою здобич. Ти прирівнював це місце до біржі, де ціни на черв'яків злітали до небес і рвучко падали — п'ять центів, десять центів. Люди банкрутіли й ставали багатіями. Пам'ятаєш?

— Так.

— Ходімо назад, стає прохолодно.

¹ Багрянний Першоцвіт (Scarlet Pimpernel) — герой одноіменного роману Е. Орці.

— Найкращі кишенькові злодії народжуються з вказівним і середнім пальцем майже однакової довжини. Вони не мусять засувати руку глибоко до кишені. Щонайбільше — на півдюйма.

Вони прямували до будинку, мінаючи лапаті дерева.

— Хто зробив це з тобою?

— Німці знайшли спеціальну жінку для цієї роботи. Думали, що так завдадуть іще більшого болю. Вони привели одну з їхніх медсестер. Прикували мої руки кайданками до ніжок столу. Коли вона відрізала великі пальці, руки легко вислизнули з кайданок, я не доклав жодного зусилля. Як уві сні. Але чоловік, котрий покликав цю жінку, був у них за старшого — оце справжній покидьок. Рануччо Томмазоні. Та медсестра невинна, вона нічого не знала про мене, ані імені, ані національності, ані того, що я накоїв.

Коли вони зайшли до будинку, англійський пацієнт кричав. Караваджо дивився, як Хана кинулася до нього, побігла сходами, і її тенісні черевики миготіли, поки дівчина поспішала, тримаючись за бильця.

Коридор наповнювався голосом. Караваджо зайшов до кухні, відірвав шматок хліба й подався за дівчиною. Коли він підійшов до кімнати, крики стали ще нестримнішими. Чоловік увійшов і побачив, що англієць витріщається на собаку, а та застигла, відхиливши голову, наче приголомшена його криком. Хана глянула на Караваджо й усміхнулася.

— Я не бачила собак *роками*. За цілу війну — жодного пса.

Вона нахилилася й обійняла тварину, вдихаючи запах її шерсті й аромат гірських трав. Дівчина підштовхнула собаку до Караваджо, і той простягнув тварині шматочок хліба. Англієць перевів погляд на чоловіка, і його

щелепа відвисла. Мабуть, йому на мить здалося, що собака, який заховався за Ханиною спиною, перетворився на людину. Караваджо узяв пса на руки і вийшов із кімнати.

— Я постійно думаю, — сказав англійський пацієнт, — що це мусить бути кімната Поліціано¹. Ми, мабуть, на його віллі. Тут був знаменитий фонтан — вода текла просто зі стіни. Це дуже відома кімната. Усі зустрічалися тут.

— Тут була лікарня, — тихо сказала Хана. — Ще задовго до монастиря. А потім її захопила армія.

— Думаю, це була вілла Брусколі. Поліціано — найближчий фаворит Лоренцо². Йдеться про 1483-й. У Флоренції в храмі Святої Трійці можна побачити картину, де зображені Медічі, а на передньому плані — Поліціано в червоному плащі. Геній і злочинець ужилися в одній людині. Блискуча, велична людина. Геній, котрий видерся на вершечок суспільства.

Вже було далеко за північ, і англієць знову прокинувся.

«Гаразд, розмовляй зі мною, забери мене кудись ізвідси», — думала Хана. Перед її очима й досі стояли руки Караваджо, а той, мабуть, годував бездомного пса на кухні вілли Брусколі, якщо вона справді так називалася.

— То були криваві часи. Кинджали, політика, трикутні капелюхи, накрохмалені панчохи й перуки. Шовкові перуки! Звичайно, згодом, трохи згодом, з'явився Савонарола і його Вогнище Марнославства. Поліціано переклав Гомера, написав видатну поему про Симонетту Веспуччі, чула про неї?

— Ні, — засміялася Хана.

¹ Анджело Поліціано (справжнє прізвище — Амброджіні) (1454—1494) — італійський поет і вчений-гуманіст.

² Лоренцо Медічі (1449—1492) — правитель Флоренції у 1469—1492 рр., поет, меценат.

— Її портрети прикрашали цілу Флоренцію. Бідолашна померла у двадцять три роки від сухот. Він прославив її, написавши «Станси до турніру», проілюстровані згодом Боттічеллі. Деякі сцени з поеми зобразив і Леонардо. Поліціано кожного дня читав лекції — дві години вранці латиною, дві години по обіді грецькою. Він мав друга Піко делла Мірандолу¹, зятого громадського діяча, котрий раптом приєднався до прихильників Савонароли.

— Мене так називали в дитинстві. *Піко*.

— Перекоаний, що ці стіни бачили чимало. І фонтан у стіні. Піко, Лоренцо, і Поліціано, і молодого Мікеланджело. Кожен з них тримав в одній долоні старий світ, а в другій — новий. У місцевій бібліотеці зберігалися чотири останні книги Цицерона. Вони привозили сюди жирафів, носорогів, додо. Тосканеллі зустрічався з крамарями, слухав їхні оповіді й намалював карту світу. Вони сиділи в цій кімнаті з погруддям Платона і сперечалися цілу ніч.

А потім прийшов Савонарола й репетував на вулицях: *«Покайтеся! Наближається Великий Потоп!»* І вмить усе зникло — особиста воля, прагнення до елегантності, слава, право слідувати словам Платона так, як Христовим. У Європі запалали вогнища — спалювали перуки, книги, шкіри тварин, мапи. Їхні могили були відкриті чотириста років по тому. Кістки Піко збереглися ідеально. Поліціано перетворився на порошок.

Англієць гортав сторінки свого щоденника, читав історії на вклеєних сторінках інших книжок, а Хана слухала про видатні карти, котрі згинули у вогні, про спалення статуї Платона — від температури мармур розплавився й чоло мудреця вкрилося тріщинами, подібно до того, як

¹ Джованні Піко делла Мірандолла (1463—1494) — італійський мислитель і філософ епохи Відродження, представник раннього гуманізму.

долинали через цілу долину точні звіти для Поліціано, котрий стояв на вкритих травою пагорбах і вдихав запах свого майбутнього. Піко теж був десь неподалік, у своїй сірій келії, і стежив за подіями блаженним третім оком.

Він налив у миску трохи води для собаки. Це був старий дворовий пес, старіший за війну.

Караваджо сів за стіл з карафкою вина, яке монахи передали Хані. Це були її володіння, і чоловік пересувався ними обережно, щоб нічого не порушити.

Він помічав впорядковані нею маленькі букетики польових квітів, невеличкі дарунки самій собі. Навіть у порослому бур'янами саду траплялися ділянки, котрі вона ретельно вистригла медичними ножицями. Якби Караваджо був молодшим, неодмінно закохався б у ці дрібнички.

Але він був уже немолодим. Цікаво, яким вона бачила його? Його рани, його душевна незбалансованість, сиві кучері на потилиці. Він ніколи не уявляв себе чоловіком, якого прикрашають вік і досвід. Усі стають старшими, але він і досі не відчував вповні досвіду, щоби впоратися зі своїм віком.

Він присів, аби подивитися, як собака п'є воду, але заточився, вхопився за стіл і перекинув карафку з вином.

«Ваше ім'я Девід Караваджо, так?»

Вони прикували його кайданками до грубих ніжок дубового столу. Якоїсь миті він підняв той стіл, наче обійняв, розбризкуючи навсібіч кров із лівої руки, і спробував вибігти у вузькі двері, але впав. Жінка зупинилася, впустивши ніж, і відмовлялася продовжувати. Шухляда столу висунулася, гепнула йому на груди, звідти посипався всілякий дріб'язок, і Караваджо на мить засподівався, що там є зброя, яку він міг би використати. Потім Рануччо

Томмазоні підійняв бритву й попрямував до нього. «*Караваджо, так?*» Він досі не мав упевненості.

Поки чоловік лежав під столом, кров заливала його обличчя, та раптом він прийшов до тями, висмикнув з кайданок ніжку столу, жбурнув стілець, аби заглушити біль, а потім нахилився вліво і спробував переступити через ланцюг. Кров була усюди. А його руки перетворилися на безпорадні обрубки. Минули місяці, а він помічав, як дивиться лише на великі пальці інших людей, наче те страхіття змінило його, зробивши заздрісним. Насправді воно його зістаріло, наче однієї ночі, коли він лежав прикутий до столу, люди вкололи йому ін'єкцію, котра його назавжди уповільнила.

Караваджо піднявся, відчуваючи запаморочення, над псом, над червоним, мокрим від вина столом. Двоє охоронців, одна жінка, Томмазоні, телефони дзвонять-дзвонять, дзвонять, переривають на півслові Томмазоні, той кладе на стіл бритву, в'їдливо шепоче: «Вибачте», — бере слухавку закривавленою рукою і слухає. Караваджо думає, що не видав їм нікого, не сказав нічого важливого. Проте вони відпустили його, тож, можливо, він помиляється.

Чоловік простує на прогулянку вздовж віа Ді Санто Спиріта до одного місця, захованого в надрах пам'яті. Минає церкву, збудовану Брунеллескі¹, рухається до бібліотеки Німецького інституту, де кілька людей стежать за ним — він це знає напевне. Раптово Караваджо здогадується, чому вони відпустили його. Хотіли обдурити, простежити й упіймати його зв'язкових. Він пірнув у бічну вуличку, не озираючись, більше не озираючись. Караваджо хотів, аби вулиця палала, щоб він міг зупинити кровотечу, потримавши руки над ополонкою з розплавленим дьогтем, аж поки

¹ Філіппо Брунеллескі (1377—1446) — видатний італійський архітектор епохи Відродження.

чорний дим не огорне його долоні. Він опинився на мосту Святої Трійці. Все навколо наче вимерло, жодного автомобіля, жодного галасу, і це дивувало. Караваджо сів на гладеньку балюстраду мосту, а далі й взагалі ліг. Жодного звуку. Раніше, коли він крокував, ховаючи скривавлені руки у вогких кишнях, довкола сновигали десятки джипів і танків.

Тільки він приліг, замінований міст вибухнув і тіло Караваджо підняло в повітря, а потім кинуло вниз, наче настав кінець світу. Він змусив себе розплющити очі й побачив велетенську голову. Вдихнув — і груди наповнилися водою. Він був під мостом у річці. І в глибинах ріки Арно перед ним бовваніло чиесь бородате обличчя. Чоловік спробував торкнутися його, але не зміг. Ріка повнилася полум'ям. Караваджо випірнув на поверхню, частина якої взялася вогнем.

Пізніше того вечора він розповів цю історію Хані, і вона відповіла:

— Вони перестали катувати тебе, тому що наближалися союзники. Німці тікали з міста й підривали мости.

— Не знаю, може, я й розповів їм усе. Чия голова там була? У кімнаті постійно дзеленчав телефон. Западала мовчанка, чоловік відходив від мене, а всі присутні спостерігали, як він бере слухавку, посеред тиші дослухалися до *іншого* голосу, котрий ми не могли чути. Чий то був голос? Чия голова?

— Вони драпали, Девіде.

Хана розгортає «Останнього з могікан» на останній чистій сторінці й пише:

Зі мною чоловік, названий Караваджо, він приятель мого батька. Я завжди кохала його. Він набагато старший за мене, йому, гадаю, близько сорока п'яти. Зараз для нього час

темряви, він розгубив самовпевненість. Чомусь татів друг піклується про мене.

Дівчина згортає книжку, спускається до бібліотеки і ховає її на горішній полиці.

Англієць спав, дихаючи ротом, як зазвичай — і уві сні, і наяву. Хана підвелася зі стільця й обережно вийняла з чоловікової руки свічку. Підійшла до вікна і задмухнула її, а дим чомно вплив надвір. Їй не подобалося, що він лежав зі свічкою, як пародія на мерця, а віск непомітно збирався на зап'ястях. Так, наче готувався, наче хотів заповзти у власну смерть, відтворивши її освітлення й декорації.

Вона стояла біля вікна і, замислившись, смикала себе за волосся, ніби збиралася повикидати цілі пасма. За темної пори доби, в будь-якому освітленні після сутінок, можна перерізати собі вени і кров буде чорною.

Хана відчула, що мусить піти з кімнати. Зненацька її охопив напад клаустрофобії й непевності. Вискочила в коридор, збігла сходами донизу, помчала на терасу, а потім підвела голову, ніби намагаючись розгледіти у вікні силует дівчинки, від якої щойно втекла. Вона повернулася до будинку. Штовхнула грубі кострубаті двері й увійшла до бібліотеки, повідривала дошки, якими були забиті французькі вікна в дальньому кінці кімнати, і відчинила їх настіж, впускаючи до приміщення нічне повітря. Вона не знала, де подівся Караваджо. Він взяв собі за звичку проводити вечори деінде й повертався за годину-дві до світанку. В будь-якому разі, тут не було жодної ознаки його присутності.

Хана стягнула сіре простирадло з піаніно й потупцювала до кутка кімнати, тягнучи його за собою, наче саван, наче рибальську сіть.

Жодного вогника. Вона чує здалеку гуркіт грому.

Постояла біля піаніно. Не опускаючи погляду, простягла руки і почала щось награвати, звуки перетворювалися на хребці, вибудовували кістяк музики. Дівчина щоразу зупинялася, зігравши кілька нот, ніби витягала з води руки й дивилася, що ж вона упіймала, а потім продовжувала, додаючи нових кісток до скелету мелодії. Руки її пальців уповільнилися. Хана не одразу помітила, як двійко чоловіків увійшли крізь французьке вікно, поклали рушниці на піаніно і мовчки слухали її гру. Акорди наповнювали повітря видозміненої кімнати.

Її руки повисли вздовж тіла, одна боса нога натисла на педаль, вона далі грає пісеньку, якої навчила її мама, яку виконувала на усіх поверхнях — на кухонному столі, на стіні, коли підіймалася сходами, на власному ліжку перед тим, як заснути. Вдома вони не мали інструмента. У неділю зранку Хана навідувалася до місцевого громадського центру і грала там, але впродовж тижня вона практикувалася, хоч би де була, вивчала ноти, які мама малювала крейдою на столі, а згодом витирала. Вона вперше сіла за інструмент тут, хоча й жила на віллі вже понад три місяці, хоча помітила його першого ж дня, коли зайшла сюди крізь французьке вікно. У Канаді піаніно потребує вологи, щоб не розсохнутися. Якщо відкрити задню кришку і встановити всередині склянку з водою — за місяць посудина спорожніє. Татко розповідав їй, що гноми полюбляють перехилити чарочку, але не в барах, а неодмінно в піаніно. Вона ніколи в це не вірила, хоча спершу думала, що воду випивають миші.

Блискавка висвітила долину — схоже, що буря не вщухатиме цілу ніч, — і дівчина побачила, що один із солдатів був сикхом¹. Хана припинила награвати, всміхнулася й відчула

¹ Сикхи — народ, що проживає на території Індії. Послідовники релігійно-реформаторського руху.

подив і полегкість, блискавка змигнула так миттєво, що дівчина встигла побачити лише тюрбан і металевий блиск мокрої зброї. Відкидну дошку з фортепіано зняли кілька місяців тому і використовували як операційний стіл, тож рушниці лежали на краю клавіатурної виїмки. Англійський пацієнт міг би впізнати цю зброю. Дідько. Вона оточена іноземцями. Жоден з них не італієць. Романтика вілли. Що б сказав Поліціано, побачивши цю драматичну сцену 1945 року: двоє чоловіків і жінка біля фортепіано; війна майже скінчилася, а рушниці волого зблискують щоразу, коли блискавка проноситься кімнатою, насичуючи усе кольором і тінню, що півхвилини гучні вигроми розламують долину навпіл, многоголоссям розливається музика, лунає штовхання акордів, *як запрошую на чай я солоденьку...*

— Знаєте слова?

Жоден з них не поворухнувся. Хана полишила складати акорди й дозволила своїм пальцям заблукати у лабіринтах збереженої глибоко в пам'яті мелодії, перериваючи джазовими фрагментами невігадливий мотив, тікаючи від банальності.

Як запрошую на чай я солоденьку,
Всі хлопаки миттю надривають пельки.
Тож не йдемо ми туди, де пиячать боввани,
Як запрошую на чай я солоденьку.

Коли блискавка вкотре освітлює бібліотеку, чоловіки дивляться на дівчину, їхній одяг ушент мокрий, її пальці виграють проти спалахів і грому й водночас рахуються з ними, заповнюють паузи між зблисками. Обличчя дівчини страшенно зосереджене, і чоловіки розуміють, що стали для неї невидимками, мозок її намагається пригадати материні руки, котрі відривають смужку газетного паперу, змочують його під крапом на кухні й витирають заштриховані ноти

й переплетіння клавiш. Хана йде на заняття до громадського центру, де зможе пограти по-справжньому, вона й досі не дістає до педалей, тому грає стоячи, натискає ногою, взутою в сандалію, на ліву педаль і слухає цокання метронома.

Їй не хочеться зупинятися. Кидати ці слова старої пісеньки. Вона уявляє всі ті місця, куди закоханий веде свою солоденьку, де не пиячать боввани, де повно дружніх людей. Вона підіймає голову й киває, як підтвердження про завершення гри.

Караваджо прогавив цю сцену. Коли він повернувся, Хана й обидва солдати саперського підрозділу готували на кухні канапки.

Або сяйний вогонь¹

Остання середньовічна війна прокотилася Італією в 1943—1944 роках. Міста-фортеці на стрімких скелях, за котрі воювали з восьмого століття, побачили армії нових королів, які бездумно йшли в атаку. Серед голого каміння сновигали ноші з пораненими, сходили кров'ю виноградники, якби хтось надумав копати глибше, ніж простяглися танкові колії, неодмінно знайшов би чимало закривавлених сокир і списів. Монтеркі, Кортонa, Урбіно, Ареццо, Сансеполькро, Анг'ярі. А було ж іще узбережжя.

Коти спали в баштах танків, націлених на південь. Англійці, американці, індійці, австралійці, канадці просувалися на північ, і сліди розірваних набоїв розчинялися у повітрі. Коли армії зустрілися під Сансеполькро, містом, яке славалося своїми арбалетами, деяким солдатам вдалося роздобути їх і беззвучно стріляти вночі по стінах

¹ Цитата з комедії В. Шекспіра «Сон літньої ночі», переклад Ю. Лісняка.

обложеного міста. Кессельрінг, генерал-фельдмаршал німецької армії, яка відступала, серйозно задумувався, чи не вилити на них, бува, киплячої олії із зубчастих стін.

Знавців середньовічної історії витягли із затишних кабінетів Оксфорду і привезли до Умбрії. Їхній середній вік становив шістдесят років. Учених мужів розквартирували разом із військом, і на зустрічах зі стратегами вони забували, що людство вже винайшло літаки. Вони говорили про міста з точки зору їхньої мистецької цінності. У Монтеркі це була фреска П'єро делла Франческа «Мадонна народження» у капличці неподалік міського цвинтаря. Коли сімсотлітню фортецю нарешті здобули у період весняних дощів, війська оселилися під височенним куполом собору і солдати спали під кам'яною кафедрою, котра зображувала Геракла, що душить Гідру. Вони мали тільки погану воду. Багато людей померло від тифу і пропасниці. Солдати розглядали у польові біноклі готичну церкву Ареццо і впізнавали на фресках П'єро делла Франческа обличчя звичайних людей. Цариця Савська вела бесіди із Соломоном, а поруч лежав мертвий Адам з гілочкою з дерева пізнання добра і зла в устах. Багато років по тому цариця дізнається, що Силоамський міст збудували з цієї священної деревини.

Без упину дощило, і було холодно, здавалося, ніде немає жодного порядку, тільки на цих циклопічних картинах: суд, побожність, жертвоприношення. Восьма армія натикалась на річку за річкою, відновлювала підірвані мости, попереду під постійним ворожим вогнем сапери спускалися до води мотуззяними драбинами і перепливали водойми або переходили їх убрід. Вода забидала за собою їжу й намети, люди, обв'язані дротами від обладнання, зникали. Якось, перепливши ріку, армія намагалася вибратися на берег. Руки солдатів аж по зап'ястя

загрузили у стіні намулу на узбережжі, і єдине, про що вони мріяли, — щоби болото затверділо і втримало їх.

Молодий сапер-сикх притулювся щобою до бруду й думав про обличчя цариці Савської, про текстуру її шкіри. Ця ріка намагалася поглинути його, і лише пристрасть не давала хлопцеві замерзнути. Він зняв би з її волосся вуаль. Він поклав би руку їй на шию під оливковою блузою. Йому було важко і сумно, як і мудрому цареві та винуватій цариці, котрих він бачив в Арєццо два тижні тому.

Він повис над водою, застрягши руками у намуленому березі. Моральна стійкість — дуже тонка матерія — покинула їх, не витримавши цих жахливих днів та ночей, і залишилася тільки в книжках і на розмальованих стінах. Хто на церковній фресці був оповитий більшим сумом? Хлопець нахилився, щоби притулитися до тендітної шиї цариці й відпочити. Він закохався в її смиренні очі. Це жінка, здатна колись досягнути священності мостів.

Уночі, коли хлопець лежав у похідному таборі, його руки рухалися двома арміями в атаці. І не було жодної надії на якесь розв'язання чи перемогу, окрім тимчасового пакту між ним і намальованою царицею, котра дуже скоро забуде його, бо ніколи не звертала на нього особливої уваги чи знала його, сикха, котрий подолав угору половину мокрої від дощу мотузяної драбини, щоб звести механізований міст для своєї армії. Але він запам'ятав її обличчя та її історію. За місяць, коли їхній батальйон дістався моря і всім вдалося пережити лихоліття, увійти до узбережного містечка Каттоліка, інженери розчистили смугу пляжу шириною в двадцять ярдів і можна було скупатися голяка, сикх зблизився з одним спеціалістом із Середньовіччя, той добре до нього ставився — розмовляв і навіть поділився м'ясними консервами, — і хлопець пообіцяв віддячити йому, показавши щось неймовірно цікаве.

Сапер вивів свій мотоцикл «Тріумф», зав'язав на руці багрянну попереджувальну пов'язку, і вони поїхали назад, до вже звільнених містечок Урбіно й Анг'ярі, вздовж відкритих для вітрів звивин гірського хребта, котрий справді був кістяком Італії, старий сидів позаду сикха і міцно обіймав його, аж поки вони не минули східні скелі й не завернули до Ареццо. Вночі на п'яцца не було військових, і сапер зупинився просто навпроти церкви. Він допоміг медієвісту злізти, підхопив його обладнання й зайшов досередини. Холод і темрява. Всеохоплива порожнеча, і лише гуркіт черевиків заповнює все довкола. Хлопець вдихнув аромат старого каменю і дерева. Запалив три освітлювальні патрони. Підвісив блок і люльку над нефом, а потім вистрілив цвяхом з прив'язаною до нього мотузкою у високий дерев'яний брус. Професор здивовано спостерігав за ним, час від часу пильно вдивляючись у високу темряву. Юний сапер обійшов ученого, зав'язав мотузку навколо талії і плечей чоловіка й приладнав на грудях іще один освітлювальний патрон.

Хлопець покинув його біля вітаря, а сам збіг сходами, гупаючи черевиками, на другий поверх, де був інший кінець мотузки. Схопивши шворку, сикх зістрибнув з балкончика в темряву, а вчений злетів до купола і завис у повітрі за метр від стіни, вкритої фресками, коли ноги хлопця торкнулися підлоги, а освітлювальний патрон створював німб довкола його голови. Не випускаючи мотузки, хлопець пройшов трохи уперед, аж поки медієвіст не побачив перед собою фреску «Політ імператора Максенція»¹.

Минуло п'ять хвилин, і сапер опустил чоловіка на землю. Він запалив для себе ще один патрон і піднявся у синяву намальованого неба. Хлопець пам'ятав золото цих зірок

¹ Марк Аврелій Валерій Максенцій (278—312) — римський імператор (306—312).

відтоді, як розглядав їх у бінокль. Поглянувши вниз, він побачив, що вчений сидить на лавиці, виснажений. Тепер він дивувався не висоті церкви, а її глибині. Рідкісне відчуття. Порожня і темна безодня. Світло з його руки розповзається цівками. Хлопець підтягнувся ближче до обличчя своєї Цариці Смутку, і його коричнева рука ніжно торкнулася її грандіозної шиї.

Сикх напнув намет у глухому закутку саду, де, як гадала Хана, колись росла лаванда. Якось вона знайшла там сухе листя, розтерла його на порошок і впізнала аромат. Часом після дощу там і досі пахло цим терпкуватим парфумом.

Спочатку він взагалі не навідувався до будинку. Часто минав його, вирушаючи розмінювати черговий заряд. Завжди дуже люб'язний. Вітався кивком голови. Хана дивиться, як він миється дощовою водою з миски, встановленому на сонячному годиннику. У саду є кран для поливання грядок, але зараз він геть сухий. Хана бачить хлопцеве коричневе тіло без сорочки, коли він хлюпає на себе водою, наче пташка крильми. Впродовж дня вона помічає лише його руки, бо він вдягає військову сорочку з коротким рукавом і завжди носить гвинтівку, хоча війна для них уже нібито закінчилася.

Часом він завмирає зі зброєю в різних позах — то наполовину опустить, то трохи підтримує ліктем, коли вона висить на плечі. Різко відвертається, коли здогадується, що Хана за ним спостерігає. Він іще не подолав свої страхи до кінця, обережно тупцяє навколо усього підозрілого, але відчуває, як вона оглядає цю місцевість, наче підбадьорюючи, що він таки впорається.

Його самовпевненість заспокоює Хану та й усіх у будинку, хоча Караваджо іноді буркає, що сапер постійно наспівує пісеньки з вестернів, які вивчив за три останні

роки війни. Інший хлопець, на ім'я Гарді, котрий прийшов сюди під час грози, оселився ближче до міста. Проте іноді Хана бачить, як вони працюють удвох, як заходять разом до саду з тичками міношукачів у руках.

Пес прихилився до Караваджо. Молодий солдат грався з собакою і бігав уздовж дороги, але відмовлявся ділитися їжею, мовляв, пес мусить вчитися виживати самотійно. Якщо він знаходить якісь харчі, з'їдає їх сам. На цьому його привітність закінчується. Іноді хлопець спить на парапеті, звідки видно долину, і заповзає у намет, лише коли збирається на дощ.

Він зі свого боку бачить, як Караваджо блукає ночами. Двічі пускається за ним. Але за два дні чоловік зупиняє його і каже: «Не ходи за мною». Звичайно, солдат геть усе заперечує, але чоловік кладе руку на його брехливі уста і змушує замовкнути. Значить, Караваджо помічав, як той крадеться за ним. Зрештою, шпигування — просто одна зі звичок, здобута на війні. Інша звичка спонукає взяти гвинтівку і відкрити вогонь по мішенях. Час від часу юнак прицілюється до носа однієї зі статуй на віллі або до яструбів, які кружляють над долиною.

Він іще дуже юний. Кидається на їжу, наче вовк, потім так само рвучко встає і йде помити тарілку, дозволяє собі витратити на обід лише півгодини.

Хана дивиться, як він працює у фруктовому саду і на порослому будяками городчику за будинком — обережно, не дбаючи про час, наче кіт. Деколи він сідає навпроти неї випити чашку чаю, і браслет на його зап'ясті легенько дзенькає, тоді вона помічає темноту його коричневої шкіри в тому місці.

Сапер ніколи не розповідає про небезпеку, яка супроводжує його роботу. Інколи Хана і Караваджо швидко виходять із будинку, почувши приглушений вибух, і шоразу

серце дівчини стискається від страху. Вона біжить на вулицю чи кидається до вікна, помічаючи краєм ока Караваджо поруч себе, і вони вдвох дивляться на юного сапера, як він ліниво махає їм, навіть не відвертаючи голови від поля, порослого травою.

Якось Караваджо зайшов до бібліотеки і побачив хлопця під стелею навпроти троплею¹ — лише Девід міг зайти до кімнати й оглянути її повністю, щоби переконатися, що він справді сам, — сапер перерізав помічений ним запобіжний дріт вибухового пристрою, майстерно захованого за шпалерами. Не відводячи очей від вибухівки, сикх вказав Караваджо пальцем на двері — як попередження про небезпеку.

Він постійно наспівує або свистить. «Що це за свист?» — запитав якимсь вночі англійський пацієнт, який ніколи не бачив нового мешканця. Хлопець співає сам собі, навіть коли лежить під парашетом і спостерігає за швидким плином хмар у небі.

Сапер завжди шумно заходить до вілли, яка здається порожньою. Він єдиний зберіг військову форму і щодня бездоганний виходить з намету — пряжка блищить, тюрбан симетрично обв'язаний навколо голови, черевики начищені й лунко гупають кам'яною та дерев'яною підлогою в будинку. Коли міношукач знаходить десятицентову монетку, хлопець забуває про небезпеки своєї роботи і гучно сміється. Здається, що він підсвідомо милується своїм тілом, своєю стрункістю, навіть коли нахиляється підняти скибку хліба, погладжує траву кісточками пальців, неухважно

¹ Троплей (*фр.* Trompe-l'oeil — «обман зору») — технічний прийом у мистецтві, метою якого є створення оптичної ілюзії об'ємності зображеного на двовірній площині об'єкта. Так називають і картину, створену з використанням цього методу.

крутить гвинтівку, ніби велетенську булаву, чи йде до села на зустріч з іншими саперами.

Він здається випадковою вставкою серед компанії, що зібралася на віллі, заблудлою зіркою десь на краю галактики. Для нього перебування тут — лише канікули після війни, повної намулу, річок і мостів. Він заходить до помешкання тільки тоді, коли його запрошують, — непевний гість, — так само вагається, як тієї першої ночі, коли пішов на звуки Ханиної музики, перетнув доріжку, з кипарисами вздовж неї, і ступив до бібліотеки.

Він увійшов на віллу того дня не через цікавість до музики, а через побоювання за її виконавця. Він добре знав, що німці, відступаючи, ховали так звані олівцеві бомби у музичних інструментах. Люди поверталися додому, відкривали кришку фортепіано і втрачали кисті обох рук. Або ж намагалися завести дідусів годинник з маятником, аж тут вибухала скляна бомба, змітаючи півстіни та всіх, хто був поруч.

Хлопець ішов на звуки фортепіано, поспішаючи схилити пагорбів за Гарді, переліз кам'яну загорожу й увійшов на територію вілли. Музика не змовкала — це був хороший знак, значить, виконавець не нахилився вперед, не смикнув тонку металеву струну, котра запускала метроном. Більшість олівцевих бомб ховали саме там — це було найзручніше місце, де можна припаяти тоненький вертикальний дротик. Вибухівку ховали в кранах, у корінцях книжок, у просвердлених отворах деревних стовбурів, тож коли яблуко падало на нижню гілку або хтось хапався за неї рукою, дерево вибухало. Хлопець оглядав будь-яку кімнату чи поле і всюди бачив місця, де можна сховати бомбу.

Він зупинився біля французьких дверей, нахилив голову до рами, а потім прослизнув у бібліотеку і зупинився у темряві, осяюваний поодинокими блискавками. Біля

інструмента стояла дівчина, ніби чекала на нього, з опущеними очима натискала на клавіші. Спочатку його погляд радарним променем проінспектував кімнату, а потім зупинився на ній. Метроном уже цокав, бездумно хилитаячись із боку в бік. Небезпеки не було, не було тонкого дротика. Хлопець стояв у мокрій формі, і дівчина спочатку його не помічала.

За саперовим наметом стирчить антена детекторного приймача. Іноді вночі Хана бере польовий бінокль Караваджо і бачить фосфорно-зелену шкалу налаштування радіо, котру подекуди затуляє темний силует хлопця. Вдень він носить якусь хитру портативну штуку, один навушник тягнеться до його голови, а другий ховається десь під підборіддям, тож сапер залишається на зв'язку зі світом, знає усі важливі новини. Якщо він почує цікаву для мешканців вілли інформацію, неодмінно зайде і розповість їм. Якось по обіді він скаже про загибель керівника оркестру Гленна Міллера — його літак упав десь на півдорозі між Англією та Францією¹.

Так сикх і живе серед них. Хана найчастіше бачить його здалеку, він повільно просувається закинутим садом, знаходячи та розплутуючи вузли дротів і запобіжників, які хтось залишив для нього, наче жаский лист.

Хлопець часто миє руки. Спочатку Караваджо подумав, що це, мабуть, вияв нервової хвороби.

— Як же ти пережив війну? — сміявся він.

— Я виріс в Індії, дядечку, там ми постійно миємо руки. Перед кожним прийомом їжі. Це звичка. Я народився у Пенджабі.

¹ Гленн Міллер (1904—1944) — американський тромбоніст, аранжувальник, лідер біг-бендів (кінець 30-х — початок 40-х років XX століття).

— А я родом із Північної Америки, — відповів Караваджо.

Сьогодні сапер спав наполовину в наметі, наполовину на вулиці. Хана бачить, як його рука дістала з вуха навушник і поклала на коліна.

Вона опускає бінокль і відвертається.

Над ними височенне склепіння. Сержант запалив патрон, а сапер ліг на підлогу і ретельно вдивляється у вохристі обличчя крізь оптичний приціл, ніби шукає брата у натовпі. Переpletене волосся спадає на плечі біблійних фігур, світло ллється на кольорове вбрання і плоть, потемнілі від всотаного впродовж сотень років диму лампадок і свічок. А зараз їх знищує цей жовтавий газовий дим, який, вони були певні, ображає святиню, через який їх витурають звідси, бо люди запам'ятають зловживання дозволом побачити головну залу Сикстинської капели, куди вони прийшли з мовчазною люб'язністю, минаючи плацдарми, тисячі перестрілок, бомбування у Монте-Кассіно, ліричні фрески Рафаеля, ці сімнадцять чоловіків, які висадились на Сицилії і проклали собі шлях від щиколотки італійського чобітка до цієї напівтемної зали. Так, наче самого її існування вже було достатньо.

Один із них сказав: «Чорт забирай. Може, присвітимо трохи яскравіше, сержанте Шанд?» Тож сержант запалив іще один освітлювальний патрон і тримав його у витягнутій руці, ціла Ніагара світла лилася на його кулак, а він нерухомо стояв, аж поки воно не згасло. Решта солдатів, задерши голови, роздивлялися фігури й обличчя, котрі раптом проступили на стелі. А наймолодший сапер ліг на спину, і його погляд крізь оптичний приціл погладжував бороди Ноя, й Авраама, і різноманітної нечисті, аж поки

знайшов нарешті величне, різке, наче спис, мудре і невмолиме обличчя й застиг на ньому.

Він почув крик вартових біля входу і чийсь біг, бо патрону залишилось горіти ще тридцять секунд. Повернувшись і передав гвинтівку священику: «Бачите, отам. Хто це? Напрямок північно-західний, від вас на третю годину¹. Хто він? Швидше, зараз згасне світло».

Святий отець обережно взяв гвинтівку, перевів приціл у куток, і в цей момент світло згасло.

Священик віддав зброю саперові.

— Знаєте, ми мусимо бути дуже уважними з усім цим вогнем і зброєю в Сикстинській капелі. Мені не треба було приходити сюди. Але я мусив подякувати сержантові Шанду за його геройський вчинок. Сподіваюся, ви тут нічого не пошкодили?

— Ви бачили це обличчя? Хто цей чоловік?

— Так, звісно ж, це *справді* видатна особа.

— Ви побачили його.

— Так. Це Ісая.

Коли Восьма армія дісталася Габічче на східному узбережжі, сапер став головою патруля. На другому нічному чергуванні він отримав сигнал на коротких хвилях — помічено ворожу активність на воді. З берега гуркнув попереджувальний постріл, і поверхня річки роздерлася на мільйони крапель. Вони нікуди не влучили, але хлопець помітив, як ворухнувся темний силует у яскраво-білому світлі вибуху. Він підняв гвинтівку, прицілився і спостерігав за дрейфом тіні цілу хвилину, без пострілів, поки не

¹ Сикстинська капела орієнтована зі сходу на захід і має східний вхід. Отже, якщо священик уявить себе у центрі годинника і дивитиметься на третю годину, вісь його погляду приблизно збігатиметься з географічним північно-західним напрямком.

переконався, що більше нічого поруч не ворухиться. Ворожий табір був північніше, у Ріміні, на окраїні міста. Сапер дивився крізь приціл, коли раптом навколо голови Діви Марії засяяв німб. Вона прийшла з моря.

Марія стояла в човні. Двоє чоловіків налягали на весла. Двоє інших підтримували постать вертикально. Коли човен пристав до берега, мешканці міста заплодували у темряві й повідчиняли вікна.

Сапер бачив кремову шкіру і німб, зроблений з невеликої гірлянди. Він лежав на бетонному доті між містом та морем і дивився, як чоловіки вийшли з човна й підняли півтораметрову статую на руки. Вони йшли пляжем без зупинок, без думок про міни. А може, вони бачили, як німці закладали їх, і знали безпечний шлях. Ноги чоловіків грузнули в піску. Це було у Габічче-Маре 29 травня 1944 року. Морський фестиваль Діви Марії.

Дорослі й діти висипали на вулиці. Виринули чоловіки в оркестровій формі. Оркестр не міг грати через комендантську годину, але відполіровані до блиску інструменти залишалися частиною церемонії.

Він вийшов із темряви з прив'язаною до спини мінометною трубою, тримаючи у руках гвинтівку. Його тюрбан і зброя шокували людей. Ніхто не сподівався, що на далекому незаселеному пляжі з'явиться військовий.

Він підняв гвинтівку і подивився крізь приціл на Маріїне обличчя — ані слідів віку, ані ознак статі на ньому, руки людей тягнулися до його світла, а вона милосердно кивала їм двадцятьма невеликими лампочками. Постать була вбрана в блакитний плащ, її злегка зігнуте ліве коліно підкреслювало, як гарно спадає тканина.

Вони не були романтиками. Вони пережили фашистів, англійців, галлів, готів і германців. Часто завойовувані, вже не надавали цьому значення. Але цю блакитно-кремову

пластмасову фігуру, котра вийшла з води, встановили на прикрашений квітами візок для винограду, а попереду в абсолютній тиші марширував оркестр. Будь-який захист, запропонований хлопцем для цього містечка, не мав для них жодного значення. Він просто не міг піти з гвинтівкою в руках поруч із їхніми дітьми у білих суkenочках.

Сапер крокував паралельною південною вулицею, йшов зі швидкістю процесії, тож вони порівнялися біля перехрестя. Сержант знову підняв зброю і ще раз подивився на обличчя Діви Марії. Хо́да завершилася біля мису, звідки відкривався вид на море, люди залишили статую тут і розійшлися по домівках. Ніхто з них не помітив його присутності неподалік.

Її обличчя все ще освітлював німб. Ті четверо чоловіків, котрі привезли статую на човні, посідали навколо, наче вартові. Батарейка, прикріплена до Маріїної спини, поволі сідала; близько пів на п'яту ранку вона згасла назавжди. Сержант подивився на годинник. Вихопив чоловіків крізь телескоп зброї. Двоє з них спали. Хлопець пересунув приціл на обличчя статуї і знову ретельно вивчив його. У слабкому вранішньому світлі вона виглядала зовсім інакше. У темряві обличчя здавалося живішим, схожим на когось знайомого. На сестру. На доньку, яка колись у нього народиться. Якби він міг залишити якусь річ на згадку, то обов'язково так би й зробив. Але, зрештою, він мав власну віру.

Караваджо заходить до бібліотеки. Пообідні години він переважно проводить тут. Книжки завжди були для нього великим таїнством. Витягає одну з них, розгортає на титульній сторінці. За п'ять хвилин чує у кімнаті легкий стогін.

Він повертається і бачить, що на канапі спить Хана. Чоловік згортає книжку і прихиляється за книжковими

поліціями до виступу, котрий дістає йому до стегна. Дівчина скрутилася калачиком, притулилася щокою до запилюженої парчі, а затиснуту в кулак праву руку приклала до щелепи. Брови рухаються, обличчя зосереджене на спогляданні сну.

Коли він побачив її вперше після довгої розлуки, дівчина була натягнутою струною, здавалося, вона стиснулася до розміру, достатнього для того, щоби пройти крізь усі ці жахи. Її тіло розчинилося у війні, як у коханні, віддало себе до останньої краплі.

Караваджо голосно чхнув, а коли підіймав нахилену голову, помітив, що Хана прокинулася і пильно на нього дивиться.

— Вгадай, котра година?

— Десь п'ять по четвертій. Ні, сім по четвертій, — сказала вона.

Це була їхня стара гра, відколи вона була дитиною. Він вислизнув з кімнати подивитися на годинник, а його свіжі точні рухи і знайома самовпевненість підказали дівчині, що чоловік прийняв чергову дозу морфію. Вона сіла й посміхнулася, коли Караваджо зайшов назад, здивований точно вгаданим часом.

— Я народилася із сонячним годинником у голові, правда?

— А що ти робиш вночі?

— А існують місячні годинники? Хтось уже винайшов їх? Мабуть, кожен архітектор, який будує віллу, ховає десь місячний годинник для злодюжок, наче виконує ритуал.

— Добра турбота про багатіїв.

— Призначаю тобі побачення біля місячного годинника, Девіде. На місці, де слабкий отримує силу.

— Як ти й англійський пацієнт?

— Знаєш, рік назад я могла народити дитину, — несподівано каже Хана.

Зараз його розум світлий і гострий від наркотику, Хана може розповідати про себе, і він буде поруч, думатиме, як вона. Дівчина розповідає без остаточного розуміння, що вже прокинулася, і говорить, наче уві сні, наче його чхан-ня їй лише наснилося.

Караваджо знає про такий перехідний стан. Він часто зустрічав людей біля місячного годинника. Турбував їх о другій годині ночі, коли випадково перекидав шафку в спальні.

Він зрозумів — шок витісняє страх і лють. Коли хазяї помешкання, котре він грабував, прокидалися, Караваджо користувався цим, плескав у долоні, теревенив без упину, жонглював у повітрі дорогим годинником, ставив багато запитань стосовно того, де певні речі.

— Я втратила дитину. Маю на увазі, що довелося втратити її. Батько дитини загинув. Навколо вирувала війна.

— Ти вже була в Італії?

— Коли це сталося, я була на Сицилії. І постійно, поки ми долали Адріатику слідом за армією, я думала про неї. Розмовляла з нею. Дуже тяжко працювала у шпиталі, уса-мітнювалася, ні з ким не спілкувалася. Тільки з дитинкою. Ділилася з нею всім. Мовчки, звичайно. Я розмовляла з нею, коли купала пацієнтів і доглядала їх. Мабуть, я трішки з'їхала з глузду.

— А потім помер твій батько?

— Так. Потім помер Патрік. Я дізналася про це у Пізі. Вона вже зовсім прокинулася. Сіла рівніше.

— Ти знав про це, так?

— Отримав з дому листа.

— Це тому ти прийшов сюди? Бо знав?

— Ні.

— Добре. Не думаю, що він вірив у поминки і все таке. Патрік казав, що хотів би, щоб на його могилі зіграли

дуетом дві жінки. Гармоніка і скрипка. От і все. Він був до дідька сентиментальним.

— Так, його легко можна було розжалобити. Варто йому було побачити жінку в біді — і він пропадав.

Вітер піднявся над долиною, налетів на пагорби, так що кипариси нахилилися аж до сходів із тридцятьма шістьма сходинками, котрі вели до каплички. Перші краплі дощу гучно загупали, ніби хотіли налякати парочку, яка при-мостилася на балюстраді біля сходів. Було вже далеко за північ. Хана лежала на бетонному виступі, а Караваджо ходив і періодично висувався, поглядаючи на долину. Сюди долинав лише відголосок дощу.

— Коли ти перестала розмовляти з дитиною?

— Раптом усе дуже ускладнилося. Армія зав'язла в сутичці біля мосту Моро, потім увійшла до Урбіно. Мабуть, там, в Урбіно, я припинила ці розмови. Залишалася тільки думка про можливість щомиті бути застреленим, навіть якщо ти не солдат, а священник чи медсестра. Ці вузькі, вимощені плиткою вулички мали схожість до кролячих пасток. Солдати притягали до госпіталю самі уламки своїх тіл, на годину закохувалися у мене, а потім помирали. Було дуже важливо пам'ятати їхні імена. Але кожного разу за їхньою смертю я бачила дитину. Буття розмивалось. Деякі з них сідали і зривали весь одяг, намагаючись глибше вдихнути. Інші переймалися малесенькими подряпинками на руках, перш ніж відійти. Наприкінці на устах з'являються бульбашки. І легенько потріскують. Я нахилилася, щоби заплющити мертвому солдатові очі, а він подивився і глумливо посміхнувся: «Не можеш дочекатися, поки я помру? Ти, *суко*». Він сів на ліжку і скинув усе з моєї таці. Страшенно розлючений. Кому б хотілося так померти? Померти у стані такої злоби. «Ти,

суко». Після цього випадку я завжди чекала, поки на губах з'явиться піна. Тоді я знала, що прийшла смерть, Девіде. Я знала усі її смороди, знала, як полегшити агонію. Коли зробити швидкий укол морфію у вену. Коли вколоти фізрозчин. Як змусити їх спорожнити кишечник перед кінцем. Кожен клятий генерал мав би виконувати мою роботу. Кожен клятий генерал. Кожен мав би скласти цей тест перед форсуванням річки. Хто ми, до дідька, такі, щоби брати на себе цю відповідальність? Чому від нас чекали, що ми будемо мудрі, як старі священики, будемо знати, як провести людину туди, куди ніхто не хоче йти, та ще й зробити це так, щоб їй було зручно? Я ніколи не повірю в усі ці церковні ритуали, котрі люди пропонують тим, хто відходить. У їхню вульгарну риторику. Як вони сміють?! Як вони сміють говорити такі речі, коли людина помирає?!

Навколо жодного вогника, усі лампи вимкнені, небо сховалося за хмарами. Безпечніше не привертати увагу до того, що в будинках хтось живе. Вони часто гуляли в садку біля вілли у темряві.

— Знаєш, чому військові не хотіли залишити тебе тут із англійським пацієнтом? Здогадуєшся?

— Нещасливий шлюб? Комплекс нереалізованого материнства? — Хана посміхнулася до нього.

— Як там наш старий друг?

— Досі не може заспокоїтися через собаку.

— Скажи, що пес прийшов зі мною.

— Про те, що ти залишився тут, він теж не знає. Думає, що ти вкрав порцеляну і втік.

— Як гадаєш, може, налити йому трохи вина? Мені сьогодні вдалося поцупити пляшечку.

— Де?

— Яка різниця? Просто скажи, так чи ні?

— Давай самі вип'ємо його. Забудьмо про пацієнта.

— Ага! Прорив!

— *Жодного* прориву. Я смертельно потребую напиться до чортиків.

— І це каже двадцятирічна. От коли мені було двадцять...

— Так-так, чому б тобі не змінити платівку хоча б сьогодні? Між іншим, я думала, що це називається «грабіж».

— Моя країна навчила мене цього. Я займався цим на війні задля неї.

Караваджо встав і рушив через розбомблену капличку до будинку.

Хана сіла, злегка похитуючись, втративши рівновагу.

— А поглянь, що вона зробила для тебе, — пробурмотіла собі під ніс.

Медсестра рідко розмовляла навіть з тими, з ким доводилося працювати на війні пліч-о-пліч. Їй потрібен був дядечко, член родини. Їй потрібен був батько її дитини, навіть у цю мить, коли вона в гірському містечку вперше за кілька років чекала на можливість напиться, коли обпалений чоловік нагорі забувся неглибоким сном на чотири години, коли старий татів приятель нишпорить у її медичній скриньці, розбиває ампулу, зав'язує навколо руки шнурівку і швидко вколює собі морфій, аби потім повернутися до неї, вдаючи, ніби нічого не сталося.

Навіть о десятій годині ночі в горах темною залишається тільки земля. Небо чітко сіріє, і пагорби відливають зеленим.

— Мене нудило від їхніх жадань. Від хтивих солдатських поглядів. Тож я відійшла убік, відмовилася від побачень, прогулянок на джипах, залищань. Не дарувала їм останній танець перед їхньою смертю — люди почали вважати мене гордячкою. А я працювала важче за інших.

У дві зміни, під вогнем робила усе для них, виносила кожне їхнє судно. Я стала гордячкою, бо не хотіла гуляти з ними і викачувати з них гроші. Я хотіла повернутися додому, а вдома не було нікого. І мене нудило від Європи. Нудило, що зі мною поводяться, наче з коштовністю, тільки через те, що я жінка. Я зустрічалася з одним чоловіком, але він загинув, а потім померла дитина. Ти знаєш, дитина не просто померла, це я вбила її. Після цього я поринула в таку пітьму, звідки ніхто не міг мене витягти. Жодними розмовами про гордощі. Жодними чиймись смертями. А потім я зустріла його — до чорноти обпаленого чоловіка. Він, швидше за все, англієць. І минуло страшенно багато часу, Девіде, коли я не хотіла мати нічого спільного з чоловіками.

За тиждень перебування сикха на віллі усі звикли до його звичок щодо їжі. Хоч де б він був — у горах чи в селі, — обов'язково повертався о пів на першу, приєднувався до Хани і Караваджо, діставав із наплічника маленький згорнутий блакитний носовичок і розстеляв його на столі біля їхньої трапези. Діставав свою цибулю і трави — Караваджо здогадувався, що хлопець збирав їх у францисканських садах, поки шукав там міні. Він чистив цибулю тим ножем, котрим перерізував запобіжний дріт. Потім з'їдав якийсь фрукт. Девід припускав, що хлопець перебув усю війну і ніколи не скуштував ані крихти із загального столу.

Насправді він завжди слухняно приходив з першими променями сонця, простягаючи горнятко, в яке Хана наливала чай, любив його і пив, додаючи згущене молоко із власних запасів. Він повільно посьорбував напій, стоячи у сонячних променях, і дивився, як повзе долиною шеренга солдатів, котрі, якщо цього дня війська залишалися на ночівлю, починали грати в канасту вже о дев'ятій ранку.

Ще до світанку в напіврозбомбленому садку вілли Сан-Джироламо, під зраними деревами, сикх набирає у рот води з фляжки. Він насипає трохи зубного порошку на щітку і починає десятихвилинну процедуру апатичного чищення зубів, водночас прогулюється садком, позираючи на долину, котра ще ховається в ранковій імлі, і дивиться швидше з цікавістю, ніж з благоговінням, на ці місця, де йому випало жити. Коли він був дитиною, чищення зубів завжди відбувалося на вулиці.

Цей навколишній пейзаж сприймається ним, як тимчасова річ, до якої він не має прив'язаності. Він просто припускає можливість дощу, впізнає дурман чагарників. Ніби його розум — це радар навіть тоді, коли він не думає, його очі фіксують хореографію неживих предметів на чотири милі навколо нього, що якраз вміщається в радіус ураження стрілецької зброї. Він розглядає дві цибулі, які обережно висмикнув із землі, пам'ятаючи, що війська при відступі замінували сади також.

За обідом Караваджо завжди розглядає харчі, викладені на блакитний носовичок, з властивою йому дядьківською посмішкою. Мабуть, існують якісь рідкісні тварини, думає чоловік, які харчуються так, як і цей молодий солдат, котрий підносить їжу до рота пальцями правої руки. Ніж він використовує, лише аби зняти лушпиння з цибулі і порізати на скибки фрукти.

Двоє чоловіків узяли візок і спустилися в долину, щоби привезти мішок борошна. Також солдат має доставити у штаб у Сан-Доменіко карти знешкоджених територій. Їм не просто говорити про особисте, тому вони розмовляють про Хану. Лунає безліч запитань і відповідей, поки старший чоловік зізнається, що знав її ще до війни.

— У Канаді?

— Так, я знав її ще там.

Вони минають численні багаття на узбіччях, і чоловік питає сапера про його життя. Хлопець має прізвисько Кіп. «Покличте Кіпа. Сюди йде Кіп». Прізвисько причепилося до нього випадково. Коли він писав свій перший в Англії звіт про знешкодження бомби, шматочок масла впав на папір. Офіцер поцікавився: «Це що? Кіпер¹ у маслі?» — і всі довкола засміялися. Хлопець не мав жодного уявлення, що таке кіпер, але так уже й повелося. За тиждень його справжнє ім'я Кірпал Сінгх уже ніхто не пам'ятав. Але він не ображався. Лорд Саффолк і його підричники називали сапера Кіпом, а йому здавалося, що це навіть краще, ніж англійська звичка звертатися на прізвище.

Того літа англійський пацієнт користувався слуховим апаратом, тому чув усе, що відбувалося в будинку. Бурштиновий равлик у вусі перекладав кожен буденний звук — стілець у коридорі скрипить, бо його хтось тягне підлогою, за дверима кімнати пес цокає пазурами, він може зробити гучніше і навіть почути його дихання чи крик сапера серед скель. Так англійський пацієнт дізнався про хлопця за кілька днів після його появи, хоча Хана намагалася не допустити їхньої зустрічі, боялася, що не сподобаються одне одному.

Але одного дня дівчина увійшла до кімнати і побачила сапера. Він стояв біля ніг ліжка і тримав руки на гвинтівці, котра звисала з плеча. Їй не сподобалося це буденне звисання зброї, те, як ліниво повернувся хлопець їй назустріч, наче тіло його було віссю колеса, наче гвинтівку пришили до його плечей, рук і маленьких коричневих зап'ясть.

Англієць теж обернувся до неї й вигукнув:

— А ми вже потоваришували!

¹ Кіпер — копчена риба.

Дівчину вибило з колії те, як різко сапер втрутився в її життя, здавалося, він оточував її, був одночасно всюди. Кіп знав від Караваджо, що англієць розуміється на зброї, і почав обговорювати з ним пошук бомб. Увійшовши до кімнати, він знайшов не просто чоловіка, а нескінченне джерело знань про озброєння союзників і противників. Він знав не лише про абсурдні італійські детонатори, а й, до прикладу, детальну топографію тосканського регіону. Скоро вони вже креслили одне одному бомби і ретельно обговорювали особливості кожної конкретної схеми.

— Схоже, в італійських бомбах детонатор встановлюють вертикально. І зовсім не обов'язково у хвості.

— Залежить від багатьох обставин. Неаполітанські справді виглядають так, але фабрики у Римі працюють за німецькою системою. Зрозуміло, що люди в Неаполі досі живуть у п'ятнадцятому столітті...

Ці слова означали, що зараз англійський пацієнт знову візьметься безкінечно пояснювати, а молодий солдат не звик мовчки слухати. Він не знав спокою і перебивав запитаннями паузи в розмові англійця, коли той перепочивав, аби наново активізувати плин думок. Солдат відкинув голову назад і подивився на стелю.

— Треба зробити щось подібне до перев'язу, — запропонував хлопець, повертаючись до Хани, коли вона увійшла, — і показати англійцеві будинок.

Дівчина подивилася на чоловіків, здвигнула плечима і вийшла.

Коли Караваджо зустрів Хану в коридорі, вона посміхалася. Вони зупинилися і дослухалися до голосів, які линули з кімнати.

— *Я розповідав тобі про мою концепцію Вергілієвої людини, Кіпе? Давай...*

— *Ви увімкнули слуховий апарат?*

— *Що?*

— *Увімкніть його...*

— Думаю, він знайшов друга, — прошепотіла дівчина Караваджо.

Хана виходить надвір і потрапляє у водоспад сонячного світла. Опівдні у водопроводі з'являється вода і ллється протягом двадцяти хвилин з кранів у фонтані. Дівчина знімає черевики, залазить до сухого басейну і чекає.

О цій годині усюди пахне скошеною травою. Зелені мухи ширяють у повітрі, нашттовхуються на людей, ніби вриваються в стіни, і безтурботно летять далі. Дівчина помічає, що водяні павуки сплели гніздо під горішньою чашею фонтану, коли вона дивиться туди, тінь закриває її обличчя. Хана полюбляє сидіти в цій кам'яній колисці, вдихати прохолодне повітря, заховане у темних глибинах досі сухого зливного отвору, ніби вперше за довгий час відчиняєш пізньою весною підвал, а там прохолода, хоча ззовні суцільною стіною висить спека. Дівчина струшує пилку з ніг, рук і черевиків і взувається.

У будинку забагато чоловіків. Дівчина торкається устами свого голого передпліччя. Відчуває, як знайомо пахне шкіра. Її власний смак і запах. Хана згадує, як вперше помітила це, коли була підлітком, — їй здається, що той період був швидше простором, аніж часом, — і цілувала свою руку, щоби потренуватися, вдихала аромат зап'ястя чи нахилилася до стегна. Дихала в долоні, склавши їх човником, щоб насолодитися ароматом свого дихання. Дівчина потирає босими білими ступнями плямисте дно фонтану. Сапер розповів їй про статуї, побачені ним упродовж війни, якось він спав на вулиці, а над ним стояв янгол — напівчоловік-напівжінка — і здавався йому прекрасним. Він влігся й дивився на це тіло, уперше на війні відчуваючи мир у собі.

Хана нюхає камінь, він пахне прохолодою і затхлістю.

Цікаво, чи боровся її батько за життя, чи просто тихо помер? Чи лежав він, як англійський пацієнт, гордо розкинувшись на своєму ложі? Чи доглядала його якась чужинка? Людина чужої крові може увірватися в твої почуття значно несподіваніше, ніж земляк. Якщо потрапляєш в обійми незнайомця, раптом відкриваєш для себе дзеркало власного вибору. На відміну від сапера, її батькові ніде у світі не було комфортно. Він соромився так, що часто при розмові ковтав склади. Мама завжди скаржилася, що у кожному реченні він губить кілька основних слів. Але Хана любила ці його вади, і він ніколи не мав феодального норову. Він часто в чомусь вагався, і це тільки додавало йому шарму. Він не був схожим на більшість чоловіків. Навіть англійський пацієнт часом перетворювався на тирана. А от її тато залишався безтілесним привидом, якому подобалося оточення впевнених, а іноді навіть пихатих людей.

Чи з'являлося у нього відчуття, що він випадково опинився так близько до смерті? А може, він розлютився? З усіх знайомих їй чоловіків він мав найменше люті, ненавидів сварки, просто виходив з кімнати, коли хтось лаяв Рузвельта чи Тіма Бака¹ або вихваляв декого з торонтських міських голів. Він ніколи не намагався переконати когось чи перевиховати, просто ховався у своєму коконі або святкував події, котрі стосувалися безпосередньо його. От і все. Роман — це дзеркало, з яким ідеш уздовж битого шляху². Хана прочитала цю фразу в одній із книжок, які порадив їй англійський пацієнт, і згадувала при цьому батька — так вона намагалася зібрати докупи усі спогади про нього: як пізно вночі він зупинив машину під одним з мостів на

¹ Тімоті Бак (1891—1973) — співзасновник Комуністичної партії Канади.

² Цитата з роману Стендаля «Червоне і чорне», переклад Д. Паламарчука.

півночі Торонто, неподалік Поттері-стрит, і розповів їй, що шпакам і голубам тут дуже незручно й зовсім не до впо-доби, що доводиться ділитися кроквами. Так вони і зупинилися посеред літньої ночі, задерли голови й слухали, як спросоння шумлять і чубляться пташки.

— Мені казали, що Патрік помер на голуб'ятні, — мовив Караваджо.

Її батько любив місто, ним вигадане, чиї вулиці і стіни намалював разом із друзями. Насправді він ніколи не покидав того примарного світу. Хана розуміє, що всі знання про реальність отримала від Караваджо чи від мачухи, з якою недовго жила разом. Її мачуха, Клара, колись була актрисою і чудово вміла зображувати емоції, тож коли дізналася, що всі йдуть на війну, то вдала розлюченість. Усі ці роки Кларині листи надходили до Італії. Хана знала, що вони написані на рожевих скелях затоки Джорджіан, що вітер цілував хвилі і грався з листочками блокнота, аж поки Клара не виривала нарешті аркуш, щоб вкласти його до конверта. Дівчина носила їх у своїй валізі, бо кожен лист зберігав у собі частинку рожевих скель і дрібку вітру, проте ніколи не відповідала на них. Вона страшенно сумувала за Кларою, але писати їй після усього, що трапилося, здавалося неможливим. Хана ніколи на наважилася б згадувати чи, тим більше, визнавати Патрікову смерть.

Війна залишила цей континент і помандрувала далі, жіночі й чоловічі монастирі, перетворені на шпиталі, потрохи безлюдніють, самотньо стримлять між пагорбами Тоскани чи Умбрії. В середині животіють невеличкі групки військових, схожі на дрібних мурен, які залишилися після сходження безкрайого льодовика. А довкола простягнувся один лише священний ліс.

Хана ховає ступні під тонкою сукнею і дозволяє рукам відпочити на стегнах. Все завмерло. Чути лише знайомий

порожнистий гуркіт, що майже ніколи не вмовкає в трубі центральної колони фонтану. Потім западає тиша. І раптово у фонтан уривається вода, вибухає і піниться довкола дівчини.

Історії, котрі Хана читала англійському пацієнтові, подорожуючи разом із сивим мандрівником у «Кімі» чи Фабріцію у «Пармському монастирі», засмоктували у вир подій, де армії, й коні, і фургони тікали від війни або навпаки — мчали їй назустріч. В одному з кутів його спальні стосом поскладані книжки, вже прочитані Ханою, світами яких їм уже довелося мандрувати.

Чимало книжок починалися з авторської передмови. Читач занурювався в їхні води з ледь чутним сплеском.

Я розпочинаю свою роботу часами, коли Сервій Гальба був консулом... Діяння Тиберія і Гая, а також Клавдія і Нерона, коли справи у них складалися якнайкращим чином, від страху перед ними викладалися неправдиво, а після їхньої кончини оповіді отримували відбиток зовсім свіжої ненависті до них. Ось чому в мене намір, стисло виклавши розповідь про Августа, а саме про події наприкінці його життя, одразу ж провадити розповідь про принципат Тиберія і його наступників, без гніву й упередження, підґрунтя яких для мене далекі¹.

Так починає Тацит свої «Аннали».

А от романи починалися то повільно, то хаотично. Читач постійно балансує на краю прірви. Відчинилися двері, повернувся ключ у замку чи прорвалася гребля — і читач

¹ Тацит, Корнелій. Аннали. З часу відходу божественного Августа / К. Тацит; Пер. Кислюка О. І. — К: Український письменник, 2013. — 700 с.

уже біжить сторінками, однією рукою тримаючись за планшир, а другою — за капелюх.

Коли вона розгортає книгу, то входить крізь вузькі дверні прорізи у великі внутрішні двори. Парма, Париж та Індія розстеляються, мов килими.

Незважаючи на заборону муніципальної влади, він сидів на гарматі Зам-Замах, що стояла на цегляній платформі навпроти старого Аджаб-Гхеру — Будинку Див, як називали місцеві Лахорський музей. Хто володів Зам-Замахом — «драконом, що дихає вогнем», — володів Пенджабом, бо ця велетенська гармата із зеленої бронзи завжди найперше цікавила завойовників.

— Читай його повільно, люба дівчинко, ти мусиш читати Кіплінга повільно. Уважно спостерігай за комами, так ти знатимеш, де природно зробити паузу. Він був письменником, який писав пером і чорнилом. Гадаю, він часто підводив голову від написаного, дивився у вікно, заслухався пташиним співом, як роблять усі самотні письменники. Деякі з них не знають назв цих пташок, а він знав. Твоє око занадто стрімке та північноамериканське. Подумай про швидкість його пера. Інакше вже перший абзац здасться тобі нудним і старомодним.

Так англійський пацієнт дав їй перший урок читання. Більше він не переривав дівчину. Якщо чоловік засинав, Хана не зупинялася, не підводячи голови, аж поки сама не втомлювалася. Якщо він пропускав півгодини сюжету, це було схоже на одну темну кімнату в маєтку, який він, мабуть, добре знав. Йому була відома карта цієї історії. На схід від Пенджабу — Варанасі, а на захід — Чіліанвала. (Усе трапилося ще до того, як сапер увійшов до вілли і в їхні життя, наче просто з цього роману. Наче хтось потер уночі сторінки Кіплінга, як магічну лампу. І сталося диво.)

Хана відвела погляд від кінцівки «Кіма», витончених і піднесених речень — тепер це звичайна риторика — і взяла пацієнтів щоденник, записник, який йому дивом вдалося винести з вогню. Зошит покосився і не згортався, став удвічі товстішим, ніж раніше.

Між аркушами була вклеєна тоненька сторінка, вирвана з Біблії:

Коли цар Давид постарів, увійшовши у похилі літа, то вкривали його одежами, але не міг він нагрітися.

І сказали йому служники його: Нехай пошукають для володаря нашого, царя, молоду дівчину, щоб вона ходила перед царем, доглядала його, і лягала з ним, — то буде тепло володареві нашому цареві.

І шукали вродливу дівчину по всіх теренах ізраїльських, і знайшли шунаммітку Авішаг, і привели її до царя.

Дівчина та була дуже вродлива, і доглядала царя, прислуговуючи йому, але цар не спізнав її.¹

Плем'я _____, котре врятувало обгорілого пілота від вогню, принесло його на Британську базу в оазисі Сіва в 1944-му. Нічний невідкладний потяг повіз чоловіка опівночі із Західної пустелі до Тунісу, а звідти пілот поплав кораблем до Італії.

У цю пору війни багато солдатів втратили пам'ять, і більшість із них дійсно не мали злих намірів. Тих, що не пам'ятали своєї національності, поселили на огороженій території морського шпиталю на Тірренському узбережжі. Обгорілий пілот був найбільшою таємницею для всіх, без жодної прикмети, невпізнаваний. Неподалік у таборі злочинців у клітці тримали американського поета Езру

¹ Третя Книга Царів, гл. 1. Переклад О. Гижі.

Паунда¹, він постійно ховав на тілі й у кишенях листочок евкаліпта, щодня змінюючи схованку, бо так йому здавалося безпечніше; листочок він відщипнув під час арешту в садку свого зрадника. *«Евкаліпт, щоб не забути»*.

— Ви могли б спробувати надурити мене, — казав пілот слідчим, — змусити розмовляти німецькою, а я, між іншим, її знаю, запитати мене про Дона Бредмена². Запитати про Марміт³, про видатну Гертруду Джекілл⁴.

Він знав, де в Європі всі картини Джотто⁵, а ще багато місць, де можна побачити вигадливі тропілії.

Морський шпиталь влаштовано у невеличких будиночках на пляжі, котрі туристи винаймали на початку століття. Коли стало спекотно, старі парасольки з логотипом «Samragi» знову встановили в гнізда, тож перев'язані, поранені й навіть коматозні пацієнти сиділи під ними, дихали морським повітрям, бурмотіли щось, втуплювалися вдалечінь чи безперервно або ж повільно розмовляли. Обпечений пілот помітив юну медсестру, відсторонену від усіх. Йому був відомий цей мертвий погляд, і він

¹ Езра Вестон Луміс Паунд (1885—1972) — відомий американський поет-модерніст. Насправді був заарештований у 1945 році.

² Сер Дональд Джордж Бредмен (1908—2001) — австралійський крикетист. Отримав лицарський титул за ігрові заслуги.

³ Марміт — назва двох подібних харчових паст, британської (що також продається в ПАР) і новозеландської. Обидві є продуктами екстракту дріжджів, побічного продукту пивоваріння, і призначені, перш за все, для вегетаріанців і веганів.

⁴ Гертруда Джекілл (1843—1932) — видатна англійська дизайнерка ландшафтів.

⁵ Джотто ді Бондоне (1267—1337) — італійський живописець, маляр. Один із передвісників епохи Відродження у жанрі реалізму. Фрески Джотто на біблійну тематику вважаються шедеврами світового мистецтва. Другом художника був Данте Аліґ'єрі. Джотто згадується у славнозвісному творі «Божественна комедія».

розумів, що насправді вона мала би бути пацієнтом, а не сестрою милосердя. Коли він чогось потребував, то звертався тільки до неї.

Його знову допитали. Він був типовим англійцем, от лише шкіру мав засмаглу й обпечену до чорноти і здавався слідчим викопаною допотопною істотою.

Вони питали його, де в Італії базувалися союзницькі війська, і він відповів, що, на його думку, увійшли вже до Флоренції, але не змогли здолати схили північніших містечок. Там, де Готська лінія¹.

«Ваші війська узяли Флоренцію, але не можуть здолати Прато і Ф'езоле, до прикладу, бо німці забарикадувалися на віллах і в монастирях, а там вони під надійним захистом. Стара історія — хрестоносці припустилися такої ж помилки в сутичках із сарацинами. Як і їм, вам зараз потрібно здолати міста-фортеці. А їх завойовували хіба під час епідемії холери».

Пілот говорив незв'язно і зводив слідчих з розуму, залишаючи їх без чіткої впевненості, хто він — зрадник чи союзник.

Минуло кілька місяців, і зараз він лежить на віллі Сан-Джироламо у гірському містечку на північ від Флоренції у перетвореній на альтанку кімнаті, схожий на статую мертвого лицаря у Равенні. Уривками він оповідає про оазу, про пізні роки династії Медічі, про стиль Кіплінгової прози, про жінку, котра вгризалася у його плоть. Геродотова «Історія», видана у 1890 році, стала його записником — тут були карти, щоденні спостереження різними мовами, вирізані з інших книжок абзаци.

¹ Готська лінія (нім. *Gotenstellung*, італ. *Linea Gotica*) — одна з основних оборонних ліній у системі німецьких фортифікаційних споруд у Північній Італії часів Другої світової війни.

Не вистачало лише його імені. Пілот і досі не має жодної здогадки, ким він є насправді, не має відомостей про ранг, батальйон або ескадру. Усі посилання в його записнику стосуються довоєнного періоду, пустель Єгипту й Лівії в тридцятих роках, густо пересипані згадками про печерне наскельне мистецтво, про картинні галереї й журнальні статті. Усі записи зроблені його дрібним почерком.

— Немає жодної брюнетки, — сказав пілот, коли Хана нахилилася до нього, — серед флорентійських Мадонн.

Книжка в його руках. Медсестра обережно забирає її від сонного тіла і кладе на тумбочку. Не згортаючи щоденника, вона стоїть, опустивши погляд, і читає його. Обіцяє собі, що не перегортатиме сторінку.

Травень 1936

— *Я прочитаю вам вірш, — каже офіційним голосом Кліфтонова дружина, котра і так завжди здається офіційною, якщо тільки не стояти дуже близько до неї. Ми всі сидимо довкола багаття на південному боці табору.*

Я сунув пустелею.

Слізно благав:

«Господи, змилуйся і порятуй!»

І голос був мені, він сказав:

«Це не пустеля».

*«Стривай-но, Господи, —
я закричав, —*

Ця спека, піски, міражі».

І голос був мені, він сказав:

«Це не пустеля».

Вона сказала:

— Це написав Стівен Крейн. Він ніколи не бував у пустелі.

— Він бував у пустелі, — заперечив Медокс.

Червень 1936

Зради на війні здаються просто дитячими пустощами порівняно зі зрадами мирного часу. Новий коханець перебирає звички старого. Усе змішується до купи, постає в новому світлі. При цьому ми нервуємося або кажемо якісь ніжності, хоча серце — орган, де ніколи не згасає полум'я.

Історія кохання розповідає не про тих, хто втратив свої серця, а про тих, хто знайшов, про тих відлюдників, котрі, якщо вже про це зайшла мова, знають, що ніким і нічим не обдуриш тіло — ані мудрістю сну, ані дотриманням світських манер. Тіло — суть людини і її минуле.

У зеленій кімнаті вже майже темно. Хана повертається і відчуває, як затерпла від нерухомості шия. Вона так зосередилася на цьому кострубатому письмі у бортовому щоденнику, повному мап і текстів на тонкому папері. Він навіть вклеїв туди маленький пагінець папороті. *Історія*. Вона не згортає щоденник, взагалі не торкається його, відколи поклала на тумбочку. Тихо йде геть.

Кіп знайшов на полі північніше від вілли потужну міну, його стопа — він уже майже наступив на зелений дріт, минаючи фруктові дерева, — підвернулася, і сапер впав на коліно. Підняв і натягнув дріт, пішов вздовж, виписуючи зигзаги між деревами.

Хлопець присів біля вибухівки, поклав на коліна полотняну торбу. Міна шокувала його. Вони ґрунтовно заховали її. Заклали вибухівку, а потім обліпили мокрим бетоном, щоб замаскувати дивний механізм. За чотири ярди направо стирчало сухе дерево. Ще одне росло ярдів за десять звідси. Бетонна куля обросла дво-місячною травою.

Хлопець відкрив торбу і зрізав ножицями траву. Потім сплів невеличку мотузяну сітку навколо кулі, перекинув мотузку через гілку дерева й обережно підняв бетон у повітря. Два дротики збігали від кулі і губилися в ґрунті. Хлопець присів під деревом, роздивляючись конструкцію. Поспішати зараз не було сенсу. Сапер дістав із торби детекторний приймач і підніс до голови навушник. За кілька хвилин його вуха заповнила американська музика зі станції військово-повітряних сил. Кожна пісня чи танцювальний номер тривали в середньому дві з половиною хвилини. Він може вирахувати, як довго перебуває тут, згадавши пісні, котрі підсвідомо запам'ятав, — «A String of Pearls», «C-Jam Blues»¹.

Шум йому не заважав. Такий тип бомби не видавав жодного попереджувального сигналу, жодного цокання чи клацання. Музика відволікала хлопця, допомагала прояснити думки, зрозуміти можливу форму внутрішньої структури цієї міни, уявити людину, котра сплела з дротів ціле містечко, а потім вкрила його мокрим бетоном.

Бетонна куля туго напнулася в повітрі, підтримувана ще однією мотузкою, значить, дротики не надірвуться, хоч як сильно сапер атакував би бетон. Він встає і починає вивільняти вибуховий механізм, здуваючи найменші відколоти зерна, змітаючи пір'їною шматочки бетону. Відволікається від свого заняття лише на мить, коли зникає музика і він мусить знову відшукати в ефірі радіостанцію, додати чіткості свінговим мотивам. Дуже повільно розчищає клубок дротів. Усього їх виявляється шість — усі сплутані, зв'язані докупи, пофарбовані чорним.

Сапер здуває пиліюку зі схеми, на якій лежать дроти.

¹ «A String of Pearls» — пісня, що виконувалась оркестром Гленна Міллера, «C-Jam Blues» — джазова композиція Дюка Еллінгтона.

Шість чорних дротів. Коли він був дитиною, тато обхоплював пальці однієї руки другою і, показуючи лише пучки, пропонував вгадати, котрий з них найдовший. Він своїм власним маленьким пальчиком тицяв в обраний, а тато, розкриваючи кулак, радісно вказував на помилку. Звісно ж, можна було позначити червоним негативний дріт. Але його опонент не лише забетонував своє дітище, а й пофарбував усі дроти чорним. Кіп спробував зрозуміти психологію ворога. Він зішкрябав ножем чорну фарбу з дротів і побачив червоний, синій і зелений кольори. Може, його опонент також поміняв їх місцями? Тоді доведеться зробити додаткову петлю, використовуючи чорний дріт як перемичку, і перевірити, який з кабелів негативний, а який — позитивний. Потім йому треба перевірити згасні коливання, щоб визначити, де небезпека.

Хана несе коридором високе люстро, тримаючи його перед собою. Час від часу вона зупиняється, бо ноша справді важенька, а потім продовжує ходу, і в дзеркалі відбиваються рожеві коридорні стіни.

Англієць захотів подивитися на себе. Перш ніж увійти до кімнати, дівчина обережно повертає дзеркальну поверхню до свого тіла, щоб світло з вікна не віддзеркалилося йому просто в обличчя.

Чоловік лежить, його шкіра абсолютно чорна від опіків, єдина бліда пляма — слуховий апарат у вушній раковині, а подушка взагалі контрастує своєю білосніжністю. Чоловік відштовхнув руками простирадла так далеко, наскільки вдалося, і Хана допомагає стягнути їх і покласти біля ніг на ліжку.

Вона стає на стільчик з іншого боку постелі й повільно розвертає дзеркало до пілота. Хана так і стоїть, тримаючи

руки перед собою, коли раптом з вулиці долинають жахливі крики.

Спочатку вона ігнорує їх. Сюди часто долинають звуки з долини. Армія саперів користується мегафонами, і це драгує дівчину, коли вона наодинці з англійським пацієнтом.

— Не рухай дзеркало, дорогенька, — просить він.

— Мені здається, там хтось кричить. Чуєте?

Його права рука підкручує регулятор слухового апарату.

— Це наш хлопчина. Тобі краще піти переконатися, що все гаразд.

Хана притулює дзеркало до стіни і мчить коридором. Вибігши на вулицю, зупиняється і прислухається, чи крик не повториться. Коли він урешті лунає знову, дівчина зривається до угідь за будинком.

Сапер стоїть, широко розставивши руки, наче тримає велетенське павутиння. Він трусить головою, щоб звільнитися від навушників. Поки Хана біжить, хлопець кричить їй звертати трохи лівіше, усе довкола вкрите дротами. Дівчина зупиняється. Безліч разів вона ходила цим шляхом, не здогадуючись про небезпеку. Медсестра підбирає спідницю і йде, уважно дивлячись, куди серед високої трави ступають ступні.

Коли вона проходить повз, сапер досі тримає руки в повітрі. Хлопець потрапив у капкан — тримає одночасно два дроти під напругою і не може впустити їх, не наразившись на небезпеку. Йому потрібна третя рука, щоб забрати один із них, поки він повернеться до вибухової кулі. Сапер обережно передає дроти дівчині й опускає руки, відчуючи, як кров знову приливає до них.

— Я заберу їх назад за хвилину.

— Все гаразд.

— Стій дуже спокійно.

Сапер дістає з наплічника лічильник Гейгера і магніт. Проводить уздовж дротів лічильником, тримаючи його екранчиком догори. Стрілка не ворухиться. Жодної зачіпки. Нічого. Він робить крок назад, ламаючи мізки, в чому тут річ.

— Давай, прив'яжу їх до дерева, і ти зможеш піти.

— Ні, я потримаю. Так чи інак вони не дістануть до дерева.

— Не варто.

— Кіпе, я в змозі їх потримати.

— Річ у тому, що ми в тупику. Хтось добряче пожартував з нас, і я не знаю, що робити далі. Не знаю, у чому тут фокус.

Хлопець відбігає від Хани до того місця, де вперше побачив дріт. Він підтягує його і йде уздовж, цього разу перевіряючи шнур лічильником Гейгера. Присідає метрів за десять від дівчини, задумується, дивиться вгору, ковзає поглядом праворуч від медсестри, зосереджуючись лише на двох дротах, відгалужених від схеми, які Хана тримає в руках.

— Не знаю, — голосно промовляє сапер і повільно додає: — *Я не знаю. Я* думаю, що треба перерізати дріт, який ти тримаєш у лівій руці, тож тобі варто піти.

Хлопець знову натягує на голову навушники, аби повернути звук до вух, аби зробити думки яснішими. Іще раз перевіряє різні шляхи прокладання кабелів, відхилення від свого маршруту, зав'язки вузлами, вигини під несподіваними кутами, надійно заховані перемикачі, котрі змінювали заряд з позитивного на негативний. Справжнісіньке кресало. Хлопець пригадав казкового пса з велетенськими, як тарелі, очима¹. Під музику знову ковзає

¹ Алюзія на казку Г.-К. Андерсена «Кресало».

поглядом по дротах, пильно вдивляється в руки дівчини, котрі досі нерухомо тримають дроти.

— Тобі краще піти.

— Хіба тобі не потрібна ще одна рука, щоб перерізати їх?

— Прив'яжу до дерева.

— Я потримаю.

Сапер обережно забирає дріт із її рук, наче тонку в'юнку гадюку. Потім другий. Хана залишається на місці. Хлопець більше не говорить, тепер він мусить мислити так чітко, як тільки може, ніби він тут сам. Дівчина підходить ближче і забирає один із дротів. Кіп не зважає на це, зараз її для нього не існує. Він востаннє пробігає поглядом уздовж детонатора, намагаючись мислити так, як інтелект, котрий вигадав цю схему, підмічаючи усі ключові місця, наче розглядаючи рентгенівський знімок бомби, оркестрова музика поглинула усе інше.

Підійшовши до Хани, хлопець різко перерізає дріт нижче її лівого зап'ястя, і той падає з таким звуком, наче хтось клацнув зубами. Кіп бачить лише контраст темного візерунку її сукні з блідою шкірою плечей і шиї. Вони знешкодили бомбу. Кіп кидає на землю гострозубці, торкається Ханиного плеча, прагнучи зараз тільки одного — відчути пальцями щось живе. Дівчина щось каже, але він не чує, тож вона наближається і стягує навушники з його голови, куди одразу ж вривається тиша. Бриз і шурхіт. Сапер збагнув, що не почув клацання дроту, а відчув цей звук фізично — ніби хруснула тендітна заяча кісточка. Не відриваючи рук від шкіри дівчини, він ковзає до її долонь і обережно вивільнює шматок дроту, котрий вона й досі стискає.

Хана дивиться на нього і чекає відповіді на своє запитання, якого хлопець так і не почув. Хитає головою й сідає. Сапер збирає свої розкидані довкола дрібнички і складає їх у наплічник. Медсестра розглядає дерева, а потім

опускає погляд і раптово помічає, як тремтять хлопцеві руки, дрібно й напружено, наче в епілептика, як глибоко і швидко він дихає. Сапер присідає.

— Ти чув, що я сказала?

— Ні. То що ж?

— Я думала, що помру. Я хотіла померти. І думала: коли вже мені судилося померти, то я хотіла б зробити це разом із тобою. Чи з кимось схожим на тебе, таким, як і я, молодим, я стільки смертей бачила біля себе минулого року. Але не відчувала страху. Хоча зараз не була такою сміливою. Я думала, що ми маємо цю віллу, цю траву, і варто було б лягти й обійнятися, перш ніж помирати. Я захотіла торкнутися твоєї ключиці, такої схожої на тверде крильце під шкірою. Хотіла покласти на неї пальці. Мені завжди подобалися соковиті кольори річок і скель чи коричневі вічка рудбекії, знаєш таку квітку? Бачив її колись? Я так втомилася, Кіпе, мені страшенно хочеться спати. Я хочу заснути під цим деревом, притулившись обличчям до твоєї ключиці, заплющити очі й не думати про інших, знайти зручну гілку на дереві, вилізти на неї і спати. Який бездоганний розум! Здогадався, який дріт перерізати. Як тобі це вдалося? Ти казав «не знаю, не знаю», але впорався. Правда ж? Не тремти, тепер ти мушиш побути для мене ліжком, дозволь мені скрутитися біля тебе, наче біля доброго дідуся, якого можна обійняти, я обожаю слово «скрутитися», таке воно повільне, ніхто не змусить його поспішати...

Ханині вуста притулилися до його сорочки. Кіп лежав на землі, так нерухомо, як тільки міг, щоб не збудити її. Він роздивлявся гілки ясними очима, слухав, як дихає дівчина. Коли хлопець обійняв Хану за плечі, вона вже спала, але пристислася до нього щільніше. Сапер опустил

погляд і побачив, що її рука знову стискає дріт, напевно дівчина підійняла його ще раз.

Її дихання було таким живим. А от важила вона зовсім мало — або лежала так, що майже не тиснула на нього своєю вагою. Як довго хлопець міг так лежати, не рухаючись, не повертаючись до роботи? Було важливо залишатися нерухомим, наче статуї, побачені ним упродовж довгих місяців руху військ узбережжям і відвойовувань міст-фортець, які, зрештою, стали для солдатів абсолютно однаковими — усюди ті самі вузькі вулички, що перетворилися на риштаки для крові, і навіть саперові снилося, що він втрачає рівновагу, а багряна рідина несе його своїми звивинами у долину, залишаючи позаду скелі. Кожного вечора він заходив до прохолодної відвойованої церкви й обирав статую, котра ставала на цю ніч його янголом-охоронцем. Довіряв лише цьому кам'яному народові, притискався до них якнайщільніше у темряві, до скорботного янгола з ідеальними жіночими стегнами, чий затінок мав надзвичайну м'якість. Хлопець клав голову на коліна одного з творінь і засинав.

Раптом Хана більше сперлась на нього. Її дихання стало глибшим, як голос віолончелі. Хлопець вивчав сонне обличчя. Його ще не покинуло роздратування, що дівчина залишилася тут, коли він знешкоджував бомбу, наче тепер він став її боржником. Тепер він відчував відповідальність за неї, хоча раніше про таке не думав. Так ніби *цей* її вчинок вплинув на результат розмінування.

Кіпові здавалося, що зараз він став частиною чогось величного, може, картини, яку бачив десь минулого року. Безтурботна парочка посеред поля. Він зустрічав багатьох людей, які лінувалися думати про працю чи небезпеки, вготовані їм навколишнім світом. Дихання дівчини біля нього змінилося, наче мишка пробігла; Хана підійняла брови, мабуть, із кимось уві сні сперечалася. Сикх відвів

погляд і взявся розглядати небо й білі хмарки у верхів'ях дерев. Дівоча долоня тримала його міцно, наче намул на берегах річки Моро, коли він устроїв руку в мокру глину, щоб не сповзти назад у вже подоланий потік.

Якби він і справді був героєм картини, узяв би та й просто заснув.

Але навіть Хана сказала, що його шкіра темна, наче каміння на скелях, наче каламутна вода після дощу. І щось усередині змусило його відступити назад від цих наївних слів, як від ляпаса. Історії зазвичай закінчувалися успішним розмінуванням. По-батьківськи мудрі світлошкірі чоловіки потискали одне одному руки, отримували визнання і кульгали назад до тих усамотнених місць, звідки з'явилися заради такого важливого випадку. Але він був професіоналом. І залишався чужинцем — сикхом. Єдина людина, з ким він безпосередньо контактував, — це ворог, який встановив цю бомбу і відійшов, замітаючи сліди лапатими гілками.

Чому він не може заснути? Чому б йому не повернутися до дівчини і не припинити думати, що все навколо охоплене полум'ям? На картині, намальованій хлопцевою уявою, поле, де обійнявшись лежали люди, вже зайнялося. Якимсь він спостерігав у бінокль за сапером, який зайшов до заміненого будинку. Чоловік змахнув з краю столу коробку сірників і за мить перетворився на вогняний стовп, а за півсекунди Кіп почув вибух. Так виглядали блискавки у 1944-му. Як він міг довіряти шматковій дроту, котрий дівчина затисла в руці? Чи переспівам її дихання, глибокого, як вкрите камінням річкове дно?

Гусінь переповзла з комірця на шию, Хана прокинулася, розплющила очі й побачила, як хлопець нахилився над нею. Ледь торкнувши її шкіру, він узяв гусінь і переклав у траву. Усе своє обладнання, як помітила дівчина, Кіп

уже спакував. Він відійшов назад, сів і прихилився до дерева, спостерігаючи, як Хана перекочується на спину й повільно потягується, насолоджуючись моментом. Навпевно, вже по обіді, сонце он аж де. Медсестра нахилила голову і подивилася на нього.

— Ти обіцяв тримати мене міцно.

— Я так і робив, аж поки ти не відсунулася.

— Як довго?

— Поки ти не почала рухатися. Тобі вже треба було поворухнутися.

— Я ж не скористалася ситуацією, чи не так? — Побачила, що хлопець знітився. — Жартую.

— Ти не хочеш повернутися додому?

— Так, я вже зголодніла.

Хана ледве встала, засліплена сонцем, на все ще слабкі ноги. Дівчина не знала, як довго вони були тут. А з голови їй не йшло, як легко вона пірнула в такий глибокий сон.

Караваджо знайшов десь грамофон, у кімнаті англійського пацієнта розпочиналася вечірка.

— Я навчу тебе танцювати, Хано. Не ті танці, які відомі твоєму юному другові. Я бачив такі танці й волів би повернутися до них спиною. А ми з тобою послухаємо «Як довго це триває»¹, одну з найвизначніших пісень, бо її вступ значно бідніший за мелодію, яка починається слідом. І лише видатний джазмен може це зрозуміти. Тепер ми можемо влаштувати вечірку на терасі й запросити пса чи вдертися до англійцевої кімнати. Ваш юний друг хоч і не п'є, а роздобув учора кілька пляшечок вина

¹ «How Long Has This Been Going On» — пісня з мюзиклу «Кумедне личко» («Funny Face») американського композитора українського походження Джорджа Гершвіна (1898—1937).

в Сан-Доменіко. Не вистачає лише музики. Дай мені свою руку. Ні. Спочатку ми розкреслимо крейдою підлогу і потренуємося. Три основні кроки — раз-два-три, — от тепер давай руку. Що з тобою сталося сьогодні?

— Він знешкодив велетенську бомбу. Дуже складну. Розпитай його про це.

Сапер здвигнув плечима — не через скромність, а тому, що пояснити все те було непросто. Ніч насувалася швидко, ніч вкрила долини і гори, людям довелося засвітити ліхтарі.

Усі разом почовгали коридором до кімнати англійського пацієнта, Караваджо ніс грамофон, притримуючи рукою голку.

— Що ж, поки ти не почав оповідати свої історії, — звернувся він до нерухомої постаті на ліжку, — я подарую тобі «Мою романтику»¹.

— Написану в 1935 році містером Лоренцом Гартом, я гадаю, — пробурмотів англієць.

Кіп сидів біля вікна, і Хана виявила бажання з ним потанцювати.

— Спочатку я навчу тебе, любий черв'яче.

Дівчина здивовано підвела погляд на Караваджо — зазвичай її так називав батько. Чоловік схопив її у тісні рвучкі обійми, повторив «любий черв'яче» і розпочав урок танців.

Хана надягла чисту, хоч і неprasовану сукню. Кожного разу, кружляючи, дівчина помічала, що сапер підспівує собі під ніс. Якби у них був струм, вони могли б слухати радіо і дізнаватися новини з війни, котра вирувала десь далеко. Але у них був лише Кіпів детекторний приймач,

¹ «My Romance» — джазова композиція з мюзиклу «Джамбо». Виконувалася багатьма видатними музикантами.

чемно залишений у наметі. Англійський пацієнт далі обговорював нещасливе життя Лоренца Гарта. Стверджував, що деякі з найкращих рядків його пісні «Мангеттен» нещадно поперекручували, і процитував:

В Брайтон пірнаєм,
Рибу лякаєм
Своїм лицем.
Купальник твій тонкий,
Всміхнеться ляш в'юнкий,
Змахне плавцем.

— Блискучі рядки, навіть трохи еротичні, але, безсумнівно, Річард Роджерс¹ очікував на щось величніше.

— Бачиш, ти мусиш вгадувати мій наступний рух.

— Чому б тобі не вгадувати мій?

— Я буду, коли ти знатимеш, що робити. А поки я лише знаю, як треба рухатися.

— Закладаюся, Кіп теж знає.

— Може, й знає, але не хоче танцювати.

— Я би вина трохи випив, — сказав англійський пацієнт.

Кіп вилив воду зі склянки у вікно і налив англійцеві.

— Мій перший ковток алкоголю за рік, — всміхнувся той.

За вікном почувся якийсь стугін, хлопець швидко повернувся і визирнув у темряву. Всі застигли. Це могла бути бомба. Сапер повернув голову до присутніх:

— Усе гаразд. Це не міна. Здається, це з уже чистого поля.

— Кіпе, зміни платівку. Зараз я познайомлю вас із «Як довго це триває», написаною... — Девід зробив паузу для англійського пацієнта, але той опинився у безвихідному становищі з повним ротом вина, тож лише посміхався і хитав головою.

¹ Річард Роджерс (1902—1979) — американський композитор, автор музики до пісні «Мангеттен».

— Цей алкоголь, мабуть, вб'є мене, — відповів чоловік, нарешті проковтнувши вино.

— Ніщо не в змозі вбити тебе, друже. Ти перетворився на чистісіньке вугілля.

— Караваджо! — обурилася Хана.

— ...Джорджем та Айрою Гершвінами¹. Слухайте.

Девід обійняв Хану, і вони ковзнули по хвилях печальної саксофонної мелодії. Він мав рацію. Музикант так розтягував фрази мелодії, так старанно вигравав їх, що дівчина відчула, як він не хоче залишати маленьку вітальню інтерлюдії та робити крок назустріч пісні, йому хотілося залишитися там, де історія ще не розпочалася, наче покоївка з прологу зачарувала його. Англієць пробурмотів, що вступи до таких пісень називають бурдонами².

Ханина щока відпочивала на м'язистому плечі Караваджо. Вона відчувала, як торкаються її чистої сукні жакливі обрубки його рук, поки вони танцювали в обмеженому просторі — між ліжком і стіною, між ліжком і дверима, між ліжком і віконною нішею, де сидів Кіп. Кожен оберт дозволяв дівчині подивитися на обличчя хлопця. На його підібгані коліна й опущені руки. На те, як він вдивлявся крізь вікно у темряву.

— Комусь із вас відомий танець «Босфорські обійми»? — поцікавився англієць.

— Ніколи не чув.

Кіп спостерігав, як великі тіні ковзають стелею і розмальованими стінами. Він зістрибнув з підвіконня й підійшов до англійця, щоб долити вина і символічно, наче виголосивши тост, торкнутися його келиха пляшкою. Західний

¹ Айра Гершвін (1896—1983) — американський поет, брат Джорджа Гершвіна.

² Постійний звуковий тон на фоні мелодії, частіше у вокальній або інструментальній фолковій музиці.

вітер увірвівся до кімнати. Сапер несподівано обернувся, сердитий. Він відчув слабкий запах кордиту, його мізерну частку в повітрі і вийшов з кімнати, повідомляючи жеста-ми про свою втому, залишаючи Хану в обіймах Караваджо.

Кіп пробіг довгим коридором, не маючи з собою жодного джерела світла. Хутко зібрав наплічник, вискочив з будинку і спустився тридцятьма шістьма східцями каплички до дороги. Біжучи, хлопець відганяв думки про втому.

Підірвався сапер чи мирний житель? Стіна вздовж дороги зберігала аромати квітів і трав, хлопець відчув, як закололо в боці. Нещасний випадок чи помилковий вибір? Зазвичай сапери трималися одне одного. Люди вважали їх дещо дивакуватими, як тих, хто працює з коштовностями чи камінням, хлопці були жорстокими і зберігали свої думки незатьмареними, а їхні рішення лякали навіть тих, хто займався цією ж справою. Кіп впізнавав ці якості у гранувальників алмазів, але не знаходив їх у собі, на противагу іншим. Сапери ніколи не були одне одному запанібрата. Коли вони розмовляли, то лише передавали інформацію про нові пристрої чи звички ворога. Зараз він забіжить до мерії, де їх розквартирували, побачить три обличчя і збагне, що не вистачає четвертого. Або там будуть усі четверо, а десь у полі лежатиме тіло якогось старигана чи дівчинки.

Приєднавшись до армії, Кіп вивчав світлокопії діаграм, які ставали дедалі заплутанішими, наче вигадливі вузли партитур. Він відкрив, що має здатність «тривимірного бачення» — міг глипнути на предмет або сторінку тексту й відчувти, якщо десь раптом заховалася фальш. Він був досить консервативним і водночас міг уявити найгірші пристрої, оцінити, де в кімнаті заховалася можливість нещасного випадку — слива на столі, дитина, котра тягнеться і з'їдає отруєну кісточку, чоловік, який заходить до

спальні і, перш ніж вмотитися біля дружини у ліжку, випадково зачіпає газову лампу та випадає з опори. Кожна кімната повнилася такою «хореографією». Гостре око може побачити під поверхнею замасковану межу, зав'язаний вузол, прихований від поглядів. Хлопець роздратовано відкладав геть детективи, де злодіїв можна було занадто легко викрити. Кіпові комфортніше було з чоловіками, які до божевілля займалися самовихованням, як-от його наставник лорд Саффолк чи англійський пацієнт.

Він і досі не довіряв книжкам. Але впродовж кількох останніх днів Хана помічала, що юнак сидить біля англійського пацієнта, і це здавалося медсестрі земним втіленням *Кіма*. Тепер учень був індійцем, а мудрий старий вчитель — англійцем. Але це Хана залишалася ночами зі старим чоловіком і прокладала його шлях горами до священної ріки. Вони навіть читали разом цю книжку, і, коли вітер вдирався до кімнати і задував полум'я свічки, сторінка на мить губилася в темряві, а голос дівчини сповільнювався.

Він сидів навпочіпки у кутку гамірної приймальні, збентежений цілою купою думок; руки склав на колінах, а зіниці перетворилися на макові зерна. Хлопець відчув, що за хвилину — за півсекунди — знайде рішення цієї надзвичайно запутаної загадки.

Хана вважає, що ці довгі ночі, коли вони читали й слухали, якимось чином підготували їх до появи молодого солдата, хлопчика, котрий виріс і приєднався до них. Але хлопчиком з роману була Хана. Якщо Кіп і мав якесь ампула, то швидше офіцера Крейтона.

Книжка, мапа вузлів, детонаторних плат, четверо людей на зруйнованій віллі, освітлюваній лише непевним жевриком свічок і спалахами блискавок чи відблиском

вибухів. Гори, пагорби, Флоренція, котра без електрики миттєво сліпла. Вогник свічки не осяє понад п'ятдесят метрів. А якщо подивитися із більшої відстані, то здавалося, що тут не залишилося нічого, що пов'язувало б їх із зовнішнім світом. Люди святкували короткими вечірніми танцями в спальні англійського пацієнта власні маленькі пригоди: Хана — свій сон, Караваджо — свою вдачу «знахідку», а Кіп — складне розмінування, хоча він уже практично забув про нього. Хлопцеві завжди було незатишно серед тих, хто святкував перемоги.

Якись п'ятдесят ярдів звідси, і вже немає жодного сліду їхнього перебування у цьому світі, з долини не чути й не видно, як тіні Хани і Караваджо ковзають стелею, як Кіп зручно заховався у віконній ніші, як англійський пацієнт сьорбає вино і відчуває, як алкоголь просочується незвичним тілом, як п'янить його, він посвистує, як феньок, заливається, як англійський лісовий дрізд, якого нібито можна побачити лише в Ессексі, бо ці пташки гніздяться виключно там, де ростуть лаванда і полин. Сапер, тихо сидячи у привіконній ніші, подумав, що всі бажання обгорілого чоловіка залишилися в його голові. Потім хлопець різко повернув голову, почувши звук, який одразу впізнав. Він перевів погляд на присутніх і вперше в житті збрехав:

— Усе гаразд. Це не міна. Здається, це з уже чистого поля, — готуючись відчувати, як запах кордиту торкнеться незабаром його ніздрів.

За кілька годин по тому Кіп знову вмонтувався в ніші біля вікна. Якби він міг пройти сім ярдів кімнатою англійця й торкнутися її, до нього повернувся би здоровий глузд. У кімнаті так мало світла, лише свічка на столику, за яким сидить дівчина, сьогодні вона не читає; хлопець подумав, що вона, напевно, трохи сп'яніла.

Коли він повернувся від джерела вибуху, Караваджо вже спав на бібліотечній канапі, міцно пригорнувши до себе пса. Собака спостерігав за сикхом біля відчинених дверей і злегка посмикувався, щоб показати, що не спить і стоїть на варті. Здушене гарчання проривалося крізь Девідове хропіння.

Кіп зняв черевики, зв'язав до купи шнурівки, закинув на плече і піднявся сходами. Збиралося на дощ, і йому потрібен був брезент, аби накрити намет. Ще з коридору він побачив, що в кімнаті англійського пацієнта досі горить світло.

Вона сиділа, поклавши лікоть на столик, де променилася коротка свічка, голову дівчина відкинула на спинку стільця. Сапер поклав взуття на підлогу і тихо увійшов до кімнати, де три години тому була вечірка. У повітрі пахло алкоголем. Коли він зайшов, Хана приклала палець до уст і вказала на пацієнта. Та він не почув би тихої Кіпової ходи. Хлопець знову приткнувся до вікна. Якби він зміг перетнути кімнату і торкнутися її, до нього повернувся б здоровий глузд. Але між ними лежав віроломний і небезпечний шлях. Це був дуже дикий світ. Поруч лежав англійський пацієнт, котрий, засинаючи, завжди налаштував слуховий апарат на максимальну гучність, аби мати впевненість у своїй безпеці, тож прокидався від найменшого шереху. Дівочий погляд заметушився кімнатою, наштотхнувся на віддзеркалення Кіпа у прямокутному склі й заспокоївся.

Він знайшов місце, куди завітала смерть, і те, що вона по собі залишила. Чоловіки поховали його напарника, Гарді. І після того сапер не міг відігнати думку про дівчину й сьогоднішнє пообіддя, він водночас турбувався про неї та сердився, що дозволила втягнути себе у таку небезпеку. Вона так буденно намагалася зруйнувати своє життя.

А тепер пильно дивилася. Не промовила ані слова після того, як притисла палець до уст. Кіп нахилився і потерся щокою об наплічний ремінь.

Хлопець ішов назад селом під дощем, який падав на підстрижені дерева, не доглянуті ще від початку війни, минув дивну статую двох вершників, які ручкалися. А тепер він тут, полум'я свічки мерехтить і змінює Ханине обличчя — важко здогадатися, які думки гніздяться в її голові. Мудрі чи смутні, а може, зацікавлені.

Якби вона читала або схилилася над ліжком англійського пацієнта, він кивнув би їй і, швидше за все, пішов би геть, але зараз він бачить Хану юною та самотньою. Цієї ночі, вдивляючись у вирву від вибуху, він раптом гостро відчув присутність дівчини у вранішньому розмінуванні. Він мусить відігнати цей спогад, бо інакше дівчина з'являтиметься щоразу, коли він братиметься до роботи. Він завагітніє нею. Коли сапер працює, ясність і музика наповнюють його, а зовнішній світ зникає. А тепер усередині нього дівчина — чи навіть сидить у нього на плечі, як живий козел, котрого (він якось бачив) один із офіцерів ніс тунелем, який вони намагалися затопити.

Ні.

Неправда. Він хотів торкнутися Ханиного плеча, покласти на нього долоню, як тоді, коли вона спала у променях сонячного світла, а він лежав такий незграбний, наче хтось тримав його на прицілі. Наче на пейзажі вигаданого художника. Хлопець не потребував комфорту, але прагнув оточити ним дівчину, повести її за собою геть з цієї кімнати. Він не визнавав власних слабкостей, але разом із нею не існувало жодної слабкості, з якою вартувало боротися. І ніхто з них не бажав виказати свою вразливість іншому. Хана залишалася нерухомою. Вона дивилася на хлопця, а свічка мерехтіла і змінювала її вигляд.

Кіп навіть не міг впевнено сказати, чи не був він для дівчини просто силуетом, а його струнке темношкіре тіло — частиною темряви.

Раніше, коли побачила, що він вийшов із ніші, Хана розсердилася. Знала, що він захищає їх, як дітей, від вибухівки. Притиснулася ближче до Караваджо і зачала образу. Радісне збудження від вечірки не дозволяло їй розгорнути книжку, коли Девід пішов спати, попередньо понишпоривши в її медичній скриньці, й англійський пацієнт тицьнув у повітря кістлявим пальцем, коли вона нагнулася, та поцілував її в щоку.

Дівчина позадувала усі свічки, крім невеличкого недогарку на нічному столику, і сіла неподалік, англійський пацієнт припинив виголошувати п'яні промови і мовчки лежав обличчям до Хани. *«Я буду й кінь баский, і пес-гончак, Кабан, ведмідь або сяйний вогонь»*¹. Вона чула, як поруч на металеву тацю стікає віск. Сапер пішов через селище до пагорбів, де вибухнуло, і його непотрібне мовчання досі дратувало Хану.

Вона не могла читати. Сиділа в кімнаті зі своїм безперервно вмираючим пацієнтом, а поперек нещадно болів, бо дівчина вдарилася об стіну, коли танцювала з Караваджо.

Якщо він зараз підійде до неї, вона пильно на нього подивиться, але не скаже ні слова. Хай сам здогадається, хай зробить перший крок. До неї вже приходили солдати.

Але він чинить інакше. Кіп минає половину кімнати і зупиняється, занурює руку до наплічника, котрий досі звисає з його плеча. Мовчки йде. Повертається і зупиняється біля ліжка. Англійський пацієнт робить черговий довгий видих, а хлопець перерізає гострозубцями,

¹ Цитата з комедії В. Шекспіра «Сон літньої ночі», переклад Ю. Лісняка.

витагненими з наплічника, дротик його слухового апарата. Потім повертається й посміхається Хані.

— Під'єднаю його вранці. — І кладе ліву руку на її плече.

— Девід Караваджо — безглузде ім'я, для такого, як ти, звісно...

— У мене, принаймні, є хоч якесь.

— Твоя правда.

Караваджо сидить на Ханиному стільці. Пообіднє сонце шириться кімнатою, у променях танцюють порохи. Темне обличчя з орлиним носом робить англієця схожим на сповитого простирадлами яструба. «Яструб у труні», — думає Караваджо.

Англієць повертається до нього.

— Є у Караваджо одна пізня картина. «Давид з головою Голіафа». На ній юний воїн тримає у витягненій руці голову старого переможеного Голіафа. Але не це найсумніше на картині. Дослідники вважають, що Давид — це портрет молодого Караваджо, тоді як голова Голіафа — художник перед смертю, яким він був, коли писав картину. Молодість засуджує старість, тримаючи її на витягненій руці. Засуджує свою власну смертність. Гадаю, коли я дивлюся, як він сидить на ліжку біля моїх ніг, то розумію, що Кіп — мій Давид.

Караваджо мовчить, його думки загубилися десь між порошинок у танці. Війна зруйнувала його душевну рівновагу, і тепер він не може повернутися до іншого життя, окрім цього, де носить фальшиве тіло, котре вимагає морфію. Він — чоловік середніх років, так і не звиклий до родини. Усе своє життя уникав тривалих стосунків. До війни він був не чоловіком, а коханцем. Тим, хто зникає, як усі коханці, залишивши по собі хаос, як усі злодії, залишивши по собі збіднілий дім.

Він дивиться на пацієнта в ліжку.

Він мусить дізнатися, хто цей пустельний англієць, викрити його заради Хани. Або, можливо, винайти шкіру, яка заховає його, як дубильна кислота ховає плоть цього обгорілого чоловіка.

На початку війни він працював у Каїрі, і його вчили створювати подвійних агентів чи фантомів, які обростатимуть плоттю. Він керував міфічним агентом на ім'я Чізі й витратив кілька тижнів, одягаючи його у факти, вигадуючи йому прикмети і риси характеру — скажімо, жадібність чи схильність до випивки, — і так він зливав фальшиву інформацію ворогам. Він, так само як інші люди в Каїрі, працював над створенням цілих загонів у пустелі. Пережив той період війни, коли міг запропонувати своєму оточенню лише брехню. Сам собі нагадував чоловіка, котрий імітує в темній кімнаті пташині співи.

Але тут вони скидали шкіру. Тут не можна було прикидатися, можна було тільки бути собою. Тут не було іншого захисту, окрім пошуків правди в інших людях.

Вона дістала примірник «Кіма» з бібліотечної полиці і, стоячи біля фортепіано, почала писати на форзаці.

Він каже, що зброя — гармата Зам-Замах — і досі стоїть біля музею в Лахорі. Спочатку було дві гармати, зроблені з металевого посуду, котрий збирали як податок, чи джизію¹, з кожного індуїстського маєтку в місті. Увесь той посуд переплавили на гармати, котрі використовували

¹ Джизія — подушний податок із іновірів (зиммі) в мусульманських державах. Ісламські правники розглядають джизію як викуп за збереження життя при завоюванні. Від виплати податку звільняли жінок, старих, інвалідів, жебраків, рабів, монахів (до поч. VIII ст.) і християн, які воювали в мусульманській армії.

у війнах із сикхами у вісімнадцятому-дев'ятнадцятому століттях. Іншу гармату було втрачено в бою біля ріки Чинаб...

Дівчина згорнула книжку, залізла на стілець і вмостила її на найвищу, недосяжну окові полицю.

Вона заходить до розмальованої кімнати з новою книжкою й оголошує назву.

— Тепер жодних книжок, Хано.

Дівчина дивиться на пацієнта. «Навіть тепер, — думає вона, — він має чарівні очі. Усе, що з ним трапляється, відбувається в уважному сірому погляді з темних глибин». На мить їй здається, що вона відчуває на собі кілька поглядів, а потім вони зникають, як світло маяків у відкритому морі.

— Жодних книжок. Просто дай мені Геродота.

Хана простягає йому товсту брудну книжку.

— Я бачив видання «Історії» зі скульптурним портретом на обкладинці, віднайденим у французькому музеї. Але я ніколи не уявляв Геродота таким. Мені він здається схожим на одного з тих бідняків, які мандрують від однієї оази до іншої, торгуючи легендами, так ніби це просто насіння, приймаючи усе на віру, складаючи до купи різні частинки міражу. «Моя історія, — каже Геродот, — на самому початку віднайшла доповнення до головного аргументу». Найцікавіше у нього — це тупики на віражах історії: як люди зраджують одне одного заради цілих народів, як люди закохуються... Скільки, ти казала, тобі років?

— Двадцять.

— Я був значно старший, коли закохався.

Хана помовчала, перш ніж запитати:

— Хто вона?

Але чоловік уже не дивився на неї.

— Пташки обирають дерева з сухими гілками, — сказав Караваджо. — Так вони бачать усе довкола просто з власного ганку. І можуть полетіти в будь-якому напрямку.

— Якщо ти про мене, — відповіла Хана, — то я не пташка. Справжня пташка — це чоловік нагорі.

Кіп спробував уявити Хану пташкою.

— Скажи, хіба можливо любити когось, не такого розумного, як ти сам? — Караваджо у войовничій морфійовій гарячці хотів сперечатися. — Це займало мене основну частину мого сексуального життя, котре почалося досить пізно, мушу зізнатися цьому привілейованому товариству. А сексуальне задоволення від спілкування відкрилося мені аж після шлюбу. Я ніколи не знав, що слова можуть бути еротичними. Іноді я справді хочу поговорити, а не кохатися. Сентенції. Потоки того, потоки цього, і знову трішки того. Проблема слів у тому, що ти можеш загнати себе розмовами в кут. А зляганням себе у кут не заженеш.

— І це каже чоловік, — пробурмотіла Хана.

— Принаймні, зі мною такого не траплялося, — продовжував Караваджо, — може, Кіп має інший досвід? Кіпе, з тобою такого не бувало, коли ти спустився з гір до Бомбея, а потім вирушив до Англії на військовий вишкіл? Чи затрахував, питаю я, хто-небудь сам себе у куток? Скільки тобі років, Кіпе?

— Двадцять шість.

— Старший за мене.

— Старший за Хану. Ти міг би її покохати, якби вона не була розумнішою за тебе? Я маю на увазі, що вона може й не бути. Але хіба не важливо для тебе *думати*, що вона розумніша, щоб закохатися? Подумай. Вона може

втратити голову від англійця, бо він знає більше за неї. Говорити з цим хлопцем — все одно що кричати на безкрайому полі. Ми ж нічого про нього не знаємо. Навіть не знаємо, чи англієць він взагалі. А як ні? Розумієш, я вважаю, що легше закохатися в *нього*, ніж у *тебе*. Чому так? Бо ми хочемо *знати* усілякі речі, що до чого пасує. Балакуни вміють спокусити, слова одразу ж заганняють нас у глухий кут. Ми хочемо чогось більшого, щоб рости і розвиватися. Прекрасний новий світ.¹

— Я так не вважаю, — заперчила Хана.

— Я теж. Дозволь мені розповісти тобі про людей мого віку. Найгірша річ — це те, що інші гадають, наче ти вже вибудував свій характер. Проблема середнього віку в тім, що всі вважають тебе цілком сформованим. *Ось*. — Караваджо підіймає руки долонями до Хани і Кіпа.

Дівчина встає, підходить до чоловіка й обіймає його за шию.

— Не роби так, чуєш, Девіде?

Вона ніжно бере його долоні у свої.

— Ми вже маємо одного божевільного балакуна нагорі.

— Поглянь на нас — сидимо, як мерзенні багатії на своїх мерзенних віллах у мерзенних горах, бо міста вже здаються занадто спекотними. Дев'ята година ранку, а наш старий друга нагорі давить хропака. Хана одержима ним. Я одержимий Ханиною розсудливістю і своєю «душевною рівновагою», а Кіп, можливо, завтра злетить у повітря на черговій міні. Чому? Заради чого? Йому двадцять шість. Англійська армія дала йому якісь навички, американська навчила ще чогось, саперам прочитали лекції, їх спорядили й відправили до цих розкішних пагорбів. Тебе викори-

¹ «Прекрасний новий світ» (англ. «Brave new world») — роман-антиутопія англійського письменника Олдоса Гакслі (1894—1963).

стали, боуо¹, як кажуть валлійці. Я тут більше не залишуся. Я хочу забрати тебе додому. До дідька це Місто Дожів.

— Припини, Девіде. Він виживе.

— Той сапер, який підірвався минулої ночі, як його звали?

Кіп мовчить.

— Як його звали?

— Сем Гарді. — Кіп відходить до вікна і визирає на вулицю, відмовляючись розмовляти.

— Наша спільна проблема в тому, що ми там, де не повинні бути. Що ми робимо в Африці чи Італії? Що робить Кіп, знешкджуючи фруктові сади, заради Бога? Чому він воює на англійській війні? Фермер на західному фронті дерева не може спиляти, щоб не зламати пилу. Чому? Через шрапнель, яка позастрягала у стовбурі *минулої* війни. Навіть дерева хворіють на чуму, яку принесли ми. В армії тобі промивають мізки, а потім кидають тебе тут, а самі пруть іще кудись, аби створити нові проблеми, *inky-dinky parlez-vous*². Ми всі мусимо забратися звідси.

— Ми не покинемо тут англійця.

— Англієць відійшов кілька місяців тому, Хане. Тепер він з бедуїнами або десь в англійському саду, вирощує флокси та інше лайно. Він, мабуть, не пам'ятає навіть тієї жінки, довкола якої постійно крутиться думками, про яку намагається розповісти. Він не знає, де, чорт забирай, опинився. ...Ти думаєш, що я гніваюся на тебе? Через те, що ти закохалася. Чи не так? Ревнивий дядечко. Я боюся за тебе. Мені хочеться вбити того англійця, бо це єдине, що вбереже тебе, що витягне тебе звідси. А ще він починає подобатися мені. Покинь свій пост. Як Кіп може

¹ Боуо (*валл.*) — хлопчик, друг.

² Рядок з пісні «*Mademoiselle from Armentières*» часів Першої світової війни.

кохати тебе, якщо ти недостатньо розумна, щоби змусити його припинити ризикувати життям?

— Тому що... Тому що він вірить у цивілізований світ. Він — цивілізована людина.

— Перша помилка. Правильно було б заскочити у потяг, тікати звідси і народити дітей. Чому б нам не піти й не спитати англійця — нашу пташечку, — що він про це думає? Чому ти не можеш бути розумнішою? Лише багатії можуть дозволити собі бути дурними. Вони йдуть на компроміс. Вони купу років тому застрягли у своїх привілеях. Вони мусять захищати свої набутки. Немає жалюгіднішої людини, ніж багатій. Повір мені. Але вони мусять дотримуватися законів свого гівняного цивілізованого світу. Вони оголошують війну, бо хочуть зберегти репутацію, вони не можуть втекти. Але ви двоє. Ми втрюх. Ми вільні. Скільки саперів уже померло? Чому ти ще не мертвий? Будь безвідповідальним. Фортуна вже повертається до тебе спиною.

Хана налила собі в горнятко молоко. Піднесла кухоль до Кіпової руки і лила, молоко збігало коричневою рукою аж до ліктя. Хлопець не поворухнувся.

Довгий вузький сад за будинком має два рівні. Традиційна тераса, а трохи вище — густіший сад, де кам'яні сходи і бетонні статуї від нескінченних дощів вкрилися зеленим мохом. Сапер встановив свій намет тут. Стугонить злива, туман підіймається над долиною, і новий дощ зривається з кипарисових і смерекових гілок, летить до наполовину очищеного від вибухівки схилу пагорба.

У саду завжди вогко, панує вічний затінок, і тільки багаття може врятувати від прохолоди. Хана збирає залишки дощок, уламки крокв, які залишилися від артобстрілів, гілки, бур'яни, котрі вона насмикала в пообідні

години, сіно і скошену кропиву — усе це принесено сюди і спалено ближче до сутінків. Вологі гілки горять повільно і народжують густі клуби диму, котрі пахнуть рослинами і мандрують між кущами, горішніми гілками дерев, а потім впливають на терасу навпроти будинку. Дим заповзає у вікно до англійського пацієнта, чоловік чує лзюрчання голосів і поодинокі вибухи сміху із задимленого саду. «Розмарин, — думає чоловік, — мохи, полин, незнані трави без запаху, можливо, собачі фіалки або геліопсис — квіти, котрим подобаються кислуваті ґрунти місцевих пагорбів».

Англійський пацієнт радив Хані, що посіяти:

— Скажи своєму італійському другові, щоб знайшов для тебе насіння, схоже, він на цьому розуміється. Варто посадити сливові дерева. А ще смілку і лобелію, якщо твій італієць краще знається на латинських назвах — *Silene virginica*. Червоний чабер також дуже гарний. А хочеш, аби тут гніздилися в'юрки, саджай ліщину і черемшину.

Вона ретельно все записує. Потім кладе перову ручку в шухляду столика, де тримає книжки для читання пацієнтові, дві свічки і сірники. У цій кімнаті немає лікарського приладдя. Хана ховає аптечку в інших кімнатах. Якщо Караваджо все ж вирушить на полювання за морфієм, хай хоча б не турбує англійця. Дівчина кладе смужку паперу з переліком назв до кишені сукні, щоби потім віддати Девідові. Тепер, коли фізична привабливість знову на часі, Хана почувається в чоловічій компанії незручно.

Якщо це «фізична привабливість». Якщо це вона стала підґрунтям кохання до Кіпа. Їй подобається припадати обличчям до хлопцевого передпліччя, до цієї темно-коричневої ріки і прокидатися в її глибинах, відчувати пульс невидимої окові жилки, котра тремтить під його плоттю

біля Ханиної щоки. Тієї жилки, котру їй довелося би знайти і наповнити фізіологічним розчином, якби він помирав.

О другій чи третій годині ночі вона виходить із кімнати пацієнта і прямує садом до саперового гасового ліхтаря, якого тримає в руці святий Христофор. Між нею й вогником непроглядна темінь, але дівчина знає кожен пень і кущ на своєму шляху, вздовж її стежки догорає рожевим останній хмиз у багатті. Часом дівчина складає руки човником над скляним ковпаком і задуває полум'я в ліхтарі, а іноді залишає світитися і пірнає крізь відчинені криси намету, щоб пригорнутися до хлопцевого тіла, до рук, які так їй необхідні, її язик замінить йому ватний тампон, її зуби — голку, її уста — маску з кодеїновими краплями, котрі допомагають Кіпові заснути, трохи сповільнити його безсмертний мозок на період сну. Хана згортає свою сукню з індійським орнаментом пейслі й охайно вмощує її поверх тенісних черевиків. Вона дізналася від хлопця, що світ, котрий палає навколо них, дотримується кількох вирішальних правил. Ти замінюєш вибухівку парою, ти осушуєш її, ти... — усе це, знає вона, крутиться в саперовій голові, коли Хана засинає коло нього, невинна, наче сестра.

Намет і темний ліс оточують їх.

Вони лише на крок перетнули межу затишку, який медсестра створювала для інших у тимчасових шпиталях Ортони й Монтеркі. Своїм тілом дарувала останню краплю тепла, своїм шепотом — спокій, своєю голкою — сні. Але саперове тіло не дозволяє жодній речі, котра не належить його світові, торкнутися себе. Закоханий хлопчик, який не їстиме городину, зібрану Ханою, котрий не потребує чи не хоче наркотику зі встромленої нею голки, бо він не Караваджо, йому не треба тих чудодійних зіль,

якими бедуїни лікували англійця, допомагали йому зібратися на силі. Лише для комфортного сну.

Він викладає довкола себе орнаменти. Листя, яке вона йому дала, недогарки свічок, а в наметі — детекторний приймач і наплічник, повний усілякого знаряддя для особистої дисципліни. Він покинув поле битви зі спокоєм, котрий, навіть якщо й був надуманим, символізував для хлопця порядок. Кіп досі ставиться до себе вимогливо, стежить у приціл гвинтівки за польотом яструба над долиною, розбирає тренувальну міну й не відводить від неї погляду, навіть коли дістає термос, відкручує кришку й п'є, жодного разу не глянувши на металеве горнятко.

«Усі ми для нього залишаємося на задвірках, — думає Хана, — його очі вдивляються лише туди, де чатує небезпека, його вуха вслухаються у те, що відбувається в Берліні чи Гельсінкі й передається короткими хвилями». Навіть коли він ніжно кохає дівчину і ліва її рука тримається за його зап'ястя трохи вище від браслета, *кари*, де так пружно напинаються м'язи його передпліччя, Хана відчуває, що залишається невидимою для його загубленого погляду, аж поки з Кіпового горла не вирветься стогін, а голова не впаде на її шию. Усе інше, крім небезпеки, перебуває на задвірках. Хана навчила хлопця не мовчати, пристрасно прагнучи відчути в такі моменти, що Кіп розслабився, забув нарешті про війну. І лише звук, цей сигнал насолоди, допомагає їй зрозуміти хлопця, так ніби він нарешті зважився повідомити про свою присутність у темряві.

Нам невідомо, як сильно вони кохають одне одного. Чи наскільки це мусить бути секретом. Що ближчими вони стають уночі, то більша відстань розділяє їхні тіла вдень. Хані подобається, що хлопець залишає їй простір, який, на її думку, є їхнім невіднятним правом. Це дає кожному з них

особисту енергію, прихованого змісту набуває навіть повітря між ними, коли він минає її вікно без жодного слова на своєму шляху довжиною в півмилі до селища, де має зустрітися з іншими саперами. Коли передає таріль чи їжу їй до рук. Коли вона кладе листочок на його коричневе зап'ястя. Коли вони працюють по обидва боки від Караваджо, зводячи зруйновану стіну. Сапер співає своїх американських пісеньок, котрі подобаються Девідові попри вдавану огиду.

— Пенсильванія шість-п'ять-нуль-нуль-нуль¹, — задиhaється молодий солдат.

Хана вивчила усі відтінки його смаглявості. Контраст хлопевої руки на її шиї. Колір його долонь, його щоки, його шкіри під тюрбаном. Смагляві пальці, котрі роз'єднують червоний і чорний дротини чи беруть хліб із відлитой з гарматної бронзи тарілки, з якої він досі їсть. Потім Кіп встає. Його незалежність здається іншим дещо грубою, але для хлопця це найвищий ступінь ввічливості.

Більше за все вона любить, як волого блищить шкіра на Кіповій шиї, коли він вмивається. І спітнілі груди, котрих Хана може торкатися, поки він нахиляється над нею, і смагляві міцні руки в темряві намету або в її кімнаті, де світло з долинного містечка нарешті звільнилося з пут комендантської години, оповило їх, наче сутінки, й осяяло колір хлопевого тіла.

Пізніше Хана зрозуміє, що Кіп ніколи не дозволяв собі залежати від неї і навпаки. Вона наштотхнула на це слово в романі, запам'ятала й записала до свого словника. *«Залежати — бути комусь зобов'язаним»*. А він, як вона добре знала, ніколи не дозволяв собі такого. Якщо дівчи-

¹ «Pennsylvania 6-5000» — пісня, записана оркестром Гленна Міллера.

на перетнула двісті метрів темного саду, щоб наблизитися до нього, це був її власний вибір, вона могла побачити, що хлопець спить, не від браку любові, а від фізичної необхідності, щоб завтра повернутися до свого небезпечного заняття зі свіжою головою.

Він вважає її приголомшливою. Прокидається і бачить Хану в потоці лампового світла. Найбільше йому подобається розумний вираз її обличчя. Або коли вона вечорами намагається переконати Караваджо, що його задум безглуздий. Чи те, як вона підповзає до його тіла, наче свята.

Вони розмовляють, Ханин злегка наспівний голос разом із запахом брезенту шириться вздовж їхнього намету — єдиного Кіпового військового трофею з італійської кампанії, де він підводиться й торкається стін своїми довгими пальцями, наче намет — теж частина його тіла, крила кольору хакі, котрі хлопець складає довкола себе на ніч. Це його світ. У такі ночі Хана почувається вирваною з Канади. Сапер питає, чому їй не спиться. Дівчина бреше у відповідь, розлючена його самовпевненістю, його вмінням водночас відвертатися від цілого світу. Їй хочеться постукування дощових пальців по бляшаному даху, шепоту двох тополь за вікном, з'яви звуків, котрі її заколисують, сонних дерев і сонних дахів дитинства на сході Торонто, потім кількох років із Патріком і Кларою на берегах ріки Скутаматта, а згодом — затоки Джорджіан. Їй не вдалося знайти сонного дерева, навіть тут, у здичавілих хащах старого саду.

«Поцілуй мене. Це у твої уста я закохалася. У твої зуби».

Пізніше, коли голова хлопця схиляється набік, до відчинених дверей намету, Хана голосно шепоче: «Мабуть, нам варто поцікавитися в Караваджо. Якось тато сказав, що Караваджо — завжди закоханий чоловік. Не *просто* закоханий, а захоплюється цим коханням. Завжди

збентежений. Завжди щасливий. Кіпе? Ти чуєш? Я така щаслива з тобою. Щаслива просто бути з тобою».

Найбільше Хана мріяла про річку, в якій можна купатися. Їй здавалося, що в плаванні є щось таке ж великосвітське, як у бальній залі. Але Кіп мав зовсім інше уявлення про ріки, він заходив у води Моро і тягнув кріплення з дротів, щоб розгорнути механізований міст, — його з'єднані гвинтами сталеві панелі пливли водою за хлопцем, неначе живі, а небо світлішало від заграви вибухів, і хтось топився ближче до середини ріки. Знову і знову сапери пірнали, піднімали загублені блоки, розмахуючи у воді довкола себе гаками, а намул, і вода, і обличчя спалахували від фосфорних виблисків у небі над ними.

Цілу ніч вони стогнали і кричали, щоб не дати одне одному збожеволіти. Одяг вимок до нитки в крижаній воді, міст повільно розгортався над головами. А за два дні — нова річка. Жодна водойма, до якої вони підходили, не мала мостів, так ніби всі імена стерлися, зірки зникли з небес, а двері — з будинків. Саперські підрозділи заходили у воду, обв'язані мотузками, з дротами, перекинутими через плече, закручували гвинти, змащені маслом, аби метал не рипів, а потім нагорі марширувала армія. Перетинала збірний міст, а сапери стояли під ним у холодній воді.

Не раз мінометні обстріли заскочували хлопців посеред ріки, висвічували намулені береги, розривали на шматки сталь і залізо, а друзки кидали на каміння. І не було жодного захисту, лише тонка, немов шовк, ріка і метал, що вгризався в неї.

Кіп повернувся звідти. Він знав, як швидко заснути, на відміну від дівчини, котра мала власні ріки й губилася в них.

Так, Караваджо міг би пояснити їй, як захлинутися любов'ю. Навіть дуже обережною любов'ю.

— Я хочу відвезти тебе до Скутаматти, Кіпе, — сказала Хана, — хочу показати тобі озеро Смок. Жінка, котру любив мій батько, живе на тих озерах і керує каное краще, ніж машиною. Я сумую за тим, як грім вибивав нам запобіжники. Хочу, щоб ти зустрівся з Кларою, володаркою каное, останньою з нашої сім'ї. Більше нікого не залишилося. Мій батько проміняв її на війну.

Вона йде до ліхтаря на його наметі без жодного непевного кроку, жодних сумнівів на її шляху. Дерева сіють місячне сяйво крізь листя, і Хана наче опиняється у відблисках дискотечної кулі. Вона заходить до намету, притуляється вухом до Кіпових грудей і слухає биття його серця так, як він прислухається до цокання таймеру міні. Друга година ночі. Крім Хани, усі сплять.

Південний Каїр, 1930—1938

Сотні років після Геродота західний світ майже не цікавився пустелею. З 425 року від Різдва Христового до початку двадцятого століття європейці відводили погляд від пісків. Тиша. Дев'ятнадцяте століття стало ерою шукачів річок. А на початку 1920-х з'явилася заманлива додаткова інформація про цей клаптик землі. Пустельною історією займалися здебільшого експедиції, фінансовані приватними особами, а результати висвітлювалися потім на засіданнях Географічного товариства в Лондоні, в районі Кенсінгтон-Гор. Про них звітували виснажені чоловіки з обпеченою сонцем шкірою, котрі, наче моряки з творів Конрада¹, не надто обізнані

¹ Джозеф Конрад (1857—1924) — англійський письменник польського походження, уродженець України. Вважається одним із найвидатніших англійських прозаїків.

з етикетом міського таксі чи коротенькими жартами водіїв автобусів.

Прямуючи електричками з передмість до Найтсбріджа на зустріч Товариства, вони часто губилися, плутали квитки, залишалися відданими тільки старим мапам, міцно стискали наплічники з нотатками — написаними так повільно і болісно, — які вже давно зрослися з тілами. Ці чоловіки усіх національностей подорожують ранніми надвечірніми годинами, десь біля шостої, в останніх променях світла, котре так пасує до їхньої самотності. Це час анонімів, більшість людей о такій годині простує додому. Дослідники незвіданих місць приїжджають до Кенсінгтон-Гор занадто рано, вечеряють у «Лайонз Корнер Гаус» і поспішають до будівлі Географічного товариства, де сідають у горішній залі біля велетенського каное маорі й знову переглядають свої нотатки. О восьмій починається обговорення.

Раз на два тижні — лекції. Хтось представляє публіці лектора, а хтось дякує йому за це. Останній оратор зазвичай робить зауваження або оцінює важливість виступу, його критика завжди доцільна, без нахабних висновків. Усі погоджуються, що основні доповіді не перекручують фактів, і навіть власний надзвичайний захват кожен висловлює дуже спокійно.

Свою подорож Лівійською пустелею від Сокума біля Середземного моря до Ель-Обейда, що в Судані, я здійснив одним з небагатьох шляхів на землі, котрі приготували мандрівникам цілу низку «цікавих географічних проблем»...

Роки приготувань, досліджень, пошуку коштів ніколи не згадуються у цій обшитій дубом кімнаті. Минулого тижня лектор зазначив, що тридцятьоро людей зникло серед

антарктичної криги. Коли хтось гинув серед піщаних бурь чи від надмірної спеки, про це згадувалося без помпи чи панегіриків. Усі людські втрати й фінансові труднощі залишалися за межами дискусії щодо земної поверхні та її «цікавих географічних проблем».

Чи можна використовувати у цьому районі інші западини, крім долини Ваді Ель-Райян, яка вже неодноразово обговорювалася, для іригації чи дренажу дельти Ніла? Чи правда, що артезіанські свердловини в оазах поступово зникають? Де варто шукати містичну Зерзуру? Чи існують інші невідсліджені «загублені» оази? Де черепахові болота, про які писав Птолемей¹?

Джон Белл, директор Інституту пустельних досліджень у Єгипті, ставив ці питання у 1927-му. До 1930-х років статті стали ще стриманішими. «*Мушу додати кілька слів стосовно питань, які виникли під час захопливої дискусії “Доісторична географія оазису Харга”*». У середині 1930-х загублену оазу Зерзура віднайшли Ласло Алмаші та його компаньйони.

У 1939-му завершилося видатне десятиліття експедицій до Лівійської пустелі й велетенський мовчазний шматок землі перетворився на театр військових дій.

Обпечений пацієнт лежить у розмальованій кімнаті, проте бачить події, котрі розгорталися далеко звідси. Наче мертвий лицар у Равені, чиє мармурове тіло здається живим, майже рідким, а голова спочиває на кам'яній

¹ Клавдій Птолемей (близько 87—165) — давньогрецький вчений (математик, астроном, географ, астролог), праці якого мали великий вплив на розвиток астрономії, географії та оптики.

подушці, пілот вдивляється в далекі краєвиди, туди, де в Африці падає довгоочікуваний дощ, де минає їхнє життя в Каїрі, де вони працюють і рахують дні.

Хана сидить біля його ліжка і подорожує разом з ним у цих поїздках, як відданий зброєносець.

У 1930-му ми почали укладати мапу найбільшої частини плато Гільф-ель-Кебір, шукаючи загублений оазис із назвою Зерзура. Місто Акацій.

Ми були пустельними європейцями. Джон Белл, який уперше побачив Гільф іще у 1917-му. Кемаль Ель Дін. Багнольд, який відкрив південний шлях у Єгипетському піщаному морі. Медокс — справжній Уолпол¹ пустельних досліджень. Його ясновельможність Васфі Бей. Каспаріус, наш фотограф. Доктор Кадар, геолог, і Берманн. І Гільф-ель-Кебір — гігантське плато, розтягнуте Лівійською пустелею, розміром як Швейцарія, — любляв казати Медокс — наше спільне серце, воно повільно спускалося до півночі й різко обривалося зі східного і західного краю. Це плато стримить над пустелею за сотні миль на захід від Нілу.

Вважається, що древні єгиптяни не знали води на захід від міст-оазисів. Для них світ закінчувався там. Усе, що було зовні, залишалося зневодненим. Але простора пустеля завжди огортає тебе забутою історією. Племена тебу і сенусі мандрували цими місцями, вони мали криниці, місцезнаходження яких зберігалося в таємниці. Арабський письменник тринадцятого століття пише про Зерзуру, називаючи її Оазою маленьких пташок і Містом Акацій.

¹ Хорас Уолпол, четвертий граф Орфорд (1717—1797) — англійський письменник, один із засновників жанру передромантизму. За часів навчання здійснив велику подорож Європою.

У «Книзі прихованих скарбів» — «Кітаб аль-Кануз» — оповідається, що Зерзура — місто «біле, як голубка».

Подивись на мапу Лівійської пустелі, і ти побачиш наші імена. Кемаль ель Дін у 1925-му практично власними силами організував першу експедицію. Багнольд — у 1930—1932-му. Алмаші-Медокс — у 1931—1937-му. Трохи північніше від Тропіка Рака.

Ми були маленькою групкою людей різних національностей, загублених між війнами. Ми укладали карти і знову відкривали давно забуті місця. Ми збиралися в містечку Дахла чи в оазисі Куфра, так наче вони були барами чи кафе. Багнольд називав нас оазисним товариством. Ми знали про особисті справи, про слабкості та вміння одне одного. Ми пробачали Багнольду все за те, як він писав про дюни. *«Рівчаки поморщеного піску нагадують собаче піднебіння»*. Це був справжній Багнольд, чоловік, допитлива рука котрого лягла у собачу пащу.

1930-й. Наша перша подорож, рухаємося пустелею на південь від оазису Ель-Джагбуб, де ще жили племена завій і маджабра. Семиденна подорож до поселення Ель-Тадж. Медокс, Берманн і ще четверо. Кілька верблюдів, кінь і собака. Коли ми вирушали, бедуїни проводжали нас старим жартом: «Починати свій шлях за піщаної бурі — гарна прикмета».

Першої ночі ми розклали табір на двадцять миль південніше. Вранці прокинулися й вийшли з наметів о п'ятій. Було надто холодно, й хотілося спати. Ми сіли навколо багаття, панувала глуха темрява. У небі миготіли останні зірки. Сонце не сходило ще дві години. Ми передавали одне одному склянку гарячого чаю. Нагодовані півсонні верблюди мляво жували інжир разом з кісточками. Ми поснідали і випили ще три склянки чаю.

За кілька годин невідомо звідки налетіла піщана буря і захопила нас у полон. Свіжий вітерець перетворився на буревій. Випадково ми подивилися під ноги і побачили, як змінилася поверхня пустелі. Передай мені книжку... оту. Гасанейн-бей чудово описав це явище:

Здається, що під землею проклали парові труби з тисячами отворів, крізь які сочаться тоненькі цівки пари. Пісок підіймається догори невеличкими струменями й вихорами. Сантиметр за сантиметром шириться хвилювання, і вітер підсилює його. Здається, наче вся поверхня пустелі слухняно підіймається на противагу дії знизу якоїсь надзвичайної сили. Чималі камінці луплять по шкірі, по колінах, по стегнах. Ці зерна піску лізуть угору твоїм тілом, поки не досягнуть обличчя, а потім полетять вище голови. Небо зникає, майже нічого не видно, цілий Всесвіт засипало піском.

Ми мусили рухатися. Якщо зупинитися, пісок огорне тебе, як усе нерухоме, і ти залишишся під ним назавжди. Піщана буря може тривати п'ять годин. Навіть коли у наступні роки ми приїжджали фургонами, нам доводилося рухатися, хоча ми нічого не бачили. Найстрашніше вночі. Якось на північ від Куфрі піщаний шторм захопив нас у темряві. О третій годині ночі. Пориви вирвали намети з кріплень, і ми покотилися разом із ними. Ми топилися в піску, наче пошкоджений корабель, котрий зникає у воді, ставали важчими, задихалися, аж поки нас не звільнив погонич верблюдів.

За дев'ять днів ми пережили три піщані бурі. Заблукали й минули невеличке поселення, де мали надію поповнити запаси харчів. Кінь зник. Троє верблюдів померло. Останні два дні ми не мали жодної їжі, лише чай. Єдиними ниточками, котрі прив'язували нас до решти

світу, були дзенькіт бляшанки з чорним, як вугілля, чаєм, довга ложечка і склянка, котру ми передавали одне одному в ранковій темряві. Після третьої ночі в пустелі ми припинили розмови. Тепер значення мали лише багаття і дешиця коричневої рідини.

Нам просто пощастило, що ми таки дісталися пустельного міста Ель-Тадж. Я пройшов уздовж базару, де торгували годинниками, вулицею з барометрами, минув прилавки із гвинтівками, намети, де продавали італійський томатний соус та інші консерви з Бенгазі, єгипетський ситець, прикраси з павичевого пір'я. Тут сиділи вуличні стоматологи та букіністи. Ми досі були безмовні, кожен іще мандрував своїми власними стежками. Приймали цей новий світ повільно, наче потопельники, котрих повернули до життя. На центральній площі Ель-Таджа ми сіли й пообідали ягням, рисом, печивом *бадаві* й випили молока з мигдалевою м'якоттю. І усе це після довгого очікування ритуальної склянки чаю з бурштином і м'ятою.

Іноді у 1931-му я приєднувався до караванів бедуїнів, і якось мені сказали, що в пустелі є ще один дослідник. Як виявилось, ним був Фенелон-Барнес. Я пішов до його намету. Чоловіка не було всередині — він вирушив з короткою, на один день, експедицією, щоб укласти каталог скам'янілих дерев.

Я огледів намет — в'язки мап, фотографії родини, котрі він усюди брав із собою, і таке інше. Вже виходячи, я помітив дзеркало, високо прикріплене до шкіряної стіни, і, глипнувши в нього, побачив, що на ліжку хтось є. Віддзеркалений силует був невеликим, можливо, під

ковдрою була собака. Я відігнув *джеллабу* й побачив маленьку зв'язану арабську дівчину, котра там спала.

У 1932-му Багнольд припинив брати участь в експедиціях, а Медокса та інших порозкидало по цілій пустелі. Шукали загублену армію Камбіса¹. Шукали Зерзуру. 1932-й, 1933-й і 1934-й роки. Ми не бачилися місяцями. Лише ми й бедуїни перетинали Сорокаденну дорогу. Нам зустрічалися цілі потоки пустельних племен, там жили найкращі люди, яких мені довелося бачити за життя. Ми були німцями, англійцями, угорцями, африканцями, й усі здавалися нікчемними порівняно з ними. Зрештою ми втратили національність. Я зненавидів саме слово «національність». Приналежність до якоїсь із них деформує людину. Медокс загинув саме через це.

Ніхто не може претендувати на пустелю чи володіти нею — це лише шматок тканини, котра майорить на вітрі й ніколи не впаде на каміння, вона мала сотні різних імен іще до того, як з'явилося Кентербері, задовго до того, як битви й угоди перекроїли Європу та Схід. Її каравани — мішанина мандрівних бенкетів і культур — не залишали по собі нічого, ані вуглинка у вогнищі. Усі ми, навіть ті, хто покинув у Європі домівки й дітей, ждали зняти одяг своїх країн. Це було місце віри. Ми розчинилися в панорамі. Вогонь і пісок. Ми покинули гавань оазис. Місця, до яких підходила й доторкалася вода... *Айн, Бір, Віда, Фортара, Хоттара, Шадуф*. Я надавав перевагу цим чарівним іменам, а не своєму власному. Зітри імена! Зітри національності! Я навчився цього в пустелі.

¹ Камбіс II — перський цар і давньоєгипетський фараон з династії Ахеменідів, старший син Кира Великого. Про царювання Камбіса відомо з розповідей грецьких істориків та з єгипетських написів, що належать до часів завоювання Єгипту персами.

І все ж дехто бажав залишити тут свої відбитки. У пересохлих річищах, на курганах, укритих галькою. Нікчемна марнота на цих широких землях на північний захід від Судану, південніше від Киренаїки. Фенелон-Барнес прагнув, аби скам'янілостям, які він знайшов, дали його ім'я. Він навіть хотів, щоб його іменем нарекли котресь із племен, і витратив на перемовини цілий рік. Баухан перевершив його, отримавши дюну, названу на свою честь. Натомість я хотів стерти своє ім'я і місце, звідки прийшов сюди. Тоді, коли розпочалася війна, після десяти років пустельного життя, я міг без жодних проблем перетинати кордони, не належати нікому, жодній нації.

Це був 1933-й або 1934-й, точно не пригадую. Медокс, Каспаріус, Берманн, я, двоє водіїв-суданців і кухар. Тепер ми вже подорожуємо «фордом» класу А, вантажівкою з дерев'яним корпусом, і вперше користуємося великими шинами, наповненими повітрям. Вони краще рухаються серед пісків, але ризик у тому, що ми не знаємо, як вони поводитимуться на кам'яних полях і гострих скелях.

Виїжджаємо з Харгі 22 березня. Ми з Берманном вихували, що в місці зустрічі трьох річищ, про які писав Уільямсон у 1838 році, розташована Зерзура.

На південний захід від Гільф-ель-Кебіру над долиною височіють три ізольовані гранітні масиви: Джебель-Аркану, Джебель-Увейнат і Джебель-Кіссу. Три масиви, за п'ятнадцять миль один від одного. У кількох ущелинах можна знайти хорошу воду, хоча в колодязях поблизу Джебель-Аркану вона гіркувата, таку можна пити хіба від безвиході. Вільямсон казав, що Зерзура стоїть між трьома річищами, проте ніколи не вказував їхніх координат, тому його слова сприймалися як байка. Хоча навіть один-єдиний оазис із дощовою водою на цих пагорбах,

які більше нагадують кратери, допоміг би розгадати загадку, як армія Камбіса перетинала цю пустелю, як заго-ни Сануситів¹ здійснювали набіги за часів Першої світо-вої війни, як височенні чорні вершники долали пустелю, де не було ані води, ані пасовиськ. Цей світ століттями був цивілізований, мав тисячі доріг і шляхів.

В Абу-Баллас ми знайшли глечики, котрі мали форму кла-сичних грецьких амфор. Саме про такі оповідав Геродот.

У фортеці Ель-Джауф я і Берманн поспілкувалися із загад-ковим змієподібним старцем — у кам'яній залі, котра ко-лись була бібліотекою видатного шейха Санусі. Старий належав до племені тебу, був провідником караванів і роз-мовляв арабською з акцентом. Потім Берманн скаже, ци-туючи Геродота, що його мовлення нагадувало «верески кажанів». Ми говорили зі старим цілісінький день і ніч, а проте він не розповів нам нічого нового. Кредо Санусі, їхня найперша доктрина — не відкривати таємниці пусте-лі чужинцям.

Біля Ваді-ель-Мелік ми бачимо невідомих пташок.

П'ятого травня я залажу на стрімчак і дістаюся плато Увейнат із незвичного боку. Бачу, що опинився в широ-кому ваді, пересохлому річищі, повному акацієвих дерев.

У ті часи картографи називали місця мандрівок іменами коханих, а не власними. Хтось побачив серед пустельного каравану дівчину, котра купалася і притримувала рукою

¹ Санусити — династія, що володарювала у Східному Судані і Лівії у 1837—1969 роках. Під час Першої світової війни династія воювала на боці Осман-ської імперії.

тонкий муслін. Муза одного старого арабського поета, яка мала білі, наче крила голубки, плечі, спонукала подарувати її ім'я оазі. Ллється вода зі шкіряного відра, дівчина загортається в тканину, старий співець відводить погляд і описує Зерзуру.

Так людина в пустелі може випадково перетворитися на назву, наче пірнути у щойно знайдену криницю, і її тіниста прохолода спокушатиме ніколи не покидати цієї схованки. Моїм найбільшим бажанням було залишитися тут, між акацієвих дерев. Я прийшов не до місця, де раніше ніхто не бував, а до місця, де минулі століття бачили нескінченну кількість людей — армію чотирнадцятого століття, каравани племені тебу, набіги Сануситів 1915-го. І між сьогоднім і тими часами тут не було нічого. Не йшли дощі, в'янули акації, пересихали річища... поки раптом вода не повернулася сюди через п'ятдесят чи сто років. Вона зникала і з'являлася час від часу, як легенди і чутки, котрі переказуються й стихають у глибинах історії.

Найбільша дорогоцінність у пустелі — вода, ти несеш її блакить у руках, ніжно, наче ім'я коханої, відкриваєш уста. Суцільна порожнеча. Жінка в Каїрі підіймається з ліжка і нахиляється у вікно, щоб дозволити своїй наготі всотати грозу.

Хана нахиляється до нього, відчуває його марення, спостерігає за ним, не говорячи ані слова. Хто вона, ця жінка?

Край землі — це не точка на мапі, в яку впираються колоністи, намагаючись розширити сферу свого впливу. З одного боку служники і раби, періоди могутності й листування з Географічним товариством. З іншого — біла людина робить перший крок, аби перетнути велику ріку, вперше її око бачить гору, котра була тут завжди.

Коли ми молоді — не дивимося в дзеркало. Ця звичка набувається з віком, коли ми вже маємо власне ім'я, власну історію, те, що наше життя значитиме для майбутнього. Починаємо марнославно пишатися своїм іменем, хочемо бути першовідкривачами, мати найсильнішу армію, найспритніших крамарів. Коли Нарцис старіє, він вимагає висікти свій портрет з каменю.

Але нам було цікаво, що може значити наше життя для минулого. Ми плавали у минулому. Були молодими. Знали, що могутність і фінансовий успіх — швидкоплинні речі. Ми спали з Геродотовою книжкою. *«Тому що міста, котрі раніше були могутніми, зараз стали незначними, а ті, що вважались великими у мій час, були слабкими задовго до цього... Талан ніколи не чекає на людину в тому самому місці».*

У 1936-му молодик на ім'я Джеффрі Кліфтон зустрів в Оксфордї друга, котрий розповів йому про нашу роботу. Хлопець одразу ж налагодив зі мною контакт, наступного дня одружився, а вже за два тижні разом із дружиною вирушив до Каїра.

Пара увійшла до нашого світу, де нас було четверо — принц Кемаль ель Дін, Белл, Алмаші й Медокс. Назва Гільф-ель-Кебір досі залишалася в нас на устах. Десь там у Гільфі зачалася Зерзура, згадки про неї траплялися в арабських хроніках іще в чотирнадцятому столітті. Якщо ти подорожуєш у такому далекому минулому, тобі потрібен літак, а юний Кліфтон був багатієм, умів літати і мав на чому.

Він зустрів нас у Ель-Джауф, трохи північніше від Увейнату. Хлопець сидів у своєму двомісному літаку, а ми йшли з табору назустріч. Кліфтон випростався в кабіні й приклався до фляжки. Поруч сиділа його молода дружина.

— Я нарікаю це місце «Сільський клуб Бір Мессаха», — оголосив він.

Я спостерігав, як привітна невпевненість ковзнула обличчям його дружини, дивився на гриву її волосся, коли вона зняла шкіряний шолом.

Вони були молоді, могли би бути нашими дітьми. Пара зістрибнула з літачка й потисла нам руки.

Це був 1936-й. Історія починається тут.

Вони зістрибнули з крила «Метелика». Кліфтон підійшов до нас, простягнув фляжку, і всі зробили по ковтку теплого алкоголю. Він полюбляв церемонії і називав свій літак «Ведмедик Руперт»¹. Не думаю, що він любив пустелю, але хлопець був вражений нашою міцною групою й прагнув стати її частиною, наче веселий студент, який поважає бібліотечну тишу. Ми не чекали, що він прилетить з дружиною, але, думаю, відреагували на її появу достатньо ввічливо. Вона стояла там, і пісок збирався в її розкуйовдженому волоссі.

Ким ми були для цієї юної пари? Дехто з нас написав книжки про те, як формуються дюни, як з'являються і зникають оази, про забуті пустельні цивілізації. Здавалося, нас цікавлять тільки речі, які неможливо купити чи продати, а навколишній світ залишає нас байдужими. Ми сперечалися про географічні широти й події, які відбулися сімсот років тому. Теореми досліджень. Абд ель-Малік Ібрагім ель Звайя, котрий жив в оазі Зук і випасав верблюдів, був першим серед усіх тих племен, хто зумів зрозуміти принципи фотографії.

У Кліфтонів тривав медовий місяць. Я залишив їх з товаришами, а сам подався до Куфри на зустріч із одним чоловіком. Провів із ним кілька днів, намагаючись знайти підтвердження своїх теорій, котрі приховував від

¹ Ведмедик Руперт (Rupert Bear) — персонаж дитячих коміксів, вигаданий Мері Тортел.

решти експедиції, і за три ночі повернувся до табору неподалік Ель-Джауф.

Між нами горіло пустельне багаття. Кліфтони, Медокс, Белл і я. Коли хтось відхилявся на кілька сантиметрів назад, його поглинала темрява. Кетрін Кліфтон почала щось декламувати, і моя голова зникла з відблисків нашого вогнища.

Вона мала класичні риси обличчя. Її батьки були, безсумнівно, відомі в галузі історії права. Я ж був чоловіком, який не любив поезію, поки не почув, як ця жінка читає її для нас.

У цій пустелі вона поринула у свої університетські роки, щоб описати зірки, — так само ніжно, використовуючи вишукані метафори, навчав Адам свою жінку.

Ні, не дарма, ніким не бачені у темряві нічний,
Не з марнославства сяють зорі. Не гадай,
Що небо потребує глядачів, окрім людей, а Бог — хвали.
Мільйони безтілесних душ на цій землі,
Котрих не бачимо у снах чи наяву,
Його творінням без утом виспівують псалми
Удень й вночі: як часто серед скель
Чи в хащах лісових ми чули, як
Опівночі співають жителі небес
Чи сольо, чи на кілька голосів.
Оспівують Творителя свого...¹

Тієї ночі я закохався в голос. Лише в голос. Я не хотів чути нічого більше, тож устав і пішов геть.

Вона була тоненькою вербою. Якою вона стане взимку, у моему віці? Я досі бачу її, завжди дивлюся на неї очима Адама. Вона була незграбним тілом, яке вилазило з літака, вона нахилилася, сидючи серед нас, щоб підкинути

¹ Уривок з поеми Дж. Мільтона (1608—1674) «Втрачений рай». Переклад Є. Д.

у вогонь хмизу, вона прикладається до фляжки, а лікоть стирчить у мій бік.

За кілька місяців вона танцювала зі мною вальс на вечірці в Каїрі. Обличчя залишалося незворушним, хоча вона вже трохи сп'яніла. Навіть зараз мені здається, що саме такий вираз розкривав її найповніше, як тоді, коли ми обое були п'яними, але ще не коханцями.

Усі ці роки я намагався зрозуміти, яку інформацію вона хотіла передати мені тим виразом обличчя. Спочатку мені здавалося, що зневагу. Тепер я думаю, що вона вивчала мене. Вона була наївною, і щось у мені здивувало її. Я поводився так, як завжди в барах, але цього разу не врахував, у чий був компанії. Я людина, яка має певні особливості поведінки. Проте забув, що вона молодша за мене.

Вона *вивчала* мене. Отак просто! А я спостерігав за її застиглим поглядом, чекав на один неправильний рух, який видасть її.

Дай мені мапу — і я збудую тобі місто. Дай мені олівець — і я намалую тобі кімнату в Південному Каїрі із планом пустелі на стіні. Пустеля завжди була серед нас. Я міг прокинутися й підвести погляд на мапу стародавніх поселень уздовж середземноморського узбережжя — Газала, Тобрук, Мерса-Матрух, — південніше домальовані вручну річища, а навколо — усі можливі відтінки жовтого, в які ми втручалися, намагаючись загубитися там. *«Моє завдання — коротко описати кілька експедицій, які форсували плато Гільф-ель-Кебір. Доктор Берманн трохи згодом перенесе нас у пустелю, котра існувала тисячі років тому...»*

Так починалася доповідь у районі Кенсінгтон-Гор. Але у протоколах засідань Географічного товариства ви не знайдете опису подружніх зрад. Наша кімната ніколи не з'явля-

лася на сторінках детальних звітів, де ретельно описувалися кожен горбичок і кожна невизначна подія в історії.

На вулиці в Каїрі, де продаються завезені папуги, ті з них, які розмовляють, можуть налякати вас. Вони сидять рядочком, гавкають, свистять і шумлять, як натовп на проспекті. Я знав, які племена привезли їх, яким шовкозним чи караванним шляхом їх несли сюди пустелею в маленькій кліточці-паланкіні. Сорокаденні подорожі, після того як птаху упіймали або просто вкрали раби, наче зірвали квітку в екваторіальних садах, і посадили в клітку, закінчувалися біля ріки, що називається «базар». Вони з'являлися тут, ніби наречені на середньовічних розглядинах.

Ми стояли між них. Я показував дівчині нове для неї місто.

Її рука торкнулася мого зап'ястка.

— Якщо я віддам тобі своє життя, ти не втримаєш його в руках. Чи не так?

Я не відповів.

Кетрін

Коли він вперше їй наснився, вона закричала і прокинулася поруч зі своїм чоловіком.

Сиділа в подружній спальні з відкритим ротом, втупившись у простирadlo. Чоловік заспокійливо поклав руку на її спину.

— Нічне жахіття. Не хвилюйся.

— Так.

— Принести тобі водички?

— Так.

Вона не здатна поворухнутися, не здатна знову лягти туди, де була з ним.

Події вві сні розгорталися в цій кімнаті — його рука на її шиї (торкнулася того місця), вона відчуває, як він сердиться на неї, так само як відчувала це впродовж кількох їхніх перших зустрічей. Ні, це не гнів, вона просто не цікавить його, він дратується, що під ногами плутається одружена жінка. Вони сплітаються в клубок, наче тварини, він так вигнув її шию назад, що вона від збудження не може навіть дихати.

Чоловік приніс склянку води на тарілочці, але Кетрін не здатна підняти руки, так вони ослабли і тремтять. Вона незграбно підносить склянку до рота й ковтає хлоровану воду, частина виливається на підборіддя і стікає аж на живіт. Коли жінка знову лягає, одразу провалюється в глибокий сон і не має часу на роздуми.

Це було перше усвідомлення. Наступного дня вона кілька разів згадувала сон, але, завантажена справами, вирішила не дозволяти собі думати про його зміст надто довго, викинула його з голови; це був лише збіг обставин задущливої ночі, нічого більше.

За рік прийшли інші, спокійніші, проте небезпечніші сні. Але вона згадувала той найперший — його руки на своїй шиї — і чекала, коли спокійний настрій між ними зміниться на шаленство.

Хто залишає крихти їжі, щоб спокусити вас? Привертає увагу до людини, про яку ви ніколи не думали? Сон. А потім ціла послідовність снів.

Пізніше він сказав, що це була близькість душ. Близькість душ у пустелі. «Тут завжди так стається», — казав він. Йому подобалося це слово — близькість води, близькість трьох тіл, які машиною перетинають Єгипетське піщане море впродовж шести годин. Її спітніле коліно біля коробки передач у вантажівці відхиляється, підстрибує

і зустрічається з іншим з глухим ударом. У пустелі ти маєш час роздивитися, зрозуміти хореографію всього, що відбувається навколо тебе.

Коли він казав так, вона ненавиділа його, її погляд залишався ввічливим, а в душі Кетрін хотіла дати чоловікові ляпаса. Її переслідувало бажання вдарити його, проте жінка розуміла, що навіть це було б сексуальним. Він мав шаблон для будь-яких стосунків. Ти відчуваєш або близькість, або віддаленість. Просто, за його визначенням, як класифікація суспільств Геродотом. Чоловік визнавав, що багато чого бачив у світі, який добровільно залишив дуже давно, присвятивши себе дослідженням напівнезвіданого світу пустелі.

Вони вантажили обладнання в машини в Каїрському аеропорту, а її чоловік перевіряв, чи вистачить «Метелику» пального. Троє чоловіків збиралися вирушити в експедицію завтра зранку. Медокс пішов до одного з посольств, щоб надіслати телеграму. А він збирався до міста, щоб напиться, — він завжди так закінчував вечір.

Каїр, спочатку оперне казино мадам Бадін, а потім розчинитися на задвірках готелю «Паша». Спакувати усе необхідне ще до початку вечора, наступного ранку це дозволить йому з похмілля просто застрибнути у вантажівку.

Тож чоловік повіз Кетрін до міста, де повітря було вогким, а машини рухалися, не дотримуючись правил і надзвичайно повільно, зважаючи на годину.

— Так спекотно. Мені терміново потрібно пиво. Вип'єте зі мною?

— Ні, я запланував цілу купу речей на наступні кілька годин, вибач.

— Усе гаразд, — відповіла жінка, — не хочу зіпсувати вам плани.

— Я вип'ю з тобою, коли повернуся.

— За три тижні, так?

— Десь так.

— Я б теж хотіла поїхати.

Він не відповів. Вони перетнули міст Булак, і ситуація на дорозі погіршилася. Забагато візків, забагато пішоходів, котрі вважають себе володарями вулиць. Він зрізав шлях південніше і поїхав уздовж Нілу до готелю «Семіраміда», де вона жила, якраз неподалік казарм.

— Збираєтеся цього разу таки знайти Зерзуру?

— Збираюся.

Він знову став схожий на себе старого. Навіть не подивився на неї за всю поїздку, навіть коли вони застрягали в заторі на понад п'ять хвилин.

Біля готелю поводився надміру люб'язно. Коли він був таким, подобався їй іще менше; вони вдавали, що це ввічлива поведінка, а насправді здавалися схожими на собак у людському вбранні. До дідька його. Якби її чоловік не працював із ним, вона б воліла більше ніколи його не бачити.

Він дістав її багаж і збирався віднести його до вестибюлю.

— Не варто, я сама його візьму. — Її сорочка була мокрою й прилипла до спини, коли Кетрін вставала з пасажирського сидіння.

Швейцар запропонував узяти багаж, але чоловік заперечив:

— Ні, вона хоче нести його сама.

Кетрін знову роздратовала його пихатістю. Швейцар пішов. Вона повернулася до чоловіка обличчям, і він віддав валізу, тож довелося незграбно тримати її двома руками й нести перед собою.

— Що ж. До побачення. Хай щастить.

— Так. Я пригляну за ними. Вони будуть у надійних руках.

Кетрін кивнула. Вона вже увійшла в затінок, а він стояв серед яскравих сонячних променів, ніби й не помічав спеки.

Потім чоловік підійшов ближче, і на хвилинку їй здалося, що він збирається обійняти її. Замість цього він витягнув праву руку і торкнувся дівочої шиї так, що Кетрін відчула шкірою всю довжину його вологого передпліччя.

— До зустрічі.

Він пішов назад до вантажівки. Вона відчувала його піт, наче кров, котру залишило по собі лезо. А хіба не лезом прикидалася його рука?

Вона підняла подушку і поклала на коліна, наче щит проти нього.

— Якщо ти захочеш кохатися зі мною, я не зможу брехати про це. Якщо я кохатимуся з тобою, я не зможу брехати про це.

Притуляє подушку до серця, наче хоче задушити ту частину себе, котра відломилася.

— Що ти ненавидиш найбільше? — питає він.

— Брехню. А ти?

— Власництво, — каже чоловік. — Якщо ти покинеш мене, мусиш забути.

Її кулак з розмаху б'є його просто у вилицю. Кетрін одягається і йде.

Кожного дня він повертався додому й розглядав синець у дзеркалі. Його не так цікавив синець, як форма власного обличчя.

Раніше ніколи не помічав, що має довгі брови, волосся взялося сивиною. Багато часу минуло, відколи він

востаннє дивився на своє відображення. Його брова таки була довгою.

Ніщо не могло втримати його від неї.

Якщо він не в пустелі з Медоксом чи не в арабських бібліотеках з Берманном, то зустрічається з нею в Гроппі-парку — під щедро политими сливовими деревами. Вона почувається найщасливішою в цьому місці. Вона — жінка, котра сумує за вологою, котра завжди любила низенькі зелені живоплоти і папороті. А йому вся ця зелень нагадує карнавал.

Із Гроппі-парку вони йдуть дугою до старого міста, Південного Каїра, на базари, де нечасто зустрінеш європейця. У його кімнаті мапи цілком вкривають стіни. Попри всі спроби якось облаштувати квартиру вона досі схожа на табір.

Лежать в обіймах одне одного, рятуються вітерцем і тінню вентилятора. Цілий ранок вони з Берманном пропрацювали в археологічному музеї, порівнюючи арабські тексти і європейську історію, пробуючи знайти якесь відлуння, збіг, зміну назв — назад, минаючи Геродота аж до «Кітаб аль-Кануз», де Зерзура названа на честь жінки, котра купалася серед пустельного каравану. Музейний вентилятор теж повільно пульсує тінню. І тут також відчувається інтимний обмін, відлуння дитячих історій, рубців і різних стилів поцілунку.

Я не знаю, що робити. Я не знаю, що робити! Як я можу бути твоєю коханкою? Він збожеволіє.

Перелік ран.

Різні відтінки синця — від світло-жовтуватого до коричневого. Тарілка, з якою вона ходила кімнатою, позбувається

свого вмісту і летить йому в голову, кров юшить, заливає солом'яне волосся. Виделка, котра застрягла в чоловіковому плечі, залишає відбитки зубів, які лікар потім вважає тиме лисиччиними.

Перш ніж обійняти її, необхідно перевіряти, чи немає навколо небезпечних рухомих предметів. Коли він з'являється на людях у її присутності, доводиться викручуватися і пояснювати, звідки узялися нові синці або чому перев'язана голова, і він вигадує, що таксі так різко загальмувало, що врізався головою в скло. Або звідки взявся рубець на передпліччі, змащений йодом. Медокс турбується, що він раптом став таким безталанним. Вона лише тихенько пхиркає у відповідь на його незграбні відмовки.

— Може, річ у його віці, може, йому потрібно виписати окуляри, — каже її чоловік, штурхаючи Медокса ліктем.

— А може, він зустрів жінку, — зауважує Кетрін. — Погляньте, хіба це не укус чи не слід від жіночих нігтів?

— Це скорпіон, — каже він, — *Androctonus australis*¹.

Прийшла листівка. Прямокутник, заповнений охайним почерком.

Половину дня думаю, що помру, якщо не торкнуся тебе, Іншу половину — що нічого не має значення, якщо лише я знову тебе зустріну. Це не просто слова, це підтвердження того, як багато я можу стерпіти.

Ані дати, ані підпису.

Часом, коли вона може залишитися на ніч, вони прокидаються під звуки, котрі линуць з трьох мінаретів, скликаючи

¹ *Androctonus australis* — поширений в Африці вид скорпіонів.

вірних до світанкової молитви. Він проводить її додому, і дорогою з Південного Каїра вони минають базар, де продають індиго. Чарівні пісні, сповнені віри, розливаються в повітрі, один мінарет відповідає іншому, ніби вони шепечуться, переповідаючи чутки про пару закоханих, котра простує крізь холодний ранок із запахом деревного вугілля, а гашиш уже робить повітря бездонним. Грішники у місті святих.

У ресторані він змахує на підлогу тарілки і склянки, щоб вона десь там посеред міста підвела погляд, почувши шум. Тоді, коли йому самотньо без неї. Він, хто ніколи не почувався покинутим, навіть за сотні миль від пустельних міст. Чоловік у пустелі може тримати в човниках рук чужу відсутність, знаючи, що вона врятує його швидше, ніж вода. Він знає, що неподалік Ель-Таджу росте загадкова рослина, про яку він чув, що, коли вирізати на її стовбурі сердечко, та щедро заповнюватиме його рідиною. Кожного ранку людина може пити цю рідину, і розбите серце загоїться. Рослина квітнуче ще рік, а потім помре від браку вологи чи любові.

Він лежить у своїй кімнаті, оточений вицвілими мапами. Кетрін немає поруч із ним. Його туга така глибока, що хочеться зневажити усі суспільні норми і чемність.

Її життя з іншими більше не цікавить його. Він хоче лише насолоджуватися її гордовитою красою, цим бурхливим театром емоцій. Він хоче, щоб їхні відмінності злилися, наче притиснулися сторінки згорнутої книжки, щоб між ними не залишилося вільного простору, тільки на коротку мить могла зблиснути таємна думка.

Вона розірвала його на шматки.

І якщо Кетрін так вчинила з ним, то як він вчинив із нею?

Коли її оточує стіна суспільного класу, він розповідає товариству анекдоти, з яких не сміється сам. Він уїдливо коментує історію досліджень геть нехарактерним для себе чином. Він поводитьсь так, коли почувається нещасливим. Лише Медокс помітив цю звичку. Але вона навіть не кидає на нього оком. Посміхається усім, кожному предмету в кімнаті, хвалить квіткові прикраси, радіє німим бездушним речам. Вона хибно трактує його поведінку, гадає, що чинить правильно, і подвоює стіни навколо себе.

Але він уже не може стерпіти наявність цих стін у ній.

— Ти теж зводиш свої, — каже Кетрін, — а я — свої.

Вона каже це і збиває його з ніг своєю блискучою красою. Вона, з її чарівними сукнями, блідим обличчям і привітною посмішкою для кожного, хто усміхнеться їй, на його злі жарти відповідає лише непевним посміхом. А він іронізує щодо різних складових експедиції й оповідає те, що й так усім відомо.

Тієї миті, коли вона не відповідає на його вітання в барі Гроппі, він втрачає розум. Він знає, що єдина можливість змиритися із втратою дівчини — триматися за неї чи простягнути руку, за яку триматиметься вона. Вони мусять виплекати одне одного, вирятувати з цієї ситуації. Але не зводячи стін.

Сонячне світло летить до його каїрської кімнати. Рука мляво рухається Геродотовим журналом, тіло напружилося, текст, який він пише, важко зрозуміти, ручка безладно ковзає папером, ніби хтось зламав їй хребет. Він ледве може написати «сонячне сяйво». Чи слово «закоханий».

Кімната повниться світлом, віддзеркаленим рікою і пустиелею. Промені падають на її шию, на її стопи, на шрам

від щеплення на правій руці, котрий він так любить. Вона сидить на ліжку, обійнявши своє оголене тіло. Він торкається розкритою долонею її спітнілого плеча. «Це моє плече, — думає собі, — не її чоловіка, а моє». Ставши коханцями, вони подарували одне одному частини свого тіла. Просто у цій кімнаті біля ріки.

Вони мають лише кілька годин, за які кімната поринає у темряву. Лише річка і світло пустелі. Коли насувається несподіваний дощ, вони підходять до вікна і висувають на вулицю руки, намагаючись всотати своїми тілами якомога більше вологи. З вулиці лунають радісні крики, привітання стрімкої зливи.

— Ми ніколи більше не кохатимемо одне одного. Ми ніколи більше не побачимося.

— Я знаю, — відповідає він.

Тієї ночі вона наполягала на розлуці.

Кетрін сидить, замкнувшись у собі, заховавшись у лати своєї нажаханої совісті. Він не може пробитися крізь них. Тільки їхні тіла залишаються близькими.

— Більше ніколи. Що б не трапилося.

— Так.

— Думаю, він збожеволіє. Розумієш?

Він мовчить, відмовляється від спроб потягнути її за собою.

За годину вони виходять у суху ніч. Чутно, як співає у кінотеатрі «Музика для всіх» грамофонна платівка, вікна там розчахнуті через спеку. Вони мусять розлучитися зараз, поки кінотеатр не зачинився і з нього не вийшли знайомі їй люди.

Тепер вони в ботанічному саду біля собору Усіх Святих. Дівчина бачить сльозинку на його обличчі і нахилиється, щоб злизати її, проковтнути своїми устами. Так само вона

пила його кров, коли він порізався, готуючи їй вечерю. Кров. Сльози. Чоловік відчуває, що усе це зникло з його тіла, тепер він наповнений тільки димом. Усе, що в нього залишилося, — знання про майбутні бажання. Те, що він хотів би сказати, не може промовити біля цієї жінки, котра відкрита, наче рана, чия юність іще не померла. Він не може змінити те, що найбільше любить у ній, — її безкомпромісність, де романтична прихильність до віршів уживається з невимушеністю в реальному світі. Поза цими якостями, він знає, не існує порядку в світі.

Цієї ночі вона наполеглива. Двадцять восьме вересня. Гаряче місячне сяйво висушило дощові краплі на листі. Жодна прохолодна краплина не впаде на чоловіка, наче сльоза. Розставання у Гроппі-парку. Він не запитав, чи вдома її чоловік, у тому будинку з іншого боку вулиці, схожому на високу вежу зі світла.

Він бачить над собою високий ряд дерев мандрівників¹, які простягають гілки. Так само близько бачив її обличчя та її волосся, коли вони ще кохалися.

Тепер не час для поцілунків. Лише обійми. Він рвучко відсмикується і прямує геть, оглядається. Вона залишається стояти. Чоловік повертається до Кетрін і каже, тиснувши в неї пальцем:

— Я тільки хочу, аби ти знала. Я поки що не сумую за тобою.

¹ Дерево мандрівників (*Ravenala madagascariensis*) — єдиний вид у роді Равенала. Назву «дерево мандрівників» рослина отримала через здатність накопичувати воду в стовбурі. За легендою, нею користувалися ті, хто подорожував, для втамування спраги. Проте вода всередині стовбура темна, смердюча і не придатна до вживання. Інше пояснення — віяло листків рослини росте зі сходу на захід, слугуючи компасом для мандрівників. Наукова назва «равенала» походить із малагасійської мови й означає «лісове листя».

Намагається всміхнутися, і його обличчя вражає своєю огидністю. Дівчина смикає головою і б'ється у стовпчик воріт. Він бачить, що їй боляче, помічає, як вона скривилася. Але зараз вони вже не єдине ціле, на її вимогу вирости стіни. Те, що вона смикнулася, її біль — це випадково, це навмисне. Кетрін підіймає руку до скроні.

— Сумуватимеш, — каже вона.

— У цій точці нашого життя, — шепотіла вона раніше, — ми або знайдемо, або загубимо наші душі.

Як це стається? Ти закохуєшся і розпадаєшся на шматки.

Я був у її руках. Я закасав рукав її сорочки, щоб побачити шрам від щеплення. Сказав: «Я кохаю його». Той блідий ореол на її руці. Я бачив, як голка дряпає шкіру, а потім під неї потрапляє сироватка, у шкільному спортзалі багато років тому, коли їй було лише дев'ять.

Літак у піщаній схованці

Він пильно, наче кожне око прокладає свій шлях, вдивляється у протилежний кінець ліжка, де сидить Хана. Вона омила його, відламала вершечок ампули і повернулася з морфієм. Опудало. Ліжко. Він керує морфієвим човном. Наркотик розливається тілом, вибухає часом і простором, наче карти, що стискають світ до розмірів двовимірного паперового аркуша.

Довгі каїрські вечори. Море нічного неба, в сутінках випускають яструбів, і вони літають дугою над останніми пустельними кольорами. Єдині у своєму польоті, наче жменя насіння, пожбурена рукою.

У цьому місті у 1936-му ти можеш купити будь-що — від собаки чи пташки, котра повертається на свист, до тих жажливих шворок, котрі надягали жінкам на мізинець, аби прив'язати їх до себе на переповненому на-товпом базарі.

У північно-західній частині Каїра розташовувався показний внутрішній двір релігійної школи, за яким був базар Хан-ель-Халілі.

Ми дивилися з вікон на вузьенькі вулички, на котів, які ніжилися на дахах і теж поглядали вниз, де за кілька метрів вирувала вулиця і стояли намети. Над усім цим була наша кімната. Вікна виходили на мінарети, фелуки¹, котів і громоподібний шум. Вона розповідала мені про сади свого дитинства. Коли не могла заснути, описувала материні сади, слово за словом, клумбу за клумбою, як у грудні ставок із рибою вкривався кригою, як скрипіли вкриті трояндами ґрати. Вона брала моє зап'ястя, там, де сплітаються жили, і підносила до порожнистої заглибинки на шиї.

Березень 1937-го. Увейнат. Розріджене повітря дратує Медокса. Майже п'ятсот метрів над рівнем моря, але він страждає навіть на такій незначній висоті.

Зрештою, він пустельна людина, чоловік, який покинув село Марстон Магна у Сомерсеті², де споконвіку жила його родина, змінив усі традиції та звички так, щоб залишатися у постійній близькості до моря і незмінної сухості пустелі.

¹ Фелука (*im.*) — невелике однопалубне однощоглове судно зі своєрідним косим вітрилом чи двома вітрилами, траплялося у військових та торговельних флотах Середземного моря та Нілу.

² Сомерсет — графство в Англії.

— Медоксе, як називається та западинка внизу жіночої шії? Спереду. *Тут.* Вона має наукову назву? Така порожнинка, розміром з відбиток великого пальця?

Медокс дивиться на мене кілька секунд осяйного спекотного дня.

— Будь ласка, зберися, — бурмоче.

— Дозволь мені розповісти історію, — пропонує Хані Караваджо. — Був собі один угорець на прізвище Алмаші, котрий на війні працював на німців. Певний час він літав із Африканським корпусом, але вважалося, що чоловік занадто цінний для такої роботи. У 1930-х він був одним із найвидатніших дослідників пустелі. Знав кожну западину, де була вода, і уклав карту Єгипетського піщаного моря. Знав усе про пустелю. Знав усе про місцеві говірки. Тобі це нічого не нагадує? Між війнами він постійно брав участь в експедиціях за межами Каїра. Одна з них вирушила на пошуки Зерзури — загубленої оази. А коли спалахнула війна, дослідник приєднався до німців. У 1941-му він став провідником шпигунів, водив їх із пустелі до Каїра. Усе, що я хочу тобі сказати: мені здається, що англійський пацієнт не зовсім англійський.

— Звичайно, англійський. Пам'ятаєш розповіді про ті квіткові клумби у Глостерширі?

— І вони були надзвичайно точними. Чудова підготовка. Пригадуєш, два дні тому ми намагалися придумати прізвисько собаці?

— Так.

— І що він порадив?

— Він узагалі був дивним тієї ночі.

— Він був дуже дивним, бо я дав йому додаткову дозу морфію. Пам'ятаєш ті прізвиська, які він пропонував?

Десь вісім. П'ять з них, очевидно, були просто жартами. А інші три? Цицерон, Зерзура, Даліла¹.

— То й що?

— Цицероном звали одного зі шпигунів. Британці викрили його. Він був подвійним, а потім потрійним агентом. Утік. Із Зерзурою усе складніше.

— Я знаю про Зерзуру. Він розповідав про неї. Але він розповідав і про сади.

— А зараз здебільшого говорить про пустелю. Англійські сади зносилися. Він помирає. Думаю, що там на горі ти прихистила помічника шпигунів — видатного Алмаші.

Вони сидять на старих очеретяних кошиках у пральні і дивляться одне на одного. Караваджо здвигає плечима:

— Таке можливо.

— Я думаю, він англієць, — відповідає Хана, втягуючи щоки. Вона робить так завжди, коли замислюється чи вирішує щось про себе.

— Я знаю, ти любиш цього чоловіка, але він — не англієць. На початку війни я працював на осі Каїр—Тріполі. Таємний агент Роммеля² Ребекка...

— Що ти маєш на увазі? Який іще «таємний агент Ребекка»?

— У 1942-му німці відправили до Каїра шпигуна на прізвисько Епплер. Це було перед битвою під Ель-Ала-

¹ Даліла — у Старому Заповіті: филистимлянка, котра звабила і зрадила Самсона.

² Ервін Ойген Йоганнес Роммель (1891—1944) — німецький воєначальник часів Третього рейху, генерал-фельдмаршал (1942) вермахту. Кавалер *Pour le Mérite* (1918) та Лицарського хреста Залізного хреста з Дубовим листям, Мечами та Діамантами (1943). Здобув величезну повагу як серед німецьких та італійських солдатів, так і серед вояків противника.

мейном. Він користувався романом Дафни дю Мор'є¹ «Ребекка», щоб кодувати повідомлення Роммелю про пересування військ. Слухай, це була настільна книга британської інтелігенції. Навіть я читав її.

— Ти читав книжку?

— Дякую. Чоловік, який вів Епплера з пустелі до Каїра на особисте прохання Роммеля — від Тріполі аж до самого Каїра, — був граф Ладислав де Алмаші. Вони йшли відрізком пустелі, котрий, як вважалося, ніхто не в змозі був перетнути.

Між війнами Алмаші потоваришував із кількома англійцями. Видатними дослідниками. Але коли вибухнула війна, він пішов до німців. Роммель попросив його перевести Епплера через пустелю до Каїра, бо було занадто небезпечно дістатися туди літаком чи зістрибнути з парашутом. Вони вдвох перетнули пустелю й дійшли прямісінько до Нілу.

— Ти чимало знаєш про це.

— Я був на базі у Каїрі. Ми відстежували їхній шлях. Він пішки повів групу з восьми чоловіків від Джалло. У пустелі вони мали викопати з піщаних дюн вантажівки. Потім Алмаші спрямував їх до Увейнату й гранітного плато, де вони мали доступ до води й могли переховуватися в печерах. Ця точка була точно на середині шляху. У 1930-х він відкрив печери з наскельними малюнками. Але на плато розташувалися союзники, і скористатися криницями було неможливо. Знову повернувся до пустельних пісків. Там вони здійснили напад на британські склади з паливом, щоб наповнити баки вантажівок. В оазі Харга група переодяглася в британську форму й змінила автомобільні номери на бри-

¹ Дафна дю Мор'є (1907—1989) — англійська письменниця і біограф, яка працювала у жанрі психологічного трилера. Найвідомішими творами письменниці є роман «Ребекка» і оповідання «Птахи», екранізоване Альфредом Гічкоком.

танські. Коли їх засікли з повітря, німцям вдалося на три дні завмерти в пересохлих річищах. Вони ледь не спеклися там.

За три тижні дісталися-таки Каїра. Алмаші потис руку Епплеру й попростував геть. Більше ми не бачили його. Він повернувся й пішов до пустелі, сам-один. Ми думали, що він знову перетне її й повернеться до Тріполі, але більше ніколи не зустрілися з ним. Британські війська врешті-решт упіймали Епплера й скористалися кодом «Ребекки», щоб передати Роммелю хибну інформацію про Ель-Аламейн.

— Я все одно не вірю, Девіде.

— Чоловіка, котрий допоміг упіймати Епплера у Каїрі, називали Самсон.

— Даліла.

— Точно.

— Може, він і є Самсон.

— Я теж спочатку так думав. Самсон дуже нагадував Алмаші. Теж був закоханий у пустелю. Він провів дитинство у Леванті¹ й знав бедуїнів. Але Алмаші, на відміну від нього, умів керувати літаком. Ми ж говоримо про людину, яка постраждала в авіакатастрофі. Ось він, цей чоловік, обгорілий до невпізнаваності, котрий якимось чином врешті-решт опинився в руках англійців у Пізі. Він може викрутитися, бо має гарну англійську вимову. Але Алмаші ходив до школи в Англії. У Каїрі його вважали англійським шпигуном.

Хана сидить на кошику й дивиться на Караваджо. Потім каже:

— Мені здається, ми маємо залишити його у спокої. Не має значення, на чиєму боці він був, чи не так?

¹ Левант (*фр.*), також Шам (*араб.*) — загальна назва країн, розташованих у східній частині Середземноморського регіону. В широкому розумінні: увесь півнісхідний узбережжя Середземного моря — Сирія, Ліван, Ізраїль (з 1948), Єгипет, Туреччина, Греція, Кіпр; у вузькому значенні: Сирія та Ліван.

— Я хотів би поговорити з ним іще трохи, — продовжує Караваджо. — Треба дати йому більше морфію. Тоді він розбалакається. Та й я теж. Розумієш? Я хочу побачити, куди усе це нас заведе. Даліла. Зерзура. Ти мусиш вколоти йому підвищену дозу.

— Ні, Девіде. Ти занадто захоплюєшся. Не має значення, хто він. Війна закінчилася.

— Тоді я це зроблю. Приготую йому бромтонський коктейль. Морфій і алкоголь. Його вигадали у Бромтонському шпиталі в Лондоні для пацієнтів, хворих на рак. Не турбуйся, я не вб'ю його. Цей коктейль просто швидко всмоктується тілом. Додам це до того, що ми маємо, а ти даси йому випити. А потім повернемося до чистого морфію.

Медсестра дивилася, як чоловік із невинними очима сидів на кошику і посміхався. Упродовж останніх днів війни Караваджо став одним із найкращих морфієвих злодіїв. Він винюхав, де вона зберігає ампули, за якихось кілька годин перебування на віллі. Ці невеличкі тюбики перетворилися на сенс його життя. «Схоже на зубну пасту для ляльок, — подумав він, коли побачив їх уперше. — Химерні штуки». Караваджо завжди мав при собі в кишені дві чи три ампули і впорскував їхній вміст у свою плоть протягом дня. Якось Хана заскочила його в одному з темних кутків вілли. Чоловіка нудило від передозування, він скрутився й тремтів, а, підвівши очі, ледве впізнав її. Медсестра намагалася поговорити з ним, але Девід лише втупився в неї у відповідь. Він знайшов металеву аптечку й розламав її навпіл — де й взялася та сила. Коли одного разу Кіп порізав долоню об металевий паркан, Девід відламав скляний вершечок зубами, втягнув рідину і плюнув морфієм на коричневу долоню, перш ніж Кіп встиг хоч щось зрозуміти. Юнак відштовхнув чоловіка, люто зиркнувши.

— Дай йому спокій. Це мій пацієнт.

— Я не нашкоджу йому. Морфій і алкоголь полегшать його біль.

(Три кубічні сантиметри бромтонського коктейлю, 15:00.)

Караваджо забрав книжку із чоловікових рук.

— Коли ти впав у пустелі, куди ти летів?

— Я залишав Гільф-ель-Кебір. А туди я прибув, щоб забрати декого. Кінець серпня. 1942-й.

— Під час війни? Там уже, мабуть, нікого не залишилося?

— Так, там були тільки військові.

— На Гільф-ель-Кебірі?

— Так.

— А де це?

— Дай-но мені Кіплінгову книжку... отам.

На обкладинці «Кіма» була зображена карта, де пунктир вказував шлях, котрим пройшли хлопчик і Лама. Тут було видно лише шматок Індії — заштрихований темним Афганістан і Кашмір біля підніжжя гір.

Він провів обгорілою рукою вздовж річки Нумі й зупинився у морі на широті 23°30'. Потім пересунув палець на десяток сантиметрів західніше від сторінки до грудей і торкнувся свого ребра.

— Тут. Гільф-ель-Кебір, трохи північніше від Тропіка Рака. На лівійсько-єгипетському кордоні.

— Що сталося у 1942-му?

— Я здійснив подорож до Каїра і повертався звідти. Мені доводилося прослизати між ворогами, запам'ятовувати старі мапи, знаходити довоєнні сховища пального і води, рухаючись у напрямку Увейнату. Тепер я був сам, тож стало простіше. За кілька миль від Гільф-ель-Кебіру

вантажівка вибухнула, я перекинувся й одразу покотився піском, щоб жодна іскра не потрапила на тіло. У пустелі люди завжди бояться вогню.

Вантажівка вибухнула, мабуть, це був саботаж. Серед бедуїнів також були шпигуни, каравани дрейфували між містами, перевозючи спеції, риболовні снасті й урядових радників, хоч би куди вони йшли. Тими днями й миті не бувало, щоб разом із бедуїнами не йшов англієць чи німець.

Я покинув вантажівку і попрямував до Увейнату, де, як я знав, лежав у схованці літак.

— Стривай-но, який іще літак?

— Колись давно Медокс мав старого літака. Він познімав з нього все що можна, залишив основні деталі, додатковим було тільки скло, котре закривало кабінку, — необхідна умова для польотів пустелею. Поки ми жили у пісках, він навчив мене керувати літачком, ми обидва ходили довкола цього дивного механізму, перев'язаного мотузками, і прикидали, як воно буде триматися у повітрі чи розвертатися на вітрі.

Коли до нас прилетів на своєму «Руперті» Кліфтон, ми накрили Медоксів літак брезентом і залишили його там, де він був, в одному затишному закутку на півночі Увейнату. Кілька наступних років він припадав піском. Ніхто з нас і не думав, що ми побачимо його знову. Ще одна жертва пустелі. За кілька місяців ми перетинали північно-східні пагорби і навіть контурів його не побачили. Тоді в наші життя вже увірвався на десять років молодший Кліфтонів літак.

— Тож ти йшов до нього?

— Так. Чотири ночі. Того чоловіка я залишив у Каїрі, а сам повернувся до пустелі. Усюди вирувала війна. Раптом люди поділилися на «команди». Берманни, Багнольди, Слатін Паші — вони раніше рятували одне одному життя — тепер належали до різних таборів.

Я йшов до Увейнату. Дістався туди десь опівдні і видряпався на плато до печер. Нижче був колодязь Айн-Дуа.

— Караваджо гадає, що знає, хто ви, — сказала Хана.

Чоловік у ліжку не відповів.

— Він каже, що ви не англієць. Він працював на розвідку на околицях Каїра і трохи в Італії. А потім його упіймали. Моя родина знала Девіда ще до війни. Він був злодієм. Вірив у «кругообіг речей». Деякі злодії — справжні колекціонери, як ті дослідники, котрих ви зневажаєте, як чоловіки, котрі колекціонують жінок, чи навпаки. Але Караваджо був не таким. Він був занадто цікавим і шляхетним як для успішного злодія. Половина речей, котрі він крав, навіть не з'являлися в нього вдома. Він думає, що ви не англієць.

Вона дивиться, як нерухомо лежить пацієнт, поки вона це оповідає; здається навіть, що він слухає доволі неуважно. Як завжди, думає про щось своє. І виглядає, як Дюк Еллінгтон, коли грає «Самотність»¹.

Дівчина замовкла.

Він дістався захованої криниці Айн-Дуа. Зняв увесь одяг і кинув до криниці, потім занурив голову і струнке тіло в блакитну воду. Чотири дні дороги виснажили його. Чоловік розвісив одяг на скелях, видряпався вище, залишаючи місце, котре в 1942-му перетворилося на суцільне поле битви, і оголеним увійшов до печерної темряви.

Навколо були знайомі малюнки, відкриті ним чотири роки тому. Жирафи. Худоба. Чоловік у головному уборі з пір'я із піднятими руками. Кілька фігур плавали — годі було помилитися. Берманн був правий — колись у цих

¹ «Solitude» — джазовий стандарт 1934 року.

місцях було прадавнє озеро. Він ішов далі, до холодної Печери Плавців, де покинув її. Кетрін і досі була там.

Вона втиснулася у куток, щільно загорнулася у парашутну тканину. Він обіцяв повернутися за нею.

Чоловік сам мріяв померти в печері. Тут було відлюдно, а на скелях застигли плавці. Берманн розповідав йому, що в азіатських садах ти можеш подивитися на камінь і уявити воду, можеш споглядати нерухомий ставок і вірити, що він має твердість каменю. Але вона була жінкою, котра виросла серед вологого дихання садів, серед квіткових *шпалер* та *їжаків*. Її пристрасть до пустелі тимчасова. Вона полюбила її аскетичну жорстокість через нього, бо прагнула зрозуміти, чому йому так добре на самоті із собою. Вона завжди почувалася щасливішою в краплях дощу, у ваннах, сповнених пари, де повітря перетворюється на рідину, серед сонної вологості; вона залізла назад крізь його вікно в Каїрі тієї дощової ночі й одяглася, хоча шкіра все ще була мокрою — щоб зберегти цю життєдайну вологу. Вона любила воду так, як родинні традиції, люб'язні церемонії й старі, вивчені напам'ять, вірші. Кетрін зненавиділа б можливість померти безіменною. Він стер із пам'яті шлях, яким прийшов, а її пов'язувала з предками майже відчутна на дотик нитка. Чоловік зачудовувався, як вона могла покохати його з усіма цими якостями і прагненням повної анонімності.

Вона лежала на спині — так у Середньовіччі ховали мертвих.

Я прийшов до неї оголеним, як і тоді в кімнаті в Південному Каїрі, прагнучи роздягнути її, все ще бажаючи кохатися з нею.

Що було такого жадливого у моєму вчинку? Хіба ми не пробачаємо закоханим геть усе? Пробачаємо егоїзм, хтивість, віроломство. Та лише тоді, коли самі викликаємо

всі ці почуття. Ти можеш кохатися з жінкою зі зламанною рукою чи гарячкою. Яюсь вона облизала кров із моєї розсіченої руки, а я куштував і ковтав її менструальну кров. У європейських мовах існують слова, котрі неможливо перекласти. Угорською кажуть: *Felhomaly*. Могильні сутінки. Із наголосом на близькість між живими і мертвими.

Я взяв її на руки, порушуючи сон і саван з парашутного шовку.

Я виніс її ближче до сонця. Одягнувся. Гарячі камені висушили мій одяг, зробили його хрустким.

Мої руки з'єдналися й утворили сидіння, на якому вона могла б відпочити. Діставшись пісків, змінив її положення, тож тепер вона дивилася через моє плече. Я знав, що вона була майже невагомою.

Колись я носив її на руках, вона звивалася навколо мого тіла в тій кімнаті, наче наш вентилятор дістав людську подобу, — розводила руки, пальці перетворювалися на морських зірок.

Так ми йшли до північно-східного пагорба, де був захований літак. Мені не потрібна була мапа. Я мав із собою бак пального з перекинутої вантажівки. Тому що за три роки до того без бензину ми виявилися безсилими.

— А що сталося за три роки до того?

— Її поранило. Це був 1939-й. Її чоловік не впорався з керуванням літаком. Він запланував самогубство, але хотів, щоб ми всі втрюх попрощалися з цим світом. Ми тоді вже навіть не були коханцями. Але гадаю, що чутки про наш роман якимось чином дісталися його вух.

— Вона мала забагато ран, аби можна було забрати її з собою?

— Так. Єдиною можливістю врятувати її було спробувати знайти допомогу самому.

У печері після усіх цих місяців розлуки й гніву вони знову поєдналися і розмовляли як закохані, відкочуючи на решті каміння, котре насипали між собою через якісь суспільні закони, у які вони навіть не вірили.

У ботанічному саду вона вдарилася головою через рішучість і лють. Занадто горда, щоб бути коханкою, таємницею. В її світі не було заведено розкладати усе по полличках. Він повернувся до неї, тицьнув у неї пальцем:

— *Я поки що не сумую за тобою.*

— *Сумуватимеш.*

За місяці розлуки він зробився злішим і самодостатнім. Він уникав її товариства. Не міг стерпіти того спокою, коли вона дивилася на нього. Він телефонував їм, розмовляв з її чоловіком і чув сміх Кетрін на задньому плані. Вона мала шарм, котрий спокушав багатьох. Саме це він і любив у ній. А тепер втратив віру.

Чоловік думав, що вона проміняла його на нового коханця. Кожен її жест, призначений комусь іншому, здався йому прихованою обіцянкою. Якось у вестибюлі вона вхопила Раунделла за піджак, посмикала його і засміялася, той щось пробурмотів у відповідь. Він два дні переслідував невинного урядового радника, щоб переконатися, що між ними нічого немає. Більше не вірив її минулим ласкам. Вона могла бути з ним або проти нього. І була проти. Він не міг стерпіти навіть її ніжних посмішок у свій бік. Якщо передавала йому келих, не пив з нього. Коли за вечерею вона вказувала на вазу з калами, він не дивився туди. Просто ще одна бісова квітка. Вона була оточена новою групою близьких друзів, до якої не належали

ані він, ані її чоловік. Жодна жінка не повертається до свого чоловіка. Це все, що він знав про людську природу і кохання.

Він купив блідо-коричневий сигаретний папір і заклеїв ним кілька розділів Геродотової «Історії», котрі його більше не цікавили. Записав усі її аргументи не на його користь. Теж вклеїв їх до книжки — створив для себе голос спостерігача, слухача, «його».

За кілька днів до початку війни він востаннє вирушив до Гільф-ель-Кебіру, щоб розібрати свій табір. Її чоловік мав забрати його звідти. Чоловік, котрого вони обоє любили, поки не покохали одне одного.

Кліфтон прилетів до Увейнату, щоб забрати його у призначений день, облетів загублену оазу так низько, що повітряний потік літака зривав листя з акацієвих чагарників, «Метелик» ковзав над западинами й урвищами, поки він стояв на найвищому стрімчаку і сигналізував шматком синього брезенту. Раптом літак ввійшов у піке, полетів просто на нього і за п'ятдесят метрів врізався в землю. Із шасі вирвалася блакитна цівка диму. Вогню не було.

Чоловік втратив глузд. Вирішив убити усіх. Убити себе, і свою дружину, і його, якщо вже не вдавалося відрізати йому шлях із пустелі.

От тільки вона не загинула. Він вивільнив її тіло й виніс із мертвої хватки літака, з останніх обіймів її законного чоловіка.

— Чому ти ненавидів мене? — шепотіла вона в Печері Плавців, намагаючись заглушити свій біль. Зламав зап'ястя. Роздроблені ребра. — Ти жахливо ставився до мене. Мій чоловік саме цього від тебе й очікував.

А я й зараз ненавиджу цю твою звичку — зникати в пустелях чи барах.

— *Ти* покинула *мене* у Гроппі-парку.

— Тому що ти не хотів мене більше за все на світі.

— Тому що ти сказала, що твій чоловік втратить глузд.

Що ж, він втратив його.

— Ненадовго. Я втратила глузд задовго до нього. Ти вбив усе в мені. Поцілуй мене. Перестань захищатися. Поцілуй мене і називай мене на ім'я.

Їхні тіла зустрілися разом із запахами і потом, хижо прагнучи продертися під тонку плівку шкіри язиком і зубами, наче вони могли ухопитися там за вдачу іншого і, кохаючись, вигризти її з плоті раз і назавжди.

Зараз її руки не були присипані тальком, а стегна — скроплені трояндовою водою.

— Ти вважаєш себе бунтарем, іконоборцем, але це не так. Лише відсуваєш, рухаєш те, чим не в змозі оволодіти. Якщо тобі щось не вдається — відступаєш в інший бік. Нічого не змінює тебе. Скількох жінок ти знав? Я покинула тебе через переконання, що ти ніколи не змінишся. Подекуди ти стоїш у кімнаті такий мовчазний, такий нерухомий, наче найбільшою зрадою проти тебе буде розкриття ще шматочка твого характеру.

У Печері Плавців ми розмовляли. Ми були лише за два градуси широти від безпечної Куфри.

Він замовкає і простягає руку. Караваджо кладе на почорнілу долоню морфієву пігулку, і вона зникає в почорнілому чоловіковому роті.

— Я перетнув засохле озеро в напрямку оази Куфра. Не мав із собою нічого, тільки одяг проти щоденної спеки та нічного холоду. Свого Геродота я залишив біля неї,

а три роки по тому, у 1942-му, я йшов із нею до захованого літака, ніс її тіло так, наче це були лицарські обладунки.

У пустелі все необхідне для виживання — під землею: печери троглодитів, вода, котра спить усередині захованих рослин, зброя, літак. Там, де сходяться 25° довготи і 23° широти, я копав пісок, шукаючи брезент, і старий літак Медокса став потрохи з'являтися. Була ніч, але я спітнів навіть на холодному повітрі. Узяв гасовий ліхтар, наблизив його до неї та сів поруч. Двоє коханців і пустеля — не пам'ятаю, чи світили місяць, зірки. Решта світу захлинулася у війні.

Літак з'явився з піску. Їжі в мене не було, тож я слабшав. Брезент був важкий, я навіть не міг відтягнути його, а просто розрізав на шматки.

Уранці, пославши дві години, я заніс її до кабіни. Завів мотор і повернув літак до життя. Ми рушили, а потім піднялися — із запізненням на кілька років — до синіх небес.

Запала тиша. Обпечений чоловік дивився просто перед собою в своєму морфієвому просторі.

Зараз він бачить літак. Із повільними звуками і зусиллями той підіймається над землею, мотор пропускає оберти, наче в'язальниця прогавила кілька петель, саван майорить у сповненому шумів повітрі кабіни, ці звуки стають нестерпними після усіх цих днів безмовних подорожей. Чоловік дивиться вниз і бачить, що замастив коліна пальним. З дівочої блузки стирчить акацієва гілка. Акація й кістка. Як високо він відірвався від землі? Як низько він злетів у небо?

Шассі чіпляється за верхівки пальм, він задирає ніс літака догори, і пальне тече сидінням, а її тіло сповзає. Іскра короткого замикання потрапляє на гілочку на її коліні, й та займається. Він кладе її на спину на сидіння біля себе.

Притискає руки до кабінного скла, але воно не рухається. Б'є його кулаками, скло тріскає і врешті розбивається, пальне і вогонь розхлюпуються, розтікаються і поглинають усе довкола. Як низько він у небі? Вона зникає: колючки акації, листочки, гілочки, котрі відтворювали форму її рук, — усе перетворюється на вуглинки. Нова порція повітря — і тіло зникає. Присмак морфію на кінчику язика. Караваджо віддзеркалюється в темних озерах очей. Він хитається туди-сюди, як відро в криниці. Чомусь його обличчя заливає кров. Він летить на старому прогнилому літаку, повітря розриває брезент на крилах просто на льоту. Вони мерці. Як далеко біліла та пальма? Як давно? Чоловік витягає ноги з калюжі пального, але вони такі важкі. Вже ніколи йому не підняти їх. Він старий. Раптово. Втомився жити без неї. Він не може лягти до її обіймів і довірити вартувати цілий день і цілу ніч, поки він спить. Її вже немає. Він виснажений не пустелею, а самотністю. Медокс зник. Жінка перетворилася на колючки та листя, і розбите скло стирчить у небо над ним, наче щелепа.

Він ковзає в кріплення просоченого мастилом парашута і стрибає догори ногами, розбиває скло, вітер штовхає його тіло назад. Потім ноги звільняються від усього, і от він уже в повітрі, такий яскравий, і не може збагнути чому, поки не помічає, що горить.

Хана чує голоси в кімнаті англійського пацієнта і завмирає в коридорі, намагаючись зрозуміти, про що вони розмовляють.

— *Як воно?*

— *Чудово!*

— *Тепер моя черга!*

— *Аааах! Блискуче, просто блискуче.*

— *Це найвизначніше з відкриттів.*

— *Знахідка, котра справді заслуговує на увагу, так, молодий чоловіче?*

Дівчина заходить до кімнати й бачить Кіпа й англійського пацієнта, котрі передають одне одному бляшанку зі згущеним молоком. Англієць припадає вустами до бляшанки, а потім відводить її вбік, щоб пожувати густу рідину. Він сьє від задоволення, а Кіп здається роздратованим тим, що не володіє скарбом одноосібно. Сапер кидає на Хану швидкий погляд, нахиляється над ліжком, клацає кілька разів пальцями й відбирає нарешті бляшанку в чоловіка з обгорілим лицем.

— Ми зрозуміли, що маємо спільне захоплення. Хлопчик і я. Я насолоджувався в своїх єгипетських подорожах, а він — у Індії.

— Ти колись їла бутерброд зі згущеним молоком? — запитує Кіп.

Хана розгублено переводить погляд від одного обличчя до іншого.

Кіп заглядає всередину бляшанки.

— Принесу ще одну, — каже він і виходить із кімнати. Дівчина дивиться на чоловіка в ліжку.

— Ми з Кіпом обоє — міжнародні байстрюки: народилися в одному місці, а для життя обрали інше. Увесь свій вік б'ємося, щоб повернутися чи навпаки — ніколи не повертатися на батьківщину. Хоча Кіп досі цього не розуміє. Тому ми так швидко знайшли спільну мову.

На кухні хлопець робить ножем дві дірки в новій бляшанці згущеного молока, раптом розуміє, що цей ніж щодня частіше використовується для мирних цілей, і біжить назад до кімнати.

— Ви, мабуть, вирости не в Англії, — каже сапер. — Англійці так не сьорбають.

— Кілька років я жив у пустелі. Там навчився всього, що знаю. Усе важливе, що колись траплялося зі мною, відбувалося саме там.

Він посміхається Хані.

— Один годує мене морфієм, а інший — згущеним молоком. Ми могли б розробити збалансовану дієту! — Він повертається до Кіпа. — Як довго ти працюєш сапером?

— П'ять років. Здебільшого в Лондоні. Потім в Італії. Ми знешкоджували бомби, котрі не вибухнули.

— Хто тебе вчив?

— Один англієць у Вулвічі. Усі мали його за дивака.

— Такі вчителі найкращі. Це, мабуть, був лорд Саффолк. Ти знайомий із міс Морден?

— Так.

Жоден із них навіть не намагається запросити Хану до розмови. Але їй хочеться дізнатися про хлопцевого вчителя і про те, як він описуватиме його.

— Яким він був, Кіпе?

— Він займався науковими дослідженнями. Був головою експериментального відділу. Він мав секретарку, міс Морден, яка завжди супроводжувала його, та водія, містера Фреда Гартса. Міс Морден занотувала усе, сказане ним, коли він працював з бомбою, а містер Гартс допомагав з інструментом. Саффолк був генієм. Їх називали Святою Трійцею. Вони підірвалися втрьох у 1941-му. Біля Ериту.

Хана дивиться на сапера, котрий притулився до стіни, як він тримає одну ногу так, що підошва торкається намальованого куща. Жодного виразу смутку на обличчі, нічого, що можна було б хоч якось інтерпретувати.

Деякі чоловіки віддавали останній подих на її руках. У містечку Анг'ярі вона піднімала ще живих солдатів і розуміла, що вони вже поїдені черв'яками. В Ортоні вона тримала

цигарку біля рота хлопця, який не мав рук. Ніщо не могло зупинити її. Хана виконувала свої обов'язки, заховавши власні таємниці якомога глибше. Так багато сестер милосердя перетворилися на божевільних служниць війни, одягнених у жовто-багряні форми з гудзиками із кісток.

Вона дивиться, як Кіп спирається головою на стіну, і впізнає цей незворушний вираз його обличчя. Медсестра добре знає, що він насправді означає.

На місці

Уестбері, Англія, 1940 рік

Кірпал Сінгх стояв на спині коня — там, де мало б лежати сідло. Спочатку він лише стояв і махав тим, кого не бачив, але точно знав, що вони там є. Лорд Саффолк спостерігав за хлопцем у бінокль, бачив, як той підняв угору обидві руки й захитався.

Згодом хлопець спустився до крейдяно-блідого силуету велетенського коня, вирізаного на схилі гори. Він перетворився на чорну фігуру, світлий фон лише підкреслював його темну шкіру й форму кольору хакі. Якби бінокль фокусувався правильно, лорд Саффолк зміг би побачити на плечі сикха малинову нашивку, котра вказувала на його приналежність до саперського підрозділу. З цього місця здавалося, що хлопець великими кроками обходить паперову карту, вирізану у формі тварини. Насправді Сінгх зосередився на ковзанні своїх черевиків білою крейдою.

Позаду нього з наплічником за спиною повільно спустилася міс Морден, спираючись на складену парасольку. Вона зупинилася метрів за десять від коня, розкрила над собою парасольку і сіла. Розгорнула нотатник.

— Ви чуєте мене? — поцікавився хлопець.

— Так, все гаразд. — Жінка витерла руки від крейди об спідницю й надягла окуляри. Подивилася у далечінь і помахала комусь так само, як Кіп.

Вона подобалася Сінгхові. Зрештою, вона була першою жінкою, з якою він по-справжньому заговорив, опинившись в Англії. Більшість часу хлопець провів у казармах Вулвічу. Впродовж трьох місяців бачив лише інших індійців і англійських офіцерів. Звичайно, у солдатській столовій можна було перекинутися з жінками кількома фразами, але не більше.

Кіп був другим сином. Старший має йти до армії, другий — вчитися на лікаря, а третій — стати успішним бізнесменом. Така була давня традиція їхнього роду. Але війна змінила все. Він приєднався до саперського полку і вирушив до Англії. За кілька місяців записався добровольцем до інженерних військ, які мали справу з бомбами сповільненої дії та нерозірваними снарядами. Наказ 1939 року здавався дещо наївним: *«Відповідальність за нерозірвані бомби покладається на міністерство внутрішніх справ. Погоджено, що снаряди повинні передаватися уповноваженим представникам організації із запобігання повітряним атакам чи поліції й перевозитися на спеціальні смітники, де службовці збройних сил підриватимуть їх відповідно до встановлених правил»*.

У 1940 році відповідальність за знешкодження бомб перейняло на себе військове управління, котре, своєю чергою, передало цей обов'язок королівським інженерним військам. Створили двадцять п'ять саперських підрозділів. Вони не мали технічного забезпечення, лише молотки, зубила, кілька інших підручних інструментів. І жодного спеціаліста.

Бомба складається з таких частин:

Контейнер, або корпус.

Запальник, або гніт.

Запалювальний заряд, або детонатор.

Основний заряд високої вибухової сили.

Додаткове обладнання — стабілізатори, підйомні вушка, ущільнювачі тощо.

Вісімдесят відсотків бомб, скинутих з літаків на Англію, були звичайними тонкостінними осколковими снарядами. Зазвичай вони важили від сотні до тисячі фунтів¹. Бомби вагою дві тисячі фунтів називалися «Германн» або «Ісав». Чотиритисячні називалися «Сатана».

Сінгх тренувався цілими днями і нерідко засинав над діаграмами та схемами. Напівсонний, він розібрав циліндр із пікриновою кислотою², минув детонатор, конденсатори, дістався самої серцевини бомби — запальника. І тоді раптом прокинувся.

Коли бомба вцілює, переривач активується від удару й підпалює вибухову речовину запальника. Маленький вибух передається до детонатора і змушує вибухнути тетранітропентаеритрит. Далі до справи береться пікринова кислота. Вона спричиняє вибух головної суміші — ТНТ, аматол, алюмінований порошок. Подорож від переривача до вибуху триває мікросекунду.

Найнебезпечніші бомби скидали з невеликої висоти, і вони не вибухали до приземлення. Нерозірвані снаряди ховалися в містах і полях, дрімали, аж поки що-небудь не активувало контакти переривача — фермерський ціпок, поштовх автомобільного колеса, тенісний м'ячик, відбитий від корпусу, — тоді вони вибухали.

¹ 1 фунт — в англomовних країнах: одиниця вимірювання маси, що дорівнює 0,45 кг. Ділиться на 16 унцій, 7000 гранів.

² Пікринова кислота — тверда органічна сполука, формула $C_6H_2(NO_2)_3OH$. Формується з безбарвних кристалів або з кристалів світло-жовтого кольору.

Сінгха разом із іншими добровольцями привезли ван-тажівкою до дослідницького відділення у Вулвічі. У ті часи знешкодження дуже часто завершувалися летально, хоча бомб було не так уже й багато. У 1940-му, коли Франція капітулювала й Англія опинилася в облозі, стало ще гірше.

У серпні розпочався бліцкриг, і за один місяць з'явилося понад дві з половиною тисячі бомб, яким треба було дати раду.

Дороги позачиняли, заводи вимерли. До вересня кількість бомб, які причайлися, зросла до трьох тисяч семисот. Створили ще сто саперських відділень, але ніхто й досі не розумів, як працює вибухівка. Середня тривалість життя у таких підрозділах становила десять тижнів.

«То була Героїчна Ера знешкодження бомб, часи особистої відваги, коли крайня необхідність, брак знань і нестача обладнання змушували людей фантастично ризикувати... Попри все це була Героїчна Ера, коли герої залишалися за сценою, оскільки їхні дії зі зрозумілих причин приховувалися від широкого загалу. Було б нерозумно друкувати звіти, котрі б допомогли ворогам визначити спроможність англійців знешкоджувати зброю».

Автомобіль прямував до Уестбері, Сінгх сидів попереду поруч із містером Гартсом, а міс Морден і лорд Саффолк — на задньому сидінні. Люди добре знали їхній «гамбер»¹ захисного кольору. Крила автомобіля були пофарбовані яскраво-червоним — як і весь транспорт саперських підрозділів, — а над лівою бічною фарею було вмонтовано синій світлофільтр. Два дні тому під час прогулянки неподалік відомого крейдяного коня на вапнякових пагорбах підірвався чоловік. Прибулі на місце вибуху інженери виявили

¹ «Гамбер» — з 1868 року британський виробник автомобілів та велосипедів.

ще одну заховану бомбу — посередині історичної місцини, просто в животі гігантського білого уестберійського коня, вирізаного на схилі вапняних пагорбів у 1778-му. Незабаром крейдяних коней — усього їх було сім штук — закамуюфлювали, накинувши сітки, і не лише для захисту: коні були прекрасним орієнтиром для німецьких бомбардувальників.

Лорд Саффолк оповідав з заднього сидіння про міграцію вільшанок із європейських зон, де велися активні бойові дії, про історію знешкоджування бомб і девонширські вершки. Він розповідав молодому сикхові про англійські традиції так, наче йшлося про випадково знайдену древню культуру. Незважаючи на те що він був лордом Саффолком, чоловік жив у Девонширі та до війни його найбільше цікавили досліджування роману «Лорна Дун» і історична та географічна точність оповіді. Взимку він зазвичай тинявся десь неподалік сіл Брендон та Порлок і зміг переконати офіційні структури, що кращого місця для навчань з утилізації бомб, аніж Ексмур, годі й шукати. Він командував дванадцятьма людьми — командою найкращих саперів та інженерів, одним із яких був Сінгх. Більшу частину тижня вони залишалися в Річмонд-парку в Лондоні, слухали лекції й працювали з нерозірваними бомбами, а навколо бігали червонясто-жовті олені. На вихідні всі вирушали до Ексмюра, де навчалися, а ввечері лорд Саффолк відвозив їх до церкви, в якій під час вінчання застрелили Лорну Дун. «Або з цього вікна, або від задніх дверей... Вистрілили точно вздовж проходу і влучили їй у плече. Чудовий постріл, якщо чесно, але загалом ситуація залишається жакливою. Негідника упіймали на болотах і розірвали на шматки». Кіпові ця історія нагадувала відому індійську байку.

Найближчим лордовим другом у цій місцевості була льотчиця, котра ненавиділа суспільство, проте любила Саффолка. Вони полювали разом. Дівчина жила в малень-

кому будиночку в Каунтсберрі, на стрімчаку над Бристольською затокою. Кожне селище, котре вони минали на «гамбері», мало власну родзинку, і лорд Саффолк оповідав про них. «Це найкраще місце, щоб придбати терновий ціпок». Наче Сінгх збирався увійти до тюдорівського магазинчику на розі у своїй формі й тюрбані, щоб дружньо потеревенити з власником про ціпки. Згодом він скаже Хані, що лорд Саффолк був найкращим з англійців. Якби не війна, чоловік ніколи б не залишив Каунтсберрі та свій прихисток на ймення «Гоум Фарм», сидів би в старій пральні, де кружляють мухи, і цмулив вино, цей п'ятдесятирічний одружений, але холостяк до самих кісток, який щодня видивався на стрімчаки для відвідин подруги-пілота. Він любив лагодити різні речі — старі цебра в пральні, гідрогенератори, рожна, котрі крутило водяне колесо. Частенько допомагав міс Свіфт, льотчиці, збирати інформацію про звички борсуків.

Шлях до крейдяних коней Уестбері був сповнений анекдотів і цікавої інформації. Навіть на війні лорд Саффолк знав, де зупинитися, щоб випити хорошого чаю. Він заходив до чайної «У Памели», тримаючи в перев'язі руку, постраждалу в нещодавньому інциденті з піроксиліном¹, і вів за собою свій клан — секретарку, водія й сапера, — наче це були його діти. Досі залишалося загадкою, як йому вдалося вмовити Комітет з нерозірваних бомб устаткувати свої підрозділи по-іншому, оскільки ніхто не мав бажання пристати на його пропозицію. Проте він був винахідником і розумівся на цих справах краще за інших. Лорд одразу ж

¹ Ніпроцелюлоза (тринітроцелюлоза, піроксилін) — речовина, що використовується у виробництві бездимного пороху. На вигляд нагадує вату. Нерозчинна у воді, але розчинна в ацетоні. При підпалюванні швидко згорає світлим полум'ям з виділенням великої кількості тепла. Може використовуватися окремо, проте нею добре пластифікувати інші вибухові речовини.

вигадав сорочку з кишнями, де саперові було б зручно зберігати детонатори та різний дріб'язок.

Вони пили чай, чекали на ячмінні булочки й обговорювали знешкоджування бомб *in situ*.¹

— Вам відомо, пане Сінгх, що я довіряю вам, чи не так?

— Так, сер. — Сінгх обожнював його. Вважав, що лорд Саффолк — перший справжній джентльмен із тих, кого він зустрічав у Лондоні.

— Ви знаєте, що я довіряю вам, як собі самому. Міс Морден супроводжуватиме вас, щоб зробити записи. Містер Гартс залишатиметься трохи осторонь. Якщо вам знадобиться більше устаткування чи додаткова сила, свиснете в поліцейський свисток, і він приєднається до вас. Хай і не зможе нічого порадити, але чудово все зрозуміє. Якщо він не захоче щось робити, бо не погоджуватиметься з вами, я б узяв це до уваги. Але там уся влада належатиме вам. Ось мій пістолет. Ймовірно, запальники зараз більш витончені, але хтозна — може, вам пощастить.

Лорд мав на увазі відкриття, котре зробило його відомим. Він винайшов метод, який дозволяв знешкоджувати бомби вповільненої дії армійським револьвером — достатньо було вистрілити у запалювальну головку, і годинниковий механізм виходив з ладу. Згодом від цього методу довелося відмовитися — німці винайшли новий детонатор, де на місці годинникового механізму був капсуль із вибухівкою.

Лорд поставився до Кірпала Сінгха по-дружньому, і хлопець ніколи не забуде це. Половину війни він пройшов, тримаючись у кільватері Саффолка, котрий ніколи не

¹ *In situ* — латинський вираз, що означає *на місці*. Вживається в різних контекстах.

бував за межами Англії й планував ніколи не залишати Каунтсберрі, коли війна закінчиться. Сінгх прибув до Англії, не знаючи нікого, а його родина залишилася десь далеко, у Пенджабі. Йому був двадцять один рік. Дотепер він бачив тільки солдатів. Кіп прочитав оголошення, в якому йшлося про набір добровольців до експериментального саперського підрозділу. Незважаючи на чутки, що лорд Саффолк божевільний, хлопець вирішив, що на війні варто брати контроль у свої руки, а це була гарна можливість вибору і життя біля видатної особистості замість залишатися самотнім.

Кіп був єдиним індійцем серед усіх претендентів. Лорд Саффолк запізнювався. Секретарка запропонувала п'ятнадцятьом добровольцям зачекати на нього в бібліотеці. Вона залишилася за столом і переписувала їхні імена, а солдати жартували про співбесіду і тести. Кіп не знав нікого. Він відійшов до стіни і розглядав барометр, хотів торкнутися його, але відсмикнув руку і стояв, мало не торкаючись приладу носом. *Дуже сухо. Сонячно. Буря.* Він бурмотів слова, намагаючись вимовляти їх із новим англійським акцентом. «Туже сухо, дуже сухо». Хлопець озирнувся, огледів кімнату і наштотхнувся на погляд секретарки. Вигляд жінка мала грізний. Індійський хлопчик. Він усміхнувся й пішов до книжкових полиць. Більше нічого не торкався. Лише зупинився й нахилився до книжки з назвою «Реймонд, або Життя і смерть», автор сер Олівер Годж¹.

Знайшов іще одну схожу назву — «П'єр, або Двозначності»². Повернувся і знову помітив на собі погляд секретарки. Кіп відчув себе винним, ніби збирався запхати книжку до кишень. Вона, либонь, ніколи раніше не бачила

¹ Насправді автора цієї книжки звали Олівер Лодж.

² Сьомий роман Германа Мелвілла.

тюрбан. Англійці! Чекають, аби ти воював за них, а самі навіть не хочуть розмовляти з тобою. Сінгх. І двозначності.

Лорд Саффолк вельми сердечно пригостив усіх ланчем, наливав вино і голосно сміявся з кожної спроби найманців пожартувати. По обіді вони мали дивний тест — треба було скласти докупі шматочки якоїсь машинерії, не знаючи, для чого вона раніше використовувалась. Вони отримали дві години, але могли піти, коли розв'яжуть задачу. Сінгх швидко впорався із завданням, а весь подальший час вигадував предмети, котрі можна зробити з різноманітних деталей. Він здогадувався, що легко отримав би місце у команді, якби не йшлося про його расу. Він приїхав з країни, де математика і механіка були природними рисами кожного. Машини ніколи не знищували. Їхні частини просто несли через село, щоб приладнати до чиеїсь швацької машинки чи водяної помпи. Задне сидіння «форда» обшивали новою тканиною й перетворювали на канапу. Більшість людей із його села природніше почувалися не з ручкою в руках, а з гайковим ключем чи викруткою. Якщо ж деталь машини була непотрібною, її прилаштовували до дідусевого годинника, зрошувальних блоків чи механізму, котрий крутить офісний стілець. Протиотруту для механічних розладів знаходили швидко. Хтось охолоджував перегрітий автомобільний двигун не за допомогою нового гумового шлангу, а обклавши радіатор коров'яками. Кіп побачив в Англії такий надлишок деталей, якого б для Індійського субконтиненту вистачило на двісті років.

Він був одним з трьох претендентів, відібраних лордом Саффолком. Цей чоловік, який навіть не розмовляв з хлопцем (і не сміявся, бо Кіп не жартував), перетнув кімнату

і поклав руку йому на плече. Сувора секретарка перетворилася на міс Морден, вона вбігла до кімнати з тацею, на якій стояли два добрячі келихи шеррі.

— Я знаю, що ви не п'єте, — сказала вона, простягнула один келих лордові, а другий взяла собі і підняла тост за сикха. — Вітаю, ви були неперевершені. Хоча я знала, що він обере вас, іще до іспиту.

— Міс Морден чудово розбирається в людях. Має гарний нюх на геніїв і приємні характери.

— Чому «характери», сер?

— Так, загалом це не обов'язково, але ми *збираємося* працювати разом. Ми тут майже як сім'я. Самі бачите, міс Морден обрала вас іще до ланчу.

— Ну й непросто було не підморгнути вам, містере Сінгх.

Лорд Саффолк обійняв хлопця і відвів до вікна.

— Я тут подумав, що ми все одно не почнемо раніше середини наступного тижня, бо до мого маєтку «Гоум Фарм» приїжджає військовий підрозділ. Ми можемо обмінятися досвідом і познайомитися в Девонширі. Чому б вам не поїхати туди з нами у «гамбері»?

Так Кіп увірвав для себе короткий епізод, вільний від нещадного хаосу воєнної машинерії. Поневіряючись уже рік за кордоном, хлопець раптом увійшов до сім'ї, неначе блудний син, який повернувся і йому всі пропонують місце за столом та розпитують про життя.

Коли вони перетнули кордон між Сомерсетом і Девонширом на узбережній дорозі, звідки відкривався краєвид на Бристольську затоку, вже майже стемніло. Містер Гартс повернув у вузький проїзд, зарослий вересом і рододендронами, котрі у надвечірньому світлі здавалися схожими на згустки крові.

Крім трійці Саффолка, Морден і Гартса тут було ще шестеро саперів з одного підрозділу. Цілий вікенд вони блукали болотами довкола кам'яної садиби. Міс Морден, лорд Саффолк та його дружина суботнього вечора приєдналися до льотчиці за вечерею. Міс Свіфт розповіла Сінгхові, що завжди мріяла здійснити переліт над Індією. Кіп не мав жодного уявлення про те, де опинився після прощання зі своєю командою. Високо під стелею на роliках висіла карта. Одного дня хлопець опустив її аж до підлоги. *Каунтсберрі й околиці. Укладено Р. Фоунзом. Укладено на замовлення містера Джона Холлідея.*

«Укладено на замовлення...» Кіп закохався в англійську.

Вони з Ханною в нічному наметі, Кіп розповідає про вибух в Ериті. Бомба вагою двісті п'ятдесят кілограмів вибухнула, коли лорд Саффолк знешкоджував її. Загинули також містер Гартс, міс Морден і четверо саперів, котрі проходили навчання в лорда. Травень 1941-го. Сінгх уже рік був частиною Саффолкового підрозділу. Того дня він вирушив до столиці разом із лейтенантом Блеклером, чистив околиці шляху, котрий лондонці називають «Слон і замок», від бомби «Сатана». Вони працювали над знешкодженням бомби вагою чотири тисячі фунтів і були страшенно виснажені. Він згадував, як підвів погляд і побачив, що кілька офіцерів-розмінувальників указують пальцями в його напрямку, і здивувався, що могло трапитися. Можливо, вони знайшли ще одну бомбу. Вже минула десята година ночі, і Кіп страшенно втопився. Він мав власний заряд, який чекав на нього. Сапер повернувся до роботи.

Коли він завершив із «Сатаною», вирішив зекономити час і підійшов до одного з офіцерів, котрий спочатку розвернувся так, наче збирався йти.

— Так. Де вона?

Чоловік взяв його праву руку, і Кіп зрозумів — щось не так. Лейтенант Блеклер теж підійшов, і офіцер повідомив про подію. Блеклер міцно обійняв хлопця за плечі.

Він їхав до Ериту. Прикидав, про що офіцер не наважився запитати. Той чоловік не приїхав би спеціально, лише щоб передати звістку про смерть. Зрештою, навколо лютувала війна. Отже, десь поруч була ще одна бомба, мабуть, схожої конструкції, і це була єдина можливість зрозуміти, де вони помилилися.

Він хотів зробити це сам. Лейтенант Блеклер мав zostатися в Лондоні. З усього підрозділу їх залишилося двоє, і було б дурницею ризикувати обома відразу. Якщо лорд Саффолк помилився, значить, німці вигадали щось новеньке. У будь-якому разі, він хотів бути на самоті. Коли люди працюють удвох, мусить існувати базова логіка. Треба йти на компроміс.

Упродовж тієї ночі, поки тривала подорож, Кіп заховав усі емоції якомога глибше. Щоб зберегти ясність розуму, мусив уявити, що друзі досі живі. Міс Морден п'є ковток міцного віскі й переходить до шеррі. «Ви не п'єте, містєре Сінгх, але, якби пили, робили б так само, як я. Одна добряча порція віскі, а далі сьорбайте собі потихеньку, немов добрий челядник». Вона сміється, ліниво й тріскує. Міс Морден була єдиною жінкою, котру він зустрів за своє життя, що носила із собою дві срібні фляжки. Тож вона досі пила, а лорд Саффолк гриз печиво «Кіплінг».

Інша бомба впала за кілометр від попередньої. Ще одна CS вагою двісті п'ятдесят кілограмів. Вона здавалася знайомою. Вже сотні таких знешкодили, довели процес до автоматизму. Так і прогресувала війна. Кожні шість місяців ворог щось удосконалював. Ти вивчив цей трюк, збагнув примху, знайшов невеличке лукавство, поділився знаннями з іншими саперами. Тепер усі були на новій сходинці.

Він не взяв із собою нікого. Мусить запам'ятати кожен свій крок. Сержант, який привіз його, чоловік на ім'я Гарді, залишився в джипі. Кіпові запропонували зачекати до ранку, але він знав їхнє бажання, щоби він узявся до справи негайно. Бомби такого типу були розповсюдженими, і, якщо їх переробили, про це треба якомога швидше дізнатися. Він зателефонував і попросив подбати про світло. Працювати можна і втомленим, але з відповідним освітленням, а не під променями фар двох джипів.

Коли він дістався Ериту, територія, де мав працювати, вже була освітлена. При денному світлі, у мирний час, тут могло бути поле. Ріс живопліт, можливо, блищав ставок. Зараз місце перетворилося на воєнну арену. Холодно. Кіп узяв светр Гарді й надягнув зверху на свій. Проте від світла йому все одно буде тепло. Коли він прямував до бомби, усі вони в його свідомості були живими. Іспит.

У яскравому світлі добре видно пористість металу. Хлопець забув про все, крім недовіри. Лорд Саффолк казав, що можна бути геніальним шахістом у сімнадцять років, навіть у тринадцять, і перемагати видатних майстрів. Але в такому віці жоден не стане блискучим гравцем у бридж. Бридж залежить від характеру. Твого характеру і характеру твоїх суперників. Ти мусиш брати до уваги свого ворога. Це працює й при розмінуванні. Це гра в бридж для двох. Ти маєш лише одного ворога. Ти не маєш партнерів. «Часом на іспитах я пропоную зіграти в бридж. Люди думають, що бомба — це тільки шматок металу, механічний ворог. Але ти маєш розуміти, ким вона створена».

Корпус бомби пошкодився при ударі об землю, і Сінгх бачив усередині вибухові матеріали. Йому здавалося, що за ним хтось спостерігає, але хлопець не наважився задуматися — лорд Саффолк чи винахідник цієї хитромудрої

штуки. Свіжість штучного світла оживила сикха. Він обійшов бомбу і детально роздивився її з кожного кута. Щоб видалити запальник, він мусить відчинити контейнер і дістатися вибухівки. Розстібнув наплічник і обережно відкрутив універсальним ключем пластинку з іншого боку металевого корпусу. Зсередини було помітно, що кишеня із запальником вибита з корпусу бомби. Пощастило, а може ні, зараз важко сказати. Проблема була в тому, що Кіп не знав, чи механізм уже працює, чи кимось уже заведений. Він вкляк, нахилився, зрадів, що працює сам, що повернувся до світу прямолінійного вибору. Повернути ліворуч чи праворуч. Відрізати те чи це. Але він досі був стомлений, а всередині наростала злість.

Кіп не знав, скільки має часу. Чекати довго було небезпечно. Міцно обхопивши ніс циліндра черевиками, сапер дістав і смикнув кишеню запальника, підняв її подальше від бомби. Щойно зробивши це, хлопець затремтів. Він зміг. Бомба втратила небезпечність. Поклав запальник разом із заплутаним, схожим на торочки жмутом дротів; на траві вони виглядали чистими і блискучими.

Хлопець потягнув корпус бомби до машини, котра стояла за п'ятдесят метрів, де люди могли спорожнити його і почистити від вибухівки. І, поки він штовхав його, за півкілометра вибухнула третя міна. Небом розлилася заграва, навіть світло дугових ламп здавалося ледве помітним і надто людським.

Серйозна небезпека минула. Якщо тепер він помилиться, невеликий вибух відірве йому долоню. Якщо в той момент він не притискатиме її до серця, Кіп не помре. Тепер проблема була просто проблемою. Запальник. Новий «жарт» усередині бомби.

Йому потрібно було розплутати клубок з дротів до їхнього початкового стану. Попрямував до офіцера і попросив

налити йому залишків теплого напою з термоса. Потім повернувся й сів, роздивляючись запальник. Було близько о пів на другу ночі. Він не мав годинника, але здогадувався. Півгодини хлопець просто дивився на дроти крізь збільшувальне скло, котре, наче монокль, висіло в петельці. Він нахилився, вдивлявся в латунь, чи немає, бува, подряпин, які підказали б, де запобіжник. Нічого.

Згодом він відчує потребу відволікатися. Згодом, коли весь персональний перебіг подій і моментів оселиться в його свідомості, саперові знадобиться білий шум, аби приховати чи випалити зайві думки, поки він вирішуватиме проблему, з якою залишився віч-на-віч. Радіо або детекторний приймач і голосна музика оркестрів з'являться згодом, як брезент, який не дозволить дощам повсякдення торкнутися хлопевої шкіри.

Але зараз він помітив здалеку дещо схоже на віддзеркалення блискавки у хмарах. Гартс, Морден і Саффолк були мертвими, раптом перетворилися на самі лише імена. Він знову сфокусував погляд на запальнику.

Хлопець перевертав в уяві пристрій догори ногами, роздумуючи над різними можливостями. Потім знову поклав його горизонтально. Відкрутив детонатор, нахилившись ближче, щоб почути, якщо зашкряботить латунний дротик. Жодного клацання. Детонатор відділився цілком тихо. Хлопець обережно відокремив годинниковий механізм від запальника й поклав на землю. Підняв кишеню з ним і знов уважно подивився всередину. Нічого не побачив. Уже збирався покласти деталь у траву, але завагався і підніс ближче до світла. Нічого незвичного, окрім хіба що ваги. Про вагу він теж ніколи не подумав би, якби не шукав ворожого жарту. Все, що вони зазвичай робили, — дивилися або слухали. Обережно повернув трубку, і вага посунулася до отвору. Там був іще

один детонатор — цілком окремий пристрій, що унеможлилював будь-яку спробу традиційного розмінування.

Хлопець обережно поставив пристрій перед собою і відкрутив запальник. Змигнула біло-зелена блискавка, і пролунав схожий на удар батога звук. Другий детонатор відокремився. Хлопець підняв його й примостив поруч із іншими деталями на траві. Йому хотілося повернутися до джипу.

— Другий запальник, — пробурмотів він. — Мені страшенно пощастило, що я розплутав усі ті дроти. Треба подзвонити до штабу й дізнатися, чи є інші бомби.

Він попросив солдатів відійти від машини, зімпровізував лавку і попросив дугові лампи для додаткового тренування. Нахилився, підняв три складові, поклав їх за тридцять сантиметрів одну від одної на саморобній лавиці. Холоднішало, у повітря виривалися хмарки пари з його теплого тіла. Сапер подивився вгору. Неподалік солдати виймали з бомби вибухівку. Швиденько записав кілька коментарів та інструкцію зі знешкодження нових бомб для офіцерів. Звичайно, він іще не цілком розібрався в деталях, але вони матимуть необхідну інформацію.

«Якщо сонячні промені наповнять кімнату, де горить вогонь, то вогонь стане невидимим». Він любив лорда Саффолка та його дивну уривчасту інформацію, якою той радо ділився. Але чоловіка тут більше не було, а це означало, що все тепер лежить на Сінгхові. Лише він може збагнути, як влаштовані ці бомби, хоч якими різноманітними вони були, в тому чи іншому куточку Лондона. Раптом у нього з'явилася карта відповідальності, щось таке, з чим, як він зрозумів, лорд постійно мав справу. Саме тому він записував так багато, коли працював з бомбою. Його ніколи не цікавили перипетії у владі. Йому було некомфортно плавати туди-сюди між планів і резолюцій. Він відчував себе спро-

можним тільки на розвідку, на знаходження рішення. Коли розуміння смерті лорда Саффолка прийшло до нього, Кіп завершив роботу, на котру був призначений, і перезаписався до анонімної армійської машинерії. Так він опинився на військовому кораблі «Макдональд», який віз сотню саперів уперед до італійської кампанії. Тут їх використовували не лише для розмінувань, а й для зведення мостів, розчищення хащ, прокладання колій для військової техніки. Він заховався там аж до завершення війни. Мало хто пам'ятав сикха, котрий працював у Саффолковому підрозділі. За рік їх усіх розпустили й забули, тільки лейтенант Блеклер просувався по службі завдяки своїм талантам.

Але тієї ночі, минаючи Луїшем і Блекхіт у напрямку Ерита, Кіп зрозумів, що має значно більшу частину знань лорда Саффолка, ніж хто-небудь. Він мусив стати його наступником.

Хлопець усе ще стояв біля вантажівки, аж раптом почув свист, який мав слугувати сигналом, що дугові лампи скоро вимкнуть. За тридцять секунд світло металевого кольору змінилося жовтуватим-зеленим спалахами всередині вантажівки. Ще одне бомбардування. Коли вони почують, що летять літаки, вимкнуть і це слабе освітлення. Сапер сів на порожню каністру від пального і втупився в три деталі, які дістав з двохсотп'ятдесятикілограмової бомби класу SC. Шипіння спалахів зголосніло в тиші дугових ламп.

Він сидів, дивився на деталі й слухав, чи не клацнуть вони. За п'ятдесят метрів від нього мовчали інші чоловіки. Кіп знав, що зараз він — король, ляльковод, який може забажати все, що завгодно, — відро піску, фруктовий пиріг на власний смак, — і всі ці чоловіки, котрі ніколи не підійшли б і слова не сказали б йому в напівпорожньому барі після чергування, виконають будь-яку його забаганку. Дивне відчуття. Наче йому дали костюм велетенського

розміру, рукави якого тягнутимуться по землі, навіть якщо в нього закутатися. Кіп знав, що йому б це не сподобалося. Він призвичаївся до своєї непомітності. В Англії в багатьох казармах його ігнорували, і це припало хлопцеві до душі. З Ханною він зустрівся відстороненим і незалежним, але ці риси виникли не за час роботи сапером в італійській кампанії. Просто він був безіменним членом іншої раси, частиною невидимого світу. Він збудував з характеру захисну стіну, ховався від усього, довіряв лише тим, хто дружньо до нього ставився. Але тієї ночі в Еритрі сапер відчував, що тримає в руках ниточки й може керувати усіма навколо, хто не має такого видатного таланту.

За кілька місяців він зник в Італії, спакував тінь свого вчителя до наплічника, зовсім як той хлопчик у зеленому костюмі на іподромі на Різдво під час Кіпової першої відпустки. Лорд Саффолк і міс Морден запропонували йому навідатися на виставу за англійською п'єсою. Він обрав «Пітера Пена», а вони мовчки погодилися й пішли разом із ним у повну залу галасливих дітей. Коли Кіп лежав у наметі в невеличкому гірському італійському містечку поруч із Ханною, тіні спогадів приходили до нього.

Розповідати про них чи про особисті якості було б надто демонстративним жестом. Також він ніколи не зміг би повернутися й запитати, які глибинні мотиви стали наріжним каменем цих стосунків. Він любив Хану так сильно, як і тих трьох дивакуватих англійців, котрі їли з ним за одним столом, котрі побачили його полегшення, посмішку і здивування, коли хлопчик у зеленому підняв руки й полетів у темну височінь над сценою, щоби повернутися до маленької дівчинки із земної родини і навчити її літати теж.

В освітлюваній спалахами темряві Еритру він припинить свою роботу, щойно почує гул двигунів, а сіркові факели

один за одним опустять у відра з піском. Сидітиме у дзвінкій темряві, примостившись так, аби можна було нахилитися, і прикласти вухо до годинникового механізму, і чекати на його клацання, намагаючись розчути звуки крізь гуркіт німецьких бомбардувальників над собою.

А потім сталося те, чого він чекав. Рівно за одну годину таймер вимкнувся і капсуль вибухнув. Коли основний детонатор виймали, ретельно захований бойок активував другий детонатор. Він був налаштований на вибух за шістьдесят хвилин, коли сапер уже давно буде впевнений, що бомбу знешкоджено.

Цей новий пристрій змінить згодом усю технологію розмінування, котрою користувалися союзники. Відтепер усі бомби вповільненої дії перевіряли, щоб знайти другий детонатор. Сапери не могли більше знешкодити бомбу, просто відкрутивши запальник. Щоб нейтралізувати такий пристрій, краще було залишати його цілим.

Раніше, оточений світлом дугових ламп, Кіп розлючено висмикнув відрізаний другий детонатор із дурнуватої пастки. У наповненій світлом факелів темряві під бомбардуванням він побачив біло-зелений спалах розміром з долоню. За годину до. Сапер лише дивом врятувався.

Підійшов до офіцера і сказав:

— Мені потрібен іще один запальник, аби перевірити свою здогадку.

Вони знову запалили навколо хлопця вогні. Знову промені увірвалися до темного кола. Хлопець тестував нові детонатори ще дві години тієї ночі. Шістьдесятихвилинна затримка виявилася сталою.

Більшу частину тієї ночі він провів в Ериті. А вранці прокинувся й зрозумів, що вже в Лондоні. Не пам'ятав, як його привезли назад. Кіп прокинувся, підійшов до столу

й намалював схему бомби — детонатори, запальники, детально всю ZUS-40, від гноту до ущільнювачів. Потім дописав під малюнком усі можливі шляхи нейтралізації бомби. Кожна стрілочка була точною, текст хлопець написав чітко, як його навчили.

Те, що він відкрив минулої ночі, виявилось правдою. Він вижив лише завдяки щасливому збігу обставин. Неможливо було знешкодити таку бомбу *in situ*, просто підірвавши. Він намалював її та написав усе, що знав, на великому аркуші паперу для світлокопій. Унизу додав: *Намальовано за бажанням лорда Саффолка його учнем, лейтенантом Кірпалом Сінгхом, 10 травня 1941 року.*

Після смерті лорда Кіп працював відчайдушно, як божевільний. Бомби швидко вдосконалювалися, використовувалися нові техніки та пристрої. Його, лейтенанта Блеклера і трьох інших спеціалістів розквартирували в Ріджентс-парку, де вони досліджували, замальовували та робили копії креслень для кожної нової бомби.

За дванадцять днів, працюючи в директораті наукових досліджень, вони знайшли відповідь. Гніт потрібно ігнорувати. Ігнорувати перший принцип, який раніше стверджував: «Видаліть запальник із міни». Це було геніально. Усі сміялися, й аплодували, і обіймалися серед офіцерського безладу. Вони поки не здогадувалися про існування альтернативи, але знали, що в принципі мають рацію. Проблема не можна вирішити, просто сформулювавши її. Так думав лейтенант Блеклер: «Якщо ти в одній кімнаті з проблемою — не розмовляй із нею». Випадково кинута фраза. Але Сінгх підійшов до нього й подивився на це твердження під іншим кутом: «Тоді ми не маємо торкатися запальника взагалі».

Після того як вони дійшли такого висновку, хтось упродовж тижня придумав, як це зробити. Паровий

стерилізатор. Можна було б вирізати отвір в основному корпусі бомби, а потім шляхом інжекції пари перетворити основну вибухову речовину на емульсію і здренувати. За якийсь час це було втілено. Але тоді він був уже на кораблі, що прямував до Італії.

— Збоку на бомбах завжди щось написано жовтою крейдою. Ти помічала? Коли нас вишикували в лінію на внутрішньому дворі в Лахорі, на наших тілах також були жовті позначки.

Ми стояли в черзі, котра повільно рухалася з вулиці до будівлі для медогляду, а потім за списком виходили на подвір'я. Нас записували до війська. Лікарі очищали наші тіла своїми інструментами чи відмовлялися від них, мацали руками наші шії. Опускали щипці в дезінфекційний розчин і відщипували невеликі шматочки шкіри.

Ті, кого прийняли, виходили на внутрішній дворик. Результати записували на шкірі дивним шифром жовтою крейдою. Згодом, коли ми вишикувалися після короткої співбесіди, індійський офіцер додав іще жовтих написів на таблички, прив'язані до наших ший. Вагу, вік, регіон, рівень освіти, стан зубів і до якого підрозділу ми найбільше пасували.

Мене це не обурило. А от мій брат точно б розлютився, кинувся б до криниці, витягнув би відро і змив би всі крейдяні позначки. Я був не таким, як він. Хоча й любив його. Захоплювався ним. Я маю рису характеру, яка змушує шукати першопричину всіх речей. У школі я був найсерйознішим і дуже ревним, за що брат мене дразнив. Розумієш, насправді я не був серйознішим за нього, просто не любив конфронтації. Це не змушувало мене припинити робити те, що хотів, або робити це так, як подобалося. Дуже рано я збагнув, що навколишній світ

відкритий для тих, хто живе тихим і непомітним життям. Я не сперечався з поліцейським, який казав, що мені не можна їхати велосипедом через певний міст чи ворота форту, я просто стояв там так тихо, що ставав невидимим, а потім ішов геть. Наче крикетний м'ячик. Наче захована чашка з водою. Мене навчили цього братові публічні баталії.

Але брат залишався для мене героєм нашої родини. Я завжди перебував у тіні його слави баламута і підбурювача. Я бачив, як після кожного протесту він виснажувався, його тіло смикалося у відповідь на образу чи несправедливий закон. Він порушив родинні традиції й відмовився, хоч і був найстаршим, іти до армії. Він відмовлявся опинятися там, де англійці мали владу. Тож вони поволокли його до своїх в'язниць.

До Лахорської центральної в'язниці. Потім була Ятнагарська. Вночі він лежав на ліжку і підіймав догори загипсовану руку, яку зламали йому друзі — для порятунку, оскільки брат не полишав думок про втечу. В неволі він став тихим і відстороненим. Схожим на мене. Він не образився, коли почув, що я записався до війська замість нього, що не стану лікарем, а лише передав мені через батька, щоб я був обережним. Він ніколи б не виступив проти мене чи того, що я роблю. Брат мав упевненість, що я знаю секрет виживання і вмію ховатися в тихих місцинах.

Кіп сидить на кухні й розмовляє з Ханою. Повз них пробігає Караваджо, він зібрався кудись, і з його плечей звисають важкі мотузки, але на запитання, для чого вони йому, чоловік відповідає, що це його особиста справа. Мотузки тягнуться за ним підлогою. Підійшовши до дверей, він згадує дещо:

— Англійський пацієнт хоче тебе бачити, боюо.

— Гаразд, бою. — Сапер зістрибує зі стільниці. Його індійський акцент переплітається з удаваним валлійським акцентом Караваджо. — У мого батька була пташка. Гадаю, то був маленький стрижок. Він завжди тримав її неподалік як запоруку свого комфорту, як окуляри чи склянку води під час їжі. Вдома, навіть коли він ішов до спальні, пташка була з ним. А коли їхав на роботу, чіпляв невелику кліточку на кермо велосипеда.

— Твій тато живий?

— Ох, так. Сподіваюсь. Я вже довгенько не отримував листів. А ще схоже, що мій брат досі в тюрмі.

Він пам'ятав одну річ. Як стоїть на білому коні. Відчуває тепло вапнистого пагорбу, білі порохи кружляють навколо. Він працює із хитромудрим пристроєм, робота наче нескладна, але він вперше робить її сам.

Міс Морден сидить за двадцять метрів від нього, трохи вище на пагорбі, і занотовує його дії. Він знає також, що внизу з іншого боку долини за ним спостерігає в бінокль лорд Саффолк.

Працює повільно. Крейдяна пилюка здіймається в повітря, а потім усюди осідає — на руках, на вибухівці. Кіп мусить постійно здувати її із запальника і дротів, аби бачити деталі. Працювати в кітелі важко. Стає спекотно. Хлопець закладає спітнілі руки за спину й витирає зап'ястя об сорочку. Кишені наповнені дрібними, від'єднаними ним деталями. Він стомився знову і знову все перевіряти. Чує, як кричить міс Морден:

— Кіпе!

— Так?

— Спинись на хвилинку, я спускаюся.

— Вам краще цього не робити, міс Морден.

— Звісно ж, я спускаюся.

Він застібає на гудзики всі кишені й накриває бомбу тканиною. Міс Морден незграбно прямує до нього пагорбом, заповзає в білого коня і розстібає наплічник. Змочує мереживний носовичок одеколоном із невеликої пляшечки і передає саперові:

— Повитирай цим обличчя. Лорд Саффолк так робить, аби освіжитися.

Хлопець обережно бере хустинку і витирає чоло, шию та зап'ястя. Жінка розкручує термос, наливає їм трохи чаю, а потім дістає з промасленого паперу кілька бісквітних тістечок «Кіплінг».

Здається, вона не поспішає назад до пагорбу, в безпечне місце. І було б неввічливо нагадувати їй, що краще повернутися. Вона базікає про нещадну спеку і про те, що їм таки вдалося замовити в місті номери з ваннами, а тепер усі не можуть дочекатися, коли опиняться там. Потім переходить до заплутаної історії свого знайомства з лордом Саффолком. І жодним словом не згадує бомбу, котра лежить біля них. Мова її вповільнюється, наче хтось, засинаючи, перечитує кілька разів той самий абзац, щоб зрозуміти зв'язок між реченнями. Жінка витягає Кіпа з виру його задачі. Потім акуратно спаковує наплічник, кладе руку хлопцеві на праве плече та повертається до ковдри, розстеленої над білим конем. Вона залишає йому сонячні окуляри, але він недостатньо добре в них бачить, тож відкладає вбік. Сапер знову береться до роботи. Пахне одеколоном. Ще дитиною хлопець уперше відчув цей запах. У нього була гарячка, і хтось втирав цю рідину в його тіло.

Священний ліс

Кіп іде геть з поля, де щойно копав, ліву руку він несе перед собою так, наче розтягнув зв'язки.

Залишає позаду зроблене Ханою опудало — розп'яття, з якого звисають бляшанки від сардин, — і рухається вгору пагорбом у напрямку вілли. Він затулив одну руку долонею другої, наче захищаючи жевриво свічки. Хана зустрічає хлопця на терасі, та, коли він бере її долоню в свою, сонечко з його нігтя хутко переповзає на її зап'ястя.

Дівчина повертається додому. Тепер уже вона тримає руку перед собою, минаючи кухню й підіймаючись сходами.

Коли вона заходить, пацієнт повертає голову до дверей. Медсестра торкається долонею, на якій тримає комашку, його ноги. Сонечко перебігає на обпечену шкіру, уникаючи білого простирадлового моря. Маленька червона плямка рухається чоловічим тілом, схожим на застиглу лаву.

У бібліотеці блок запальника злітає в повітря. Караваджо випадково штовхнув його ліктем, коли почув з коридору радісний Ханін скрик. Кіп кидається на підлогу й хапає вибухівку, поки та не впала.

Караваджо опускає погляд на хлопцеве обличчя і бачить, як він важко дихає.

Чоловік розуміє, що раптово перетворився на боржника, котрий завдячує своїм життям.

Кіп сміється, забуває про свою скутість у присутності старшого чоловіка, притискає до себе коробку дротів.

Караваджо запам'ятає цей кидок. Він може поїхати геть і ніколи не побачити Кіпа знову, але й не забуде його. Спливуть роки, і на вулиці Торонто Караваджо притримає двері таксі хлопцеві зі Східної Індії, а думатиме про Кіпа.

А зараз сапер просто сміється, перебігаючи поглядом із чоловікового обличчя на стелю.

— Я знаю геть усе про саронги. — Караваджо махає Хані та Кіпові рукою. — На східній окраїні Торонто я зустрічав

індійців. Якось я грабував будинок, і виявилося, що він належить індійській сім'ї. Вони попрокидалися в своїх ліжках, і я побачив, що ці люди навіть сплять загорнуті в тканину, в саронгах. Це заінтригувало мене. Ми розговорилися, і якось вони запропонували мені теж спробувати його надягти. Тож я зняв свій одяг і вбрався в саронг, аж раптом вони схопили мене й викинули напівголим за двері.

— Це справжня історія? — посміхається Хана.

— Лише одна з безлічі!

Вона достатньо знає про нього, щоб майже повірити в цю оповідку. Караваджо під час своїх походеньок постійно відволікався на «людський фактор». Якщо Девід потрапляв у будинок перед Різдвом і помічав, що різдвяний календар¹ показує не той день, то страшенно драгувався. Він постійно розмовляв із різноманітними домашніми улюбленицями, котрих залишили вдома самих, пишномовно обговорював з ними проблеми харчування і згодовував чималенькі порції, і вони завжди з чималим задоволенням вітали Караваджо, якщо він повертався на місце злочину.

Хана йде вздовж полиць у бібліотеці й навімання, заплющивши очі, вибирає книжку. Знаходить чисту сторінку між двома розділами поетичної збірки і пише:

Він каже, що Лахор — древнє місто. Порівняно з ним Лондон — сучасний мегаполіс. Я кажу: «Що ж, я приїхала з іще молодшої країни». Він стверджує, що вони завжди знали про порох. Іще в сімнадцятому столітті на придворних картинах зображували феєрверки.

¹ Різдвяний календар — спеціальний календар лютеранської традиції, який показує час, що залишається до Різдва; популярний у європейських країнах.

Він невисокого зросту, хіба трошки вищий за мене. Коли посміхається, може зачарувати кого завгодно. Він має міцний характер, хоч і не показує цього. Англієць каже, що він — один з войовничих святих. Проте почуття гумору в нього специфічне, що не дуже в'яжеться з його манерами. Пригадується те «під'єднаю його вранці». О-ля-ля!

Він каже, Лахор має тринадцять воріт, названих на честь святих, імператорів чи місць, до яких ведуть.

Слово бунгало походить від Бенгалія.

О четвертій годині дня вони опускають Кіпа за допомогою підвісного кріплення до ями, по груди у каламутну воду, де він своїм тілом обіймає тіло бомби «Ісав». Довжиною вона близько трьох метрів, а носом зарилася в намул під ногами. У глибині коричневої води він обхоплює стегнами обшивку, Кіп бачив, як щось подібне робили з жінками солдати в закутках танцювальних майданчиків на військових базах. Коли руки стомлюються, він опускає їх на дерев'яні стояки на рівні грудей, котрі влаштовані так, щоб його не засмоктало в намул. Інші сапери викопали довкола «Ісава» яму і встановили дерев'яну опалубку ще до того, як він прибув на місце. У 1941-му з'явилися «Ісави» з новим Y-подібним ґнотом; таку він бачить вдруге.

Попередньо на семінарах вирішили, що єдина можливість боротися з таким запальником — нейтралізувати його. Це була велетенська бомба, котра, наче страус, ховала голову в пісок. Сапер спустився сюди босим і вже потрохи в'язнув у намулі, бо в цій холодній воді неможливо було міцно спертися на дно. Добре, що він не мав черевиків — вони б застрягли в глині, а потім, коли б він відштовхнувся вгору, смикнули б його так різко, що зламали б щиколотки.

Хлопець притулився щогою до металевої обшивки, змушуючи себе думати про тепло, сконцентруватися на соняч-

ному зайчикові, котрий стрибнув разом із ним до ями глибиною понад п'ять метрів, а тепер сидів на ший. Те, що він обіймав, могло щосекунди вибухнути, варто лише затремити переривачу чи зайнятися детонатору. Не існує жодної магії чи рентгенівського проміння, котре зможе підказати, що раптом тріснула якась невеличка капсула чи дротик перестав хитатися. Ці маленькі механічні семафори нагадували шуми в грудях чи серцевий напад у людини, котра щойно, нічого не знаючи, переходила перед вами вулицю.

У якому він місті? Навіть не міг пригадати. Почув голос і подивився нагору. Гарді передавав йому прив'язаний до мотузки рюкзак із усіляким обладнанням, і той висів у повітрі, поки Кіп розсовував по кишнях різні інструменти та затискачі. Сапер забурмотів пісеньку, котру співав Гарді дорогою сюди:

Біля Букінгемського палацу змінюють варту —
Еліс і Крістоферу дійство побачити варто¹.

Кіп витер головку ґноту й почав ліпити навколо неї чашечку з глини. Потім відкрив посудину з рідким киснем і налив у цю чашечку. Для надійності заклеїв усе ізоляційною стрічкою. Тепер залишалося тільки чекати.

Їх із бомбою розділяв такий маленький проміжок, що хлопець відчув, як змінюється її температура. Якби все відбувалося на твердій землі, він пішов би на прогулянку й повернувся за десять хвилин, а зараз доводилося залишатися неподалік бомби. Два недовірливі створіння в замкнутому просторі. Капітан Карлайл якимось працював з рідким киснем у шахті, аж раптом її охопило полум'я. Його підняли нагору дуже швидко, вже зомлілого в підвісному кріпленні.

Де він був? Лісон Гроув? Олд-Кент-Роуд?

¹ Рядки з поеми А. А. Мілна «Букінгемський палац».

Кіп намочив бавовняну ганчірку в каламутній воді та приклав її до обшивки за четверть метра від гноту. Не тримається, отже, треба зачекати ще. Коли бавовна приклеїться, стане зрозуміло, що замерзла вже достатня площа навколо гноту, і він зможе працювати. Кіп налив іще трохи кисню до чашки.

Іній ширився, і зараз коло вже було діаметром близько тридцяти сантиметрів. Іще кілька хвилин. Хлопець подивився на записку, приклеєну кимось до бомби. Сьогодні вранці вони читали її та реготали, коли отримали вдосконалені комплекти для утилізації бомб, які надсилались усім підрозділам.

Коли вибух вважається допустимим?

Якщо людське життя позначити X , ризик — Y , а приблизну шкоду від вибуху — V , можна логічно передбачити, що коли V менше, ніж X поділене на Y , бомбу можна підірвати; але коли V поділене на Y більше, ніж X , варто спробувати уникнути вибуху на місці.

Хто писав ці дурниці?

Хлопець залишався наодинці з бомбою в шахті вже понад годину й годував її рідким киснем. Десь на рівні його правого плеча висів шланг, який помпував сюди звичайне повітря, щоб хлопець не знепритомнів від чистого кисню. (Він бачив, як деякі солдати «лікували» киснем похмілля.) Ще раз перевірів ганчірку, вона вже примерзла. Тепер він мав близько двадцяти хвилин. Коли вони минуть, температура батареї усередині бомби знову поповзе вгору. Але зараз гніт замерз, і можна було видалити його.

Сапер пробіг пальцями металевою обшивкою, щоб визначити наявність дірок. Та частина, що під водою, має

бути безпечною, але кисень може зайнятися, якщо вступить у реакцію з вибухівкою. Як це сталося з Карлайлом. Х поділений на Y. Якщо в обшивці є шпарини, треба користуватися рідким азотом.

— Це бомба вагою дві тисячі фунтів, сер. «Ісав», — пролунав згори голос Гарді. — Маркування п'ятдесят, у кружечку, Б. Дві кишені запальника, швидше за все. Але ми вважаємо, що друга, можливо, не спрацює. Все гаразд?

Вони вже обговорювали це, але такі речі варто підтверджувати, особливо пам'ятаючи про те, що сталося минулого разу.

— Під'єднай мене до мікрофону й іди геть.

— Слухаюся, сер!

Кіп посміхнувся. Він був на десять років молодшим і не англійцем, але найбільшим щастям для Гарді була можливість заховатися в коконі армійської дисципліни. Інші солдати вагалися, перш ніж назвати його «сер», а от Гарді завжди вигукував це голосно та з ентузіазмом.

Зараз хлопець мусить працювати швидко, щоб захопити і висмикнути гніт, поки батареї замерзли.

— Ви чуєте мене? Свисність... О'кей, я почув. Востаннє додаю кисню. Почекаю тридцять секунд, поки зникнуть бульбашки. Тоді почну. Освіжаю заморожування. О'кей, я видалятиму, *дідько*... О'кей, *до дідька*, все зламалося.

Гарді слухав усе і записував, коли раптом щось відбувалося не так, як очікували. Одна іскорка — і Кіп опиниться в палаючій шахті. Або в бомбі може ховатися сюрприз, джокер. Тоді подумати про альтернативне знешкодження доведеться вже комусь іншому.

— Я скористаюся гайковим ключем. — Кіп дістав його з нагрудної кишені. Ключ був холодний, тож доводилося терти його, щоб нагріти.

Хлопець почав знімати кільце. Він повідомив Гарді, що воно рухається легко.

— *Біля Букінгемського палацу змінюють варту*, — про-свистів Кіп.

Він відклав убік стопорне кільце й ущільнювач, і деталі пішли під воду. Відчув, як вони повільно торкнулися його стоп. Усе триватиме ще чотири хвилини.

— *Еліс виходить за вартового. «В житті вартового багато складного»*, — думає Еліс! — Кіп співає на повний голос, намагаючись зігрітися, груди нестерпно мерзнуть. Знову пробує відхилитися подалі від замерзлого металу. Потирає рукою шию, де досі сидить сонячний зайчик, а потім тре долоні, щоб почистити їх від бруду, жиру й інєю.

Було важко дістатися гільзи, щоб захопити головку. Раптом вона відірвалася зовсім і відпала.

Кіпа це налякало.

— Гарді, зле. Ціла головка запальника відірвалася. Відповідай мені, гаразд? Тіло запальника затисло всередині, я не можу його дістатися. Не стирчить нічого, за що можна було б ухопитися.

— Скільки ще часу діятиме замороження? — Гарді був прямісінько над ним. За кілька секунд добіг до шахти.

— Хвилин зо шість.

— Підіймайтеся, і ми підірвемо її.

— Ні, передай мені ще трохи кисню.

Кіп підняв руку й відчув, як йому вклали вкриту інєєм каністру.

— Я накрапаю цієї гидоти туди, де оголений гніт, — там, де від'єдналася головка, — а потім різатиму метал, поки не зможу вхопитися за щось. Тепер відійди. Я говоритиму в мікрофон.

Хлопець страшенно розлютився й заледве міг впоратися з власними почуттями. Кисень — гидота, як вони його

називали, — всотався в одяг і шипів, потрапляючи у воду. Кіп почекав, поки поновився іній, і почав різати метал зубилом. Доливав кисню, чекав, різав глибше. Коли інструмент затупився, він відірвав шматок кітеля, запхав між металом і зубилом і вдарив киянкою. Це було небезпечно, навколо полетіли залізні скіпки. Лише ганчірка захищала його від іскор, але найбільшою проблемою були заляклі пальці. Вони втратили гнучкість, розрядилися, наче батареї. Він відрізував металеві краї довкола головки запальника. Відколював метал шматками і сподівався, що замороження переживе цей тип хірургії. Якби він різав прямо, завжди існував би шанс пробити капсуль і підпалити детонатор.

Усе тривало ще п'ять хвилин. Гарді не відійшов від ями, натомість повідомляв Кіпові, скільки ще часу протримається замороження. Але, чесно кажучи, жоден із них не мав упевненості в цифрах. Відколи головка зламалася, вони вже заморожували поверхню іншого розміру, та й вода, така холодна для сапера, була теплішою за метал.

Потім Кіп щось побачив. Розширювати отвір більше не вдавалося. Контакт електричного кола тремтів, як тоненький завиток волосся. Якби він тільки міг його вхопити. Кіп потер руки, щоб зігрітися.

Хлопець видихнув, постояв кілька секунд нерухомо й перерізав контакт тоненькими плоскогубцями ще до того, як знову вдихнув. Тяжко хапнув повітря ротом, відсмикнувши руку від електричної схеми, пальці обпікало холодом.

— Гніт дістав. Детонатор відімкнув. Поцілуйте мене.

Гарді вже крутив люльку, і Кіп намагався схопитися за ручку, але не міг, бо пальці заніміли від холоду, всі м'язи зсудомило. Він відчув, як смикається блок, і безсило повис на шкіряних ременях, котрі обвивали його тіло. Відчув, як його коричневі ноги вириваються з полону багнюки, наче рештки доісторичної тварини з болота. Його тендітні стопи

злетіли над водою. Почав з'являтися з ями — спочатку голова, а потім і торс вмилися сонячним світлом.

Кіп висів під тіпі, змайстрованим із жердин, які тримали блок, і тихенько погойдувався. Гарді водночас хаотично обіймав його та намагався відв'язати. Подарувати йому свободу. Раптом сапер помітив, що метрів зо двадцять від них стоїть ціла юрба. Близько, занадто близько та дуже небезпечно — якби бомба вибухнула, постраждали б усі. Але, звісно ж, Гарді тут не було і він не міг їх спинити.

Люди дивилися на нього мовчки, на індійця, котрий висів у Гарді на плечах і був неспроможний повернутися до джипу з усім своїм обладнанням. Він тримав інструменти, і каністри, і ковдри, і звукозаписувальний пристрій, дроти від якого звивалися навколо, дослухаючись до порожньої тиші у шахті.

— Я не можу йти.

— Лише до машини. Кілька метрів, сер. Я сам понесу все те, що залишилося.

Вони трошки постояли мовчки і знову рушили. Мусили пройти повз обличчя, котрі витріщилися на стрункого темношкірого чоловіка без черевиків і в мокрому кітелі. Його лице нагадувало потопельника — не впізнавало і ніяк не реагувало на жодного з них. Юрба мовчала. Лише зробила крок назад, пропускаючи саперів. Біля авто хлопця охопило тремтіння. Очі боліли від віддзеркалень на лобовому склі. Гарді затягнув його на пасажирське сидіння.

Коли Гарді пішов, Кіп повільно стягнув мокрі штани й загорнувся в ковдру. Потім сів. Він був надто змерзлий і стомлений, щоб налити собі гарячого чаю з термоса на сусідньому сидінні. Хлопець подумав, що навіть не мав часу на страх там, внизу. Була лише злість на свою помилку чи на можливість того, що всередині бомби чекає сюрприз. Тваринна реакція самозахисту.

«Лише Гарді, — зрозумів він раптом, — має мене за людину».

Коли траплялися теплі дні, усі мешканці вілли Сан-Джироламо мили голову, починали з керосину, щоб не завелися воші, а потім водою. Кіп лежить на спині з розкуйовдженим волоссям і заплющеними від сонця очима й відчувається страшенно беззахисним. Йому соромно, коли він думає про свою тендітну постать, яка виглядає швидше як міфічний мрець, аніж як щось живе чи людиноподібне. Хана сидить поруч. Її темно-коричневе волосся вже висухло. У такі моменти Кіп оповідає їй про свою родину й ув'язненого брата.

Він сяде, відкине волосся назад і витиратиме його по всій довжині рушником. Дівчина бачить у його жестах цілу Азію. У ліних рухах — неквапливу цивілізацію. Він розповідає про войовничих святих, а дівчина вже знає, що він один із них — суворий і видимий; Кіп зупиняється лише на короткі миті, коли в сонячному світлі може втратити свою божественність, офіційність, відкинути голову на стіл так, щоб сонце сушило його волосся, наче зерно в солом'яному кошику у формі віяла. Хоча він народився в Азії, здається, що знайшов за роки війни англійських батьків і наслідує їхні традиції, як чемний син.

— А мій брат думає, що я ідіот, бо довіряю англійцям. — Він повертається до Хани, а в очах плюскочеться сонце. — Одного дня, каже він, очі мені відкриються. Азія досі не вільна, і брат просто жахається від того, як легко ми кидаємося в англійські війни. Ми з ним завжди сваримося, бо маємо різні точки зору. А він все каже: «Одного дня очі тобі відкриються».

Промовляючи це, сапер міцно заплющує очі, кепкуючи з метафори.

— Японія — частина Азії, кажу я, а відомо, як жорстоко обходилися японці із сикхами на Малаці¹. Але мій брат не зважає. Він каже, що англійці вішають сикхів, котрі воюють за незалежність.

Хана відвертається від хлопця і згортає руки. Світова ворожнеча. Ворожнеча цілого світу. Вона йде до вілли, де потрохи збираються сутінки, — щоб посидіти з англійцем.

Уночі, коли Хана розпускає його волосся, цей чоловік стає схожим на інше сузір'я — руки тисячами екваторів лежать на подушці, хвилі волосся обіймають і заколисують. Вона тримає в руках індійську богиню, пшеницю і стрічки. Коли Кіп нахиляється над нею, волосся тече, ніби водоспад. Вона може обв'язати його довкола свого зап'ястя. Коли Кіп рухається в темному наметі, Хана не заплющує очі й бачить, як у його зачісці спалахують невеличкі іскри.

Кіп завжди рухається, не втрачаючи зв'язку з речами, стінами, постриженим живоплотом. Він, як радар, сканує периферію. Коли хлопець дивиться на Хану, бачить її запалу щоку як фрагмент навколишнього пейзажу. Подібно він спостерігає за польотом коноплянки, беручи до уваги також простір, який вона долає, відриваючись від землі. Сапер крокував Італією, оглядаючи й запам'ятовуючи усе, крім того, що було людським і тимчасовим.

Єдине, чого Кіп ніколи не розглядав, — це себе. Його не цікавила ні власна присмеркова тінь, ні рука, котра лягає на спинку крісла, ні віддзеркалення у віконному склі чи як вони спостерігають за ним. На війні хлопець зрозумів, що єдина безпечна річ — це він сам.

¹ Малакка, Малайський півострів (Malacca) — півострів на південному сході Азії, південна частина півострова Індокитай.

Проводив години поруч із англійцем, котрий нагадував йому побачену в Англії смереку. Одна хвора гілка зігнулася до землі під тягарем ваги та віку й спиралася на милицю з іншого дерева. Смерека росла в саду лорда Саффолка зовсім на краю стрімчака над Бристольською затокою, наче самотній вартувий. Незважаючи на її немічність, Кіп відчував шляхетність цього створіння, котре багато пам'ятало, але зігнулося під наступом хвороби.

Кіп не користується дзеркалами. Він пов'язує тюрбан у садку, розглядаючи мох на деревах. Щоправда, помітив, що Ханиного волосся торкалися хірургічні ножиці. Він вивчив її дихання, притуляється обличчям до її тіла, притискається до ключиць, де під шкірою видніються кістки. Але якщо дівчина запитає про колір своїх очей, Кіп, хоч і обожнює її, думає Хана, не зможе відповісти. Він сміятиметься і вгадуватиме, але якщо вона заплющить свої чорні очі й скаже, що вони зелені, хлопець повірить. Він пильно вдивляється їй у вічі, але не розуміє, якого вони кольору, так само як їжа, котра потрапляє в його горло чи шлунок, залишається для нього просто структурою, необхідною для виживання, а не чимось особливим чи смачним.

Коли хтось розмовляє, хлопець дивиться на уста, а не на очі, хоч якого б вони були кольору, бо відтінок, як йому здається, все одно постійно змінюється, залежно від освітлення і години. А от губи видають невпевненість, чи самовдоволення, чи будь-яку іншу рису характеру з усього широченного спектру. Їхній вираз непросто збагнути, бо він завжди залишається в тіні. На тому, що промовляють очі, Кіп взагалі не розуміється, проте чітко знає, як темніють уста в бездушних і як сяють вони від ніжності. Очі лише реагують на випадковий промінь світла, не можна за ними судити людину.

Він збирає усі свої враження, наче частинки мінливої гармонії. Дивиться на Хану в різну пору й посеред різних пейзажів, котрі змінюють її голос, поведінку, навіть красу, наче морська безодня, котра заколисує приречену рятувальну шлюпку і піклується про неї.

Вони взяли собі за звичку вставати, коли ще й не зоріло, і вечеряти з останніми променями сонця. Незважаючи на пізні застілля, зазвичай вони запалюють лише одну свічку біля англійського пацієнта або наполовину заповнену газову лампу, коли Караваджо вдається роздобути пальне. А коридори й інші кімнати лежать у темряві, наче давно поховані міста. Люди звикли рухатися без світла, витягати руки, торкатися стін кінчиками пальців.

— Жодного променя. Жодного кольору, — наспівує Хана знову і знову.

Кіп турбує її своєю звичкою стрибати через сходинок, навіть не тримаючись за бильця. Треба це припиняти. Вона уявляє, як він укотре стрибає і його нога в повітрі влучає в живіт Караваджо, який звідкись повернувся.

Хана задула свічку в кімнаті англійського пацієнта на годину раніше. Вона зняла тенісні черевики, комірць сукні розстібнутий через страшну спеку, рукава підкасані. Милий безлад.

На першому поверсі в крилі, віддаленому від кухні, бібліотеки та зруйнованої каплиці, є ще засклений внутрішній двір. Чотири скляні стіни і скляні двері, котрі ведуть до зачиненого колодязя й квіткових полиць, що колись, мабуть, зацвітали буйним цвітом у теплій кімнаті. Цей дворик нагадує дівчині книжку, де вона випадково знайшла засушену квітку, щось таке, по чому ми ковзаємо поглядом, минаємо, але ніколи не опиняємося всередині.

Друга година ночі.

Кожен з них потрапив на віллу крізь інші двері, Хана увійшла з боку каплиці, подолавши тридцять шість сходинонок, а Кіп — з північного двору. В будинку він зняв годинника і заховав його на рівні грудей в алькові біля тендітного святого — покровителя шпиталю на віллі. Вона не помітить, як фосфоресціє циферблат. Він уже роззувся і залишився в самих штанах. Вимкнув ліхтар на передпліччі. Не мав із собою більше нічого і просто стояв деякий час у сутінках — стрункий хлопець у темному тюрбані, а браслет-*кара* злегка торкався шкіри на зап'ясті. Схожий на молоде деревце, що притулилося до стіни на розі вестибюлю.

Кіп прослизнув крізь засклений дворик. Зайшов на кухню й одразу відчув у темряві присутність собаки, зловив її, прив'язав до столу. Взяв з полиці бляшанку згущеного молока і повернувся до заскленої кімнати. Пробіг пальцями вздовж нижньої частини дверей і відчув невеличкі підпірки. Увійшов, зачинив за собою двері, в останню мить спромігся встромити підпірки на місце. Раптом Хана знає про них. Потім хлопець спустився до криниці. Десь за метр від поверхні, він знає, є міцне дерев'яне перехрестя. Кіп зачинив над собою кришку і скрутився всередині, уявляючи, як Хана шукає його або сама ховається тут. Припав губами до бляшанки з молоком.

Вона чекала від нього чогось такого. Коли йшла до бібліотеки, вмикала ліхтар і мандрувала між полицями, котрі починалися біля її щиколоток і зникали десь у височині. Двері зачинено, тож ніхто в інших залах чи коридорах не міг побачити світло. Він помітив би ліхтарик крізь французьке вікно, лише якби був надворі. Хана зупиняється, зробивши крок, шукає серед переважно італійських книжок рідкісні англійські, котрі б могла подарувати пацієнтові.

Вона полюбила ці книжки, вбрані в італійські палітурки, фронтисписи¹, вклеєні кольорові ілюстрації, перекладені папіросним папером, їхній аромат, навіть звук, легеньке потріскування при занадто швидкому розгортанні, наче ламаєш кілька дрібних невидимих кісточок. Вона знову зупинилася. «Пармський монастир».

— *Якщо викручуся з цієї халепи, — сказав він Клелії, — при-
їду до Парми оглянути її чудові картинні галереї. Запам'я-
тайте, будь ласка, моє ім'я: Фабріціо дель Донго.*²

Караваджо лежав на килимі в дальньому кутку бібліотеки. Тут, у темряві, здавалося, що Ханина ліва рука світиться, освітлює книжки, кидає червоні відблиски на темне волосся, полум'яні плями на бавовняну сукню і закасані рукави.

Він виліз із криниці.

Її рука випромінювала промінь світла діаметром близько метра, котрий поглинався темрявою, і Караваджо уявляв, що між ними лежить чорна долина. Вона затисла книжку в коричневій палітурці під правою пахвою, одночасно з ді-вочими кроками з'являлися одні книжки та зникали інші.

Вона подорослішала. І тепер він любив її більше, ніж тоді, коли розумів її краще, коли вона ще була дочкою своїх батьків. Хана перетворилася на людину, котрою сама вирішила стати. Він знав, що якби випадково перетнувся з Ханою на одній із європейських вуличок, відчув би щось знайоме, та не впізнав би її. Тієї ночі, коли він вперше

¹ Фронтиспис (фр.) — ілюстрація, розташована перед титульним аркушем книги на лівій сторінці.

² Уривок з роману Стендаля «Пармський монастир». Переклад Д. Паламарчука.

з'явився на віллі, йому вдалося приховати свій шок. Її аскетичне обличчя спочатку здалося холодним і загостреним. Він зрозумів, що за два місяці звик до неї нової, до тієї жінки, якою вона зараз є. І сам не міг повірити, що йому подобається її перевтілення. Кілька років тому він намагався уявити її дорослою, але наділив дівчинку рисами, сформованими її оточенням. Він вигадав когось іншого, не цю чарівну незнайомку, котру любив іще міцніше, бо вона створила себе, не використавши нічого із запропонованого ним.

Хана лежала на канапі, повернувши лампу так, щоб зручно було читати, і вже заглибилася в книжку. Згодом вона раптово підвела погляд, прислухалася і хутко вимкнула світло.

Чи відчула вона його присутність у кімнаті? Караваджо знав, що дихає дуже голосно, бо стримувати дихання було досить важко. Світло з'явилося на мить і знову рвучко вимкнулося.

Потім здалося, що все в приміщенні, крім Караваджо, заворушилося. Він чув, що навколо щось відбувається, і дивувався, чому його ніхто не торкнувся. У бібліотеці з'явився хлопець. Караваджо попрямував до канапи і простягнув до Хани руку. Але її вже не було там. Коли він виставився, рука схопила його за шию та кинула на канапу. Спалахнуло світло, чоловіки зітхнули й покотилися підлогу. Рука з ліхтариком все ще тримала Караваджо. Потім у променях світла виникла боса нога, промайнула повз Девіда і наступила хлопцеві на карк. Увімкнулася інша лампа.

— Упіймала. *Упіймала.*

Чоловіки на підлозі подивилися вгору на відтінений світлом силует Хани. Вона наспівувала:

— *Я впіймала, я впіймала.*

— Я використала Караваджо та його жажливе сопіння. Так і знала, що він буде тут. Він був моєю секретною зброєю.

Її нога міцніше притисла хлопцеву шию.

— Здавайся. *Зізнавайся.*

Караваджо затремтів у хлопцевих руках, увесь вкрився потом і не міг вивільнитися. Світло обох ліхтарів впало на нього. Якимось чином він випростався і вирвався з цього жаху.

— *Зізнавайся,* — сміялася дівчина.

Девід мусив відкашлятися, перш ніж говорити, але вони навіть не слухали, збуджені своїми пригодами. Він виліз із хлопцевих обіймів і мовчки пішов з кімнати.

Навколо них знову панує темрява.

— Ти де? — запитує Хана. Потім швидко рухається.

Кіп стає в таку позицію, що вона падає йому на груди, й обіймає дівчину. Вона кладе руку йому на шию, потім притискається устами до його уст.

— Згущене молоко! Під час наших змагань? Згущене молоко?

Тепер вона торкається устами його шиї, смакує піт на місці, де щойно була її боса нога.

— Я хочу бачити тебе.

Хлопець вмикає світло й бачить Хану — на обличчі в неї бруд, а волосся спітніле та розкуйовджене. Вона посміхається йому.

Кіп підносить руки до її розстібнутих рукавів, обіймає за плечі. Якщо вона відхилиться зараз, його руки залишаться з нею. Хана нахилом переносить усю свою вагу назад, перевіряючи, чи підхопить, чи зупинять його руки її падіння. Сапер скручується клубком, підіймає ноги в повітря, лише долоні, руки й уста залишаються на дівчині, решта його тіла перетворилася на хвіст богомола. Ліхтар все ще торкається спітнілих м'язів на лівій руці. Ханине обличчя нахиляється до світла, щоб цілувати,

облизувати й смакувати. Кіпове чоло заглиблюється у вологе дівоче волосся.

Раптом хлопець зривається та перетинає кімнату, світло його саперського ліхтаря відбивається від стін. Він провів тут цілий тиждень, прибираючи усю можливу вибухівку, тож тепер приміщення безпечне. Воно нарешті вирвалося з лещат війни і перестало бути зоною чи територією. Він просто обходить його з ліхтарем, розглядає стелю й усміхнене обличчя, проходячи повз Хану. Дівчина стоїть на спинці канапи й милується його блискучим струнким тілом. Наступного разу, минаючи її, Кіп помічає, що Хана нахилилася й витирає руки об сукню.

— Але я впіймала тебе, впіймала тебе, — скандує вона. — Я — могіканин з Денфорт-авеню.

Потім вона катається на Кіповій спині, а світло її ліхтаря тремтить на книжкових корінцях на горішніх полицях. Хлопець кружляє з нею, Хана підіймає й опускає руки, а потім падає вперед мертвою вагою, перевертається, хапає його за стегна, вивільняється і лягає на спину на старий килим, котрий досі пахне давно минулими дощами. Пилюка й пісок наліпилися на її вологі руки. Кіп нахиляється до неї, дівчина тягнеться й вимикає ліхтар на його руці.

— Правда ж, я виграла?

Він досі не промовив ані слова відтоді, як увійшов до кімнати. Робить той жест, котрий так подобається Хані, — кивок, наполовину схвальний, наполовину заперечливий. Бачити дівчину заважає потужне світло. Вимикає її ліхтар, і вони стають рівноправними в темряві.

У їхньому житті настає місяць, коли вони сплять поруч. Формальний цілібат між ними. Вони відкривають, що фізичне кохання — це ціла цивілізація, ціла країна, на чолі якої вони стоять. Це любов до самої ідеї існування його чи

її. Я не хочу, щоб мене трахали. Я не хочу трахати тебе. Де він навчився цього чи, може, вона, такі юні, важко сказати. Можливо, від Караваджо, котрий вечорами розповідав їй про свій вік, про ніжність до кожної клітинки коханця, коли ти осягаєш свою смертність. Зрештою, це була ера смертності. Бажання хлопця заспокоювалося лише в найглибшому сні в Ханиних обіймах, його оргазм іноді залежав од місячного тяжіння, від того, як напиналося вночі тіло.

Цілий вечір він притуляється вузьким обличчям до Ханиних грудей. Згадує, як приємно, коли тебе пошкрябують, а Ханині нігті виписують кола його спиною. Цьому задоволенню багато років тому його навчила нянька. Весь комфорт і умиротворення, котрі він пам'ятає з дитинства, пов'язані з нею, а не з матір'ю, котру він любив, і не з братом чи батьком, з якими грався. Коли він лякався чи не міг заснути, лише нянька розуміла його потребу і заколисувала Кіпа, поклавши долоні на вузьеньку спину. Вона стала рідною, ця чужинка з Південної Індії, що жила разом з ними, допомагала в господарстві, готувала і подавала їм страви, виховувала власних дітей поміж домашніми справами, заспокоювала його старшого брата кількома роками раніше і, мабуть, знала характер кожної дитини краще, ніж батьки.

Це була взаємна прихильність. Якби Кіпа запитали, кого він любить, він назвав би спочатку няню, а потім матір. Її затишна любов вартувала для нього більше, ніж любов кривна чи фізичне кохання. Згодом він розумів, що все своє життя, покинувши сім'ю, шукав саме таку любов. Платонічну близькість чи іноді навіть сексуальну, але з незнайомцем. З плином років хлопець зустріне старість, перш ніж упізнає в собі цю рису, перш ніж запитає себе, кого ж він любив найбільше.

Лише раз Кіп відчув, що зумів віддячити таким самим затишком няньці, хоча вона й так розуміла, що він любить

її. Коли померла її матір, нянька заповзла до кімнати, заледве даючи раду своєму раптово постарілому тілу. Він тихо лежав біля неї в її крихітній кімнаті для прислуги, поки вона ридала — бурхливо, але й дотримуючись традицій. Він спостерігав, як жінка збирала сльози в невелике скляне горнятко, котре притискала до обличчя. Хлопчик знав, що вона візьме сльози з собою на погреб. Він сидів біля її згорбленого тіла, поклавши дев'ятирічні руки няньці на плечі. І коли вона врешті заспокоїлася й лише схлипувала час од часу, хлопчик взявся подряпувати їй спину крізь сарі, а потім посунув тканину й торкнувся оголеної шкіри. Зараз він віддавав це ніжне мистецтво Хані, зачіпаючи нігтями мільйони клітин її шкіри, у темному наметі 1945 року, коли в гірському містечку зустрілися два континенти.

Печера Плавців

Я обіцяв розповісти тобі, як люди закохуються.

Молодий чоловік на ім'я Джеффрі Кліфтон зустрів друга в Оксфорді, котрий розповів про наші експедиції. Він знайшов мене, наступного дня одружився, а за два тижні прилетів з дружиною до Каїра. Це були останні дні їхнього медового місяця. Так розпочалася наша історія.

Коли я зустрів Кетрін, вона була заміжня. Заміжня жінка. Кліфтон виліз із літака, а потім — неочікувано для нас, бо ми планували, що до експедиції приєднається лише він, — з'явилася вона. У шортах хакі і з кістлявими колінами. Тоді вона була ще занадто пристрасною для пустелі. Юність Джеффрі мені сподобалася більше, ніж палкість його молодої дружини. Він був нашим пілотом, зв'язковцем, розвідником. Представником Нової Ери для нас, літав над пустелею й скидав нам на довгих кольорових

стрічках послання з порадами, де краще побувати. Він промінився обожнюванням своєї дружини. Ми були групою з чотирьох чоловіків, однієї жінки і її благовірного, котрий постійно розповідав про щастя свого медового місяця. Вони ще раз поїхали до Каїра і повернулися знову за місяць, але майже нічого не змінилося. Вона поводитися спокійніше, а він досі залишався юним. Вона могла сидіти на каністрі з паливом, спершись руками на коліна, поклавши голову на долоні й втупившись у брезент, який майорів на вітрі, а він співав їй дифірамби. Ми посміювалися з нього, але вимагати більшої стриманості означало образити хлопця, а ми цього не хотіли.

Проживши місяць у Каїрі, вона стала мовчазною, постійно читала, сиділа на самоті, наче щось сталося або ж раптово зрозуміла дивну річ про людське буття — воно тимчасове. Вона не мусила залишатися світською левицею, котра побралася із шукачем пригод. Дівчина відкривала саму себе. На це було боляче дивитися, бо Кліфтон не помічав, як вона вчиться. Кетрін читала про пустелю геть усе. Вона могла розказувати про Увейнат і загублені оази, полювала навіть на маргінальні статті.

Я був на п'ятнадцять років старшим за неї, ти ж розумієш. Я досяг тієї стадії в житті, котру сам ототожнював із цинічними лиходіями з книжок. Я не вірив у стабільність чи стосунки до старості. Я був на п'ятнадцять років старшим. Але вона виявилася розумнішою. Вона жадала змін більше, ніж я міг уявити.

Що змінило її під час затяжного медового місяця в гирлі Нілу за межами Каїра? Спочатку, коли вони прибули — за два тижні після свого чеширського весілля, — ми бачили їх кілька днів. Він взяв наречену із собою, бо не міг покинути її, проте не хотів порушувати дану нам обіцянку. Мені й Медоксу. Він думав, що ми будемо жадібно ковта-

ти всі його історії. Так того дня з літака з'явилися її кістляві коліна. Так зав'язалася наша історія. Наша ситуація. "

Кліфтон прославляв красу її рук, витонченість щиколоток. Він змальовував нам, як вона плаває. Розказував про нові біде в готельному номері. Про її хижий голод на сніданок.

Я не відповідав і словом на все це. Часом, коли він говорив, я підводив погляд і бачив її очі, котрі помічали моє мовчазне роздратування, а потім — стриману посмішку. Була в цьому якась іронія. Я був старшим чоловіком. Я був космополітом, який десятьма роками раніше пройшов від оази Дахла до Гільф-ель-Кебіру, уклав карту Фарафри, детально вивчив Киренаїку і кілька разів гувся в Єгипетському піщаному морі. Коли вона зустріла мене, я вже мав усі ці неприємні ярлики. Вона могла скосити очі на кілька градусів і побачити Медоксові відзнаки. Зараз, віддалені від Географічного товариства, ми були невідомими; ми перебували за тонким порогом культу, об який вона спіткнулася завдяки заміжжю.

Сплетені в дифірамби слова Кліфтона мало нас турбували. Але я з тих чоловіків, чиє життя тим чи іншим чином, навіть як дослідника, керується саме словами. Моє життя складалося з чуток та легенд, із нанесених на карту маршрутів, із написів на черепках. Я поводився зі словами тактовно. Повторювати щось у пустелі — те саме, що лити на землю воду. Один невеличкий нюанс міг коштувати сотні миль.

Наша експедиція розгорталася приблизно за сорок миль від Увейнату, тож нас із Медоксом відправили в розвідку. Кліфтони та інші залишалися в таборі. Вона вже прочитала все, що мала, і поцікавилася, чи я не маю з собою книжок. Були тільки мапи.

— А що це за книжка, котру ви читаете вечорами? — запитала вона.

— Геродот. Таке. Ви хочете її почитати?

— Я не наважуся, якщо це щось особисте.

— Я робив у ній деякі записи. А ще там є вирізки, які мені потрібно мати з собою.

— Мабуть, було занадто самовпевнено з мого боку просити її, вибачте.

— Я покажу вам книжку, коли повернуся. Просто не звик подорожувати без неї.

Ця розмова була сповнена ввічливості та люб'язності. Я пояснив, що це швидше щоденник, аніж книжка, а вона у відповідь кивнула. Тепер я міг поїхати, не відчуючи себе самозакоханим чи впертим, і мусив визнати грічність її поведінки. Кліфтона там не було, лише ми двоє. Вона приєдналася до мене, коли я складав речі в наметі. Може, я й повернувся спиною до усього світу, тим не менше ціную витончені манери.

Ми повернулися за тиждень. Знайшли й досягнули багато чого. Усі були в доброму гуморі. І тепер влаштували в таборі невеличку вечірку. Кліфтон завжди був радий щось відсвяткувати. Це виявилось заразним.

Кетрін підійшла до мене з горнятком води.

— Вітаю, я вже про все чула від Джеффрі.

— Так!

— Випийте.

Я простягнув руку, і вона переклала горнятко в мою долоню. Після того, що ми пили з фляжок, вода здавалась дуже холодною.

— Джеффрі запланував для вас вечірку. Він пише пісню й хоче, щоб я продекламувала вірш, але я краще зробила б дещо інше.

— Ось, візьміть книжку, можете її погортати. — Я дістав Геродота з наплічника і простягнув їй.

Коли ми поїли й випили трав'яного чаю, Кліфтон дістав пляшку коньяку, заховану для нас усіх. Тієї ночі Медокс звітував про нашу подорож, Кліфтон співав веселих пісень, а пляшка швидко спорожніла. Потім вона читала з «Історії» — оповідку про Кандавла¹ та його королеву. Я завжди перегортав цю історію. Вона починає книжку і має мало спільного з тими місцями й часами, котрі цікавлять мене. Але, звісно ж, це відома притча, і саме її вона вибрала для прочитання нам.

Цей Кандавл пристрасно закохався у власну дружину; і сталося так, що він почав вважати, наче вона найвродливіша жінка з-поміж усіх красунь. Він оповідав про красу своєї коханої Гігесу², синові Даскила (котрого любив найбільше зі своїх зброєносців), і возвеличував її понад усіляку міру.

— Джеффри, ти слухаєш?

— Так, кохана.

І сказав він Гігесу: «Гігесе, гадаю, ти не віриш мені, коли я оповідаю про красу моєї дружини, бо сталося так, що

¹ Садіатт Кандавл — напівлегендарний цар Лідії, останній представник місцевої династії Гераклідів. Перше ім'я царя зазвичай перекладають як «сильний володар», а друге є іменем місцевого божества, яке греки ототожнювали з Гермесом або Гераклом (цілком можливо, що місцевий міф про Кандавла — переможця підземного бога, котрий мав вигляд моторошного собаки, згодом перетворився на легенду про дванадцятий подвиг Геракла). За переказами, Садіатт Кандавл був настільки захоплений красою своєї дружини, що зрештою вирішив похизуватися нею перед своїм воєначальником Гігесом. Коли ж дружина дізналася про це, вона помстилася тим, що підбурила Гігеса вбити Кандавла. За іменем лідійського царя отримав назву синдром кандавлізму — потяг до демонстрування голизни та статевих органів партнера третім особам.

² Гігес, або Гіг — перший цар Лідії з династії Мермнадів (685—652 рр. до н. е.).

чоловік довіряє своїм вухам менше, ніж своїм очам. Я вимислив, як зробити, щоб ти побачив її оголеною».

Тут можна сказати кілька речей. Якби ж я знав, що колись стану її коханцем, як Гігес став коханцем королеви, а потім вбив Кандавла. Я постійно відкривав Геродота, щоб знайти якусь географічну підказку. А Кетрін відкрила його, наче вікно у власне життя. Вона читала настороженим голосом і не відривала очей від сторінки з оповіданням, ніби її потихеньку затягувало в сипучі піски.

«Я вірю, звичайно, що вона найвродливіша поміж жінками, але прошу тебе не змушувати мене робити того, що чинити забороняє мені закон». Та Король відповів йому так: «Наберися сміливості, Гігесе, і не бійся ані мене, що я кажу ці слова, щоб перевірити тебе, ані моєї дружини, котра не заподіє тобі жодної шкоди. Коли я вигадав усе це, найперше думав, що вона ніколи не дізнається, що ти бачив її».

Це розповідь про те, як я закохався в жінку, котра прочитала мені особливу історію, записану Геродотом. Я чув слова, які вона казала, сидячи з іншого боку вогнища, не підводячи очей навіть тоді, коли дражнила свого чоловіка. Можливо, вона просто читала для нього. Можливо, крім них самих, у її виборі не було прихованого мотиву. Це була, зрештою, просто історія, котра роздратувала її впізнаваністю ситуації. Але книжкова стежечка раптом різко повернула й увірвалася у справжнє життя. Навіть коли вона не зрозуміла, що це був перший гріховний крок на інший шлях. Я був упевнений.

«Я заховаю тебе в кімнаті, де ми спимо, за відчиненими дверима; спочатку прийду я, а потім зайде моя дружина,

щоб лягти зі мною. Біля дверей є стільчик, там вона залишить свої покрови, знявши їх один за одним; тож ти зможеш спокійно роздивитися її вроду».

Але королева помітила Гігеса, коли він покидав кімнату. І вона зрозуміла, що скоїв її чоловік; і хоч була вражена, не здійняла галасу... вона зберігала спокій.

Це дивна історія. Чи не так, Караваджо? Марнославство скеровує чоловіка туди, де йому всі заздритимуть. Або він хоче, щоб йому вірили, а думає, що не вірять. Це в жодному разі не був портрет Кліфтона, але він став частиною історії. Поведінка чоловіка з легенди завжди дивує нас, але є в ній дешиця людського. Щось таке, що змушує нас повірити.

Наступного дня королева покликала Гігеса й запропонувала йому вибирати.

«Перед тобою відкриваються два шляхи, і я даю тобі можливість обрати, котрим з них ти підеш. Або ти вб'єш Кандавля й заволодієш мною та Лідійським королівством, або тебе вб'ють просто на цьому ж місці. І вже ніколи в майбутньому, навіть слухаючись Кандавля, ти не зможеш бачити те, чого тобі бачити не слід. Має померти або він, котрий плекав лихий намір, або ти, хто дивився на моє оголене тіло».

Тож короля було вбито. Почалася нова ера. Поему про Гігеса написано тристопним ямбом. Він був першим із варварів, кого освятив Дельфійський оракул. Він правив як король Лідії двадцять вісім років, але його так і запам'ятали — лише гвинтиком у незвичайній історії кохання.

Вона закінчила читати і поглянула вгору. Вийшла із сипучих пісків. Вона еволюціонувала. Так влада перейшла

до інших рук. Тим часом, завдячуючи анекдотичній ситуації, я закохався.

Слова, Караваджо. Вони мають силу.

Коли Кліфтони не були з нами, вони оселялися в Каїрі. Він виконував іще якусь роботу для англійців, бозна-яку, для дядечка в одній із владних установ. Усе це трапилося до війни. Тоді місто було наповнене усіма національностями, вони зустрічалися в Гроппі, слухали концерти, танцювали цілу ніч. Вони були відомою юною парою, котру поважали, а я перебував на задвірках соціального життя. Вони жили непогано. Я відвідав кілька разів якісь заходи. Обіди, вечірки в садах. Ніколи не цікавився такими подіями, а тепер ішов гуди, бо вона була там. Я — чоловік, котрий постить, поки не побачить те, що йому до смаку.

Як описати її тобі? Може, руками? Яким чином я можу дугою змалювати в повітрі столову гору чи скелю? Майже рік вона була членом експедиції. Я бачив її, розмовляв з нею. Ми постійно були сьогоднішнім одне одного. Згодом, коли виявилось, що наші бажання взаємні, ці попередні моменти наводнили серця, тепер ми вже впізнавали такі дрібниці, як нервові посмикування руки на стрімчаку, а раніше не помічали їх або неправильно тлумачили.

Тоді я рідко бував у Каїрі, проводив там приблизно один місяць із трьох. Я працював у департаменті египтології, писав книжку «*Recentes Explorations dans le Desert Libyque*»¹, дні минали, і я нахилився щоразу ближче до тексту, наче пустеля існувала на сторінках, я навіть відчував запах чорнил своєї ручки з пером. Водночас боровся

¹ «*Recentes Explorations dans le Desert Libyque*» (фр.) — «Останні дослідження Лівійської пустелі». Така книга Л. Алмаші справді існує.

з невидимою присутністю Кетрін, одержимий бажанням, аби правда відкрилася її устам, напруженим м'язам під коліном, її блідому пласкому животу, і я писав свою стислу книжку, що мала лише сімдесят сторінок короткого тексту й повну карту подорожі. І не міг відігнати з паперу образи її тіла. Я мріяв присвятити монографію їй, її голосу, її тілу, котре, я собі уявляв, підіймається з ліжка, схоже на лук із білого дерева, але присвятив королю. Знаючи напевне, що ця нав'язлива ідея буде осміяна підкреслено поблажливим, ввічливим і сором'язливим кивком голови.

Я поведився в її товаристві з подвійною офіційністю. Такий уже в мене характер. Наче соромлюся когось, хто бачив мене роздягненим. Це характерно для усіх європейців. Для мене було природньо дивним чином вплітати її в мій текст про пустелю, а в житті ховатися за металевими латами.

Пристрасний вірш стане зізнанням
Для жінки, яку ти кохаєш.
І дивним місивом рим для чужої¹.

Вона гуляла з урядовим радником Раунделлом на галявині Гасанейн-бея — кремезного старигана, котрий прославився в експедиції 1923-го. Привіталася зі мною за руку й попросила чоловіка принести їй випити, а потім обернулася до мене й промовила: «Я хочу, щоб ти взяв мене». Раунделл повернувся. Це було так, ніби вона вклала в мою долоню ніж. За місяць я став її коханцем. У тій кімнаті над базаром, північніше вулиці з папугами.

Я вклякнув у залі з мозаїчною підлогою, притиснувся обличчям до її сорочки, мої солоні фаланги були в її роті.

¹ Уривок з вірша Воллеса Стівенса (1879—1955) — американського поета німецько-голандського походження. Переклад Є. Д.

Ми обоє нагадували дивну скульптуру, поки не почали тамувати свій голод. Її пальці дряпали пісок у моєму рідкому волоссі. Навколо — Каїр і всі її пустелі.

Чи було це бажанням напиться її юністю, її легковажністю, котра так цінується знавцями? Коли я говорю про сади, маю на увазі саме її сади.

Маленьку підшийну ямку ми називали Босфор. Я пірнав з її плечей у Босфор. Мої очі відпочивали там. Я вклякав, а вона дивилася на мене так зацікавлено, наче я прилетів з іншої планети. Кетрін була майстром зацікавлених поглядів. Пригадую, як її прохолодна рука раптом торкнулася моєї шиї в каїрському автобусі. Ми взяли закрите таксі й пестили одне одного на задньому сидінні між мостом Хедів-Ісмаїла і клубом «Тіпперарі». Пригадую сонце, яке просвічувалося крізь її нігті у вестибюлі музею на четвертому поверсі, коли вона затулила мені руками очі.

Ми хотіли лише, щоб нас не побачила одна-єдина людина.

Але Джеффри Кліфтон був гвинтиком англійської бюрократичної машини. Його родинне дерево сягало корінням аж Канута¹. Машина не відкрила Джеффри Кліфтону, одруженому тільки вісімнадцять місяців, очі на зраду дружини, натомість вона почала обертатися навколо цієї вади, цієї хвороби в системі. Вона знала кожен рух, котрий ми з Кетрін зробили, починаючи від того незграбного дотику в тупику біля готелю «Семіраміда».

Я ігнорував її згадки про чоловікову рідню. Джеффри Кліфтон наївно не здогадувався ні про що, так само як ми не помічали велетенського англійського павутиння, котре обплутувало нас. Цілий клуб охоронців стежив за її чоло-

¹ Канут Великий (995—1035) — король Англії з 1016, Данії з 1018 і Норвегії з 1028 року.

віком і захищав його. Лише Медокс, котрий був аристократом і мав зв'язки з армією, знав про це помірковане розгортання павутини. Лише Медокс із великим тактом попередив мене про особливості того, іншого світу.

Я носився з Геродотом, а Медокс — святий у своєму шлюбі — не полишав «Анну Кареніну», постійно перечитував історію романтики та обману. Одного дня, вже занадто пізно, щоб зупинити роботу машини, запущеної нами, він спробував пояснити, як влаштований світ Кліфтона, скориставшись словами брата Анни Кареніної. Дай мені книжку. Вслухайся в це.

Половина Москви і Петербурга були родичами і приятелями Степана Аркадійовича. Він народився в середовищі тих людей, котрі були володарями світу сього. Третина людей державних, стариганів, приятелювали з його батьком і знали його ще в сорочечці... Тож роздавачі розкошів земних у вигляді місць, оренд, концесій¹ і такого іншого були усі його друзями і не могли обділити свого... Достатньо було не відмовлятися, не заздрити, не сваритися, не ображатися, а цього він, будучи чоловіком добрим, ніколи не робив².

Я закохався у звук, із яким ти постукуєш по шприці пальцем, Караваджо. Вперше, коли Хана робила мені морфієву ін'єкцію в твоїй присутності, ти стояв біля вікна; на постукування її нігтя твоя шия витягнулася до нас. Я все знаю, камраде. Коханці, котрі маскуються, впізнають інших коханців.

¹ Концесія — договір про передачу природних багатств, підприємств, інших господарських об'єктів, які належать державі чи місцевим органам влади, у тимчасову експлуатацію іншим державам, іноземним фірмам, приватним особам.

² Уривок з роману Л. Толстого «Анна Кареніна». Переклад Є. Д.

Жінки хочуть від своїх коханців усього. А я занадто часто пірнав у глибини. Так армії зникають у пісках. Тут змішалися її страх перед чоловіком, її віра у власну честь, моє старе прагнення самодостатності, мої зникнення, моя невіра в її любов. Параноя та клаустрофобія таємного кохання.

— Мені здається, що ти вчинив не по-людськи, — сказала вона мені.

— Я не єдиний зрадник.

— Гадаю, ти не переймаєшся тим, що трапилося між нами. Ти ковзаєш повз усе на світі зі своїм страхом і ненавистю до володіння, боїшся володіти чи бути в чийсь владі, боїшся, що тебе називатимуть на ім'я. Ти думаєш, що це чесність. А я думаю, що ти жорстокий. Якщо я покину тебе, до кого ти підеш? Ти знайдеш собі іншу коханку?

Я не відповів.

— Скажи «ні», хай тобі грець!

Вона завжди хотіла слів, вона любила їх, виросла на них. Слова давали їй ясність, окреслювали причини та форми. А я казав, що слова викривлюють емоції, як олівець у склянці води.

Вона повернулася до чоловіка.

— У цей момент нашого життя, — прошепотіла вона, — ми або знайдемо, або загубимо наші душі.

Навіть моря зникають, чому б тоді не зникати коханням? Ефеські гавані, ріки, котрі текли за Гераклітових часів, зникли, залишивши по собі намулені гирла. Дружина Кандавла стала дружиною Гігеса. Бібліотеки згоріли.

Чим були наші стосунки? Зрадою тих, хто був довкола, чи прагненням нового життя?

Вона повернулася додому, де її місце було поруч із чоловіком, а я розчинився в оцинкованих барах.

Я дивитимусь на Місяць,
А бачитиму тебе.¹

Геродотова класика. Насвистуючи й наспівуючи цю пісеньку знов і знов, я вгризався в рядки, щоби прилаштувати їх до власного життя. Люди по-різному лікуються від таємних втрат. Хтось із її товариства бачив, як я сидів поруч із продавцем спецій. Якимось він подарував їй олов'яний наперсток з дрібною шафрану. Саме його з-поміж тисячі речей.

І коли Багнольд — котрий бачив, як я сиджу біля шафранового крамаря, — згадав про цей епізод за столом у її присутності, як я мав почуватися? Чи мало це подарувати мені відчуття вдовolenня від згадки про чоловіка, який подарував їй таку дрібницю — олов'яний наперсток, котрий вона носила на тонкому темному ланцюжку на шиї в ті два дні, коли її чоловіка не було в місті? Усередині був шафран, і її груди вкрилися золотом.

Як вона сприйняла цю історію, котра трапилася зі мною, з парією для цього товариства після кількох витівок, які збездистинили мене? Багнольд сміявся, її чоловік, котрий був хорошим хлопцем, турбувався за мене, а Медокс встав, підійшов до вікна і подивився на південну частину міста. Розмова, мабуть, переповзла на більш знакові події. Зрештою, вони картографи. А чи спускалася вона до криниці, котру ми разом допомагали викопати, і чи чіплялася вона за стінки так, як я за неї своїми руками?

Ми обоє жили власними життями, озброєні бездонними угодами одне з одним.

¹ Слова з популярної пісні «I'll Be Seeing You», написаної у 1938 році Семмі Фейном і Ірвінгом Кахалом.

— Що ти робиш? — Вона підбігає до мене на вулиці. — Ти що, не бачиш, що зводиш усіх нас із розуму?

Медоксові я казав, що закрутив із однією вдовою. Але тоді вона ще не мала цього статусу. А коли Медокс повернувся до Англії, ми з нею вже не були коханцями.

— Передавай вітання своїй каїрській вдовиці, — бурмотів Медокс. — Хотів би я з нею познайомитися.

Чи він знав? Я завжди почувався шахраєм поруч із ним, моїм другом, з котрим пропрацював десять років і котрого любив більше за будь-кого іншого. Ішов 1939 рік, і ми всі їхали геть із цієї країни, в інші умови, на війну.

А Медокс повернувся до села Марстон Магна в Сомерсеті, де народився, і за місяць по тому, сидючи в церкві на проповіді, котра оспівувала війну, дістав свій пустельний револьвер і застрілився.

Я, Геродот Галікарнаський, вирушаю в подорож історією, щоб час не стер фарби подій, щоб не втратило свого блиску те, з чого Людина розпочала своє існування, і великі видатні справи, проголошені греками і варварами... разом з причинами, через які вони воювали одне з одними.

Людам завжди хочеться читати вірші в пустелі. Медокс пропонував для Географічного товариства чарівні звіти про наші маршрути й дрейфи серед пісків. Берманн вдихнув теорію в тліюче багаття. А я? Єдиний серед них мав навички. Був механіком. Інші описували свою любов до самотності й медитували на знахідки. Вони ніколи не знали, що я про все це думаю. «Тобі подобається Місяць?» — запитав Медокс через десять років після знайомства. Він питав про це так обережно, наче боявся зруйнувати близькість. Я здавався їм занадто хитрим, щоб закохатися в пустелю. Таким собі Одиссеєм. Та я ним

і був. Показати мені пустелю все одно, що комусь — річку або ж місто його дитинства.

Коли ми розлучалися востаннє, Медокс попрощався старим висловом: «Хай благословить Бог твого попутника». А я відвернувся від нього та кинув через плече: «Бога немає». Ми були зовсім несхожими.

Медокс казав, що Одиссей ніколи не написав жодного слова, не залишив по собі книжки з одкровеннями. Можливо, він почувався чужинцем серед фальшивої рапсодії мистецтва. Мушу зізнатися, що моя власна монографія була суворою й точною.

Я боявся, що викажу присутність Кетрін, тому спалив до пня будь-які сентименти, усі пишномовні слова про любов. І все ж я описав пустелю так цнотливо, наче оповідав саме про Кетрін. Медокс запитав мене про Місяць одного з останніх спільних вечорів перед початком війни. Ми розділилися. Він повернувся до Англії, а можливість початку війни зруйнувала наше повільне прогризання крізь пустельну землю вглиб історії. «Бувай, Одиссею», — промовив, посміхнувшись, знаючи, що мені не дуже подобався Одиссей, а ще менше Еней, але ми вирішили, що Енеєм буде Багнольд. Насправді я взагалі не любив Одиссея. «До зустрічі», — відповів я.

Я пам'ятаю, як він відвернувся, сміючись. Приклав свого товстого пальця до адамового яблука на шиї і сказав: «Вона називається *vascular sizood*». Дав офіційне ім'я її підшийній ямці¹. Він повернувся до своєї дружини, до села Марстон Магна, забравши із собою тільки улюблений том Толстого та залишивши усі свої компаси й мапи мені. Взаємна приязнь так і залишилась невисловленою.

¹ Vascular sizood — вигаданий термін.

У Марстон Магні в Сомерсеті, місцині, котру він неодноразово мені змальовував у розмові, зелені поля перетворилися на аеродроми. Літаки вивергали свої викиди на артуріанські замки.

Не знаю, що змусило його зважитися на той вчинок. Може, безперервний шум у небі, надто гучний для нього після ледь чутного лету «Циганського метелика» над нашою тишею Лівії та Єгипту. Чужа війна роздерла витканий ним ніжний гобелен з одностумців. Я був Одисеем і розумів, наскільки мінливі й тимчасові табу на війні. А він був чоловіком, якому непросто завести друзів. Він знав за життя двійко людей, а зараз вони обернулися на ворогів.

Він залишився в Сомерсеті наодинці з дружиною, котра ніколи нас не бачила. Йому вистачило одного руху рукою. Одна куля поклала край війні.

Це був липень 1939-го. Вони сіли в автобус, який ішов із їхнього села до Йовіла. Транспорт ледве рухався, тож вони запізнилися на службу. Церква була переповнена, тому подружжя вирішило сісти позаду окремо одне від одного. За півгодини розпочалася шовіністична проповідь, яка повністю виправдовувала війну. Священик наголошував на блаженстві битви та благословляв уряд і людей приєднатися до бойовища. Медокс слухав, як проповідь стає пристраснішою і фанатичнішою. Він витяг пустельний револьвер, нахилився і вистрілив собі в серце. Помер миттєво. Запала велика тиша. Пустельна тиша. Тиша, де не було більше літаків. Усі почули, як його тіло впало на лаву. Усе застигло. Священик занімів у своєму величному жесті. Така тиша буває, коли в церкві тріскає скляна лампада і всі обличчя повертаються до неї. Його дружина наблизилася центральним проходом, зупинилася біля того ряду, пробурмотіла щось, і її

пропустили до нього. Вона вклякнула, і її руки обійняли чоловіка.

Як помер Одиссей? Це було самогубство, чи не так? Здається, я пригадую. Зараз. Можливо, пустеля зіпсувала Медокса. Той час, коли він мав мало спільного з цілим світом. Я думаю про російську книжку, котру він завжди носив із собою. Росія завжди була ближче до моєї країни, ніж до його. Так, Медокс — чоловік, який помер через національний конфлікт.

Я любив його спокій у всьому. Я гарячкувато сперечався про місця на карті, а в його звітах наші «дебати» перетворювалися на серйозні та сповнені мудрості речення. Він писав про наші подорожі спокійно й радісно, коли нагодився зручний випадок, наче ми були Анною та Бронським на балу. Він залишався чоловіком, який жодного разу не пішов зі мною до каїрських танцювальних клубів. А я був тим, хто закохався, танцюючи.

Він рухався з повільною грацією. Я ніколи не бачив, аби Медокс танцював. Він був із тих, хто пише, хто пояснює цей світ. Мудрість зростала в ньому навіть з найменшої скіпки емоцій. Один короточасний погляд міг народити абзаци теорії. Коли він знаходив нове плем'я серед пустелі чи рідкісний вид пальми, це зачаровувало його на кілька тижнів. Якщо під час подорожей ми наштовхувалися на якесь послання — будь-яке слово, сучасне чи античне, арабське на брудній стіні чи записка англійською, зроблена крейдою на крилі нашого джипу, — він обов'язково читав, а потім притискав до напису долоню, наче хотів торкнутися прихованого змісту, зблизитися зі словами так, як міг лише він.

Пацієнт простягає руку венами догори, щоб Караваджо міг вколоти йому чергову дозу морфію. Коли повноводдя

наповнює жили, він чує, як Девід кидає голку до емальованої посудини, подібної формою до нирки. Він бачить, як сивувата постать повертається до нього спиною, та згадує, що вони обоє — мешканці морфієвих земель, справжні заручники.

Бувають дні, коли я повертаюся додому після нудної писанини, і єдине, що може мене врятувати, — «Жимолость»¹ у виконанні Джанго Рейнхардта і Стефана Граппеллі в супроводі «Hot Club de France»². 1935-й. 1936-й. 1937-й. Видатні джазові роки. Роки, коли звуки джазу впливали з готелю «Клерідж» на Єлисейських полях і линули до барів Лондона, Південної Франції, Марокко, прослизали до Єгипту, де славу про ці несподівані ритми вводив у тишу якийсь безіменний каїрський танцювальний колектив. Повертаючись до пустелі, я взяв із собою на згадку ті вечори з танцями під платівку «Сувеніри» в барах, де жінки рухаються алжором, наче хорти, і нахилиються до вас, коли ви шепочете щось їм у плече під час пісні «Моя солоденька». Дяка фірмі звукозапису «Societe Ultraphone Franchise». 1938-й. 1939-й. У кабінках люди шепотіли про кохання, а за рогом на нас уже чигала війна.

Упродовж цих останніх ночей у Каїрі, за кілька місяців після закінчення мого роману, ми умовили Медокса влаштувати в одному з барів прощальну вечірку. Кетрін прийшла туди разом із чоловіком. Остання ніч. Останній

¹ «Honeysuckle Rose» — пісня, написана у 1929 році Фетсом Уоллером і Енді Разафом.

² Жан Батист «Джанго» Рейнхардт (1910—1953) — французький гітарист циганського походження. Перший європейський джазовий виконавець, який мав потужний вплив на американських музикантів. Стефан Граппеллі (1908—1997) — французький джазовий скрипаль. Разом із Джанго Рейнхардтом заснував «Quintette du Hot Club de France» — один із перших винятково струнних колективів.

танець. Алмаші напився й намагався зобразити старе танцювальне па, котре він сам вигадав і назвав «Босфорські обійми», підняв Кетрін Кліфтон на витягнутих руках і тинявся туди-сюди майданчиком для танців, аж поки не впав разом з нею в кущі аспідистер, вирощених на Нілі.

«Від чийого імені він зараз оповідає?» — думає Караваджо.

Алмаші набрався, і його танці здавалися іншим дивною послідовністю зв'язаних рухів. У ті дні атмосфера між ними була не вельми доброю. Він розгойдував дівчину з боку в бік, наче це була якась ганчір'яна лялька, і заливав вином свій смуток з приводу Медоксового від'їзду. Галасував за столом. Коли Алмаші був у такому стані, ми зазвичай розходилися, але це була остання Медоксова ніч у Каїрі, тож усі залишилися. Кепський єгипетський скрипаль намагався наслідувати Стефана Граппеллі, Алмаші поводився, наче планета, котра зійшла з орбіти. «За нас — чужинців на цій Землі», — підняв він келих. Хотів танцювати з усіма, жінками чи чоловіками, байдуже. Заплескав у долоні та виголосив: «Оголошую “Босфорські обійми”. Потанцюємо, Бернхардте? А як щодо тебе, Хітертоне?» Більшість позадкувала. Він повернувся до молодой Кліфтонової дружини, котра спостерігала за ним із любов'язною люттю. Він кивнув і кинувся назустріч її крокам, притулився шиєю до оголеного плеча, цього білосніжного плато над блискучою сукнею. Маніакальне танго закружляло їх, аж поки хтось не збився. Ще не подолавши свого гніву, Кетрін не дозволила йому провести її до столика. Просто пильно дивилася на чоловіка, коли він відкинув голову назад, і погляд цей був не тріумфальним, а наступальним. Він нахилив обличчя і зашепотів жінці на вухо, можливо, наспівував «Жимолость».

Між експедиціями Алмаші рідко можна було побачити в Каїрі. Він відсторонювався від людей. Удень працював у музеях, а вночі частенько заглядав до барів на базарі Південного Каїра. Губився в зовсім іншому Єгипті. Усі вони прийшли сюди тільки заради Медокса. Але зараз Алмаші танцював з Кетрін Кліфтон. Її струнке тіло торкалося вишикуваних у ряд рослин. Він кружляв з нею, піднімав її, а потім впав. Кліфтон залишався на своєму місці та споглядав за ними краєм ока. Алмаші лежав на його дружині, а потім спробував піднятися, пригладив своє біляве волосся і вклякнув біля жінки у віддаленому кутку зали. Колись він був вишуканим мужчиною.

Минула північ. Гостям було явно невесело, окрім кількох завсідників, звиклих до витівок європейців, приходнів із пустелі. Там були жінки з довгими притоками срібних сережок у вухах, жінки в блискучих сукнях, маленькі металеві крапельки нагрівалися від спеки, котра панувала в барі та раніше чимось подобалася Алмаші, жінки, чії срібні сережки під час танців погойдувалися перед його обличчям. Іншими вечорами Алмаші танцював із ними, напивався, але підставляв груди, щоб вони могли на нього спертися. Так, їм усім і зараз було дуже весело, вони сміялися з його живота, коли він розщепив сорочку, але були не в захваті, коли чоловік навалився своєю вагою на їхні плечі, зупинився і розлігся на підлозі посеред шотландського танцю.

У такі вечори було важливо *залишатися* частиною цього божевілля, коли людські сузір'я кружляли й ковзали навколо тебе. Тут не було часу для думок і роздумів. Вечірні польові нотатки з'явилися вже згодом, посеред пустельного ландшафту, між Дахлою та Куфрою. Він згадав коротке вищання і як обернувся в пошуках собаки, а зараз зрозумів, спостерігаючи за тим, як плаває на поверх-

ні мастила диск компаса, що то, мабуть, була жінка, котрій він наступив на ногу. Оаза була вже близько, і він міг пишатися своїм танцем, змахувати руками та підкидати годинник до неба.

Холодні пустельні ночі. Він висмикував спогади про кожен з них, наче нитку з клубка, і клав до рота замість їжі кожен спогад, насолоджуючись його смаком. Так було перші два дні на його пустельному шляху, коли він перебував у чистилищі між містом і плато. Минуло шість днів, а чоловік жодного разу не згадав Каїр, чи вуличну музику, чи жінок; він подорожував доісторичними епохами, налаштувавши своє дихання на лад глибоких загадкових вод. Його єдиним зв'язком зі світом, де були міста, залишався Геродот, його путівник, сучасний і античний, наповнений можливою брехнею. Коли він знаходив правду там, де, здавалося, її не слід чекати, діставав пляшечку з клеєм і вклеював карту або газетну вирізку або ж малював на чистих сторінках чоловіків у спідницях і бляклих невідомих тварин поруч із ними. Перші мешканці оаз не замальовували худобу, хоча Геродот стверджує протилежне. Вони поклонялися вагітній богині, а більшість кам'яних портретів зображували жінок при надії.

За два тижні він навіть не згадав про місто. Наче рухався під міліметровою смужкою серпанку над чорнильними волокнами на мапі, чистою територією між землею та її схематичним зображенням, між відстанями й легендою, між природою й казкарем. Сендфорд називав це геоморфологією. Це були місця, котрі ми самі обираємо, де відчуваємося найкраще, де несвідомі свого родоводу. Він був тут абсолютно сам, створений самим собою, мав лише сонячний компас, одометр для вимірювання пройденої відстані та книжку. Він провів у пустелі багато часу і знав,

як з'являється міраж, що таке фата-моргана, у полоні якої зараз перебував.

Пацієнт прокинувся й побачив, що Хана мие його тіло. Поруч стоїть столик, висотою приблизно їй до талії. Вона нахиляється, руки несуть воду з порцелянової чаші до його грудей. Закінчивши, дівчина кілька разів пробігає вологими пальцями по його волоссі, воно стає вогким і темним. Вона переводить погляд, бачить його розплющені очі й усміхається.

Коли він знову розплюшує очі, поруч із ним стоїть Медокс, він здається пошарпаним, стомленим і робить собі ін'єкцію морфію двома руками, бо більше не має великих пальців. «Як йому це вдається?» — думає англійський пацієнт. Він впізнає його очі, його звичку облизувати губи, ясність розуму чоловіка, котрий миттєво хапав на льоту сказане співрозмовником. Двоє старих дурнів.

Коли чоловік говорить, Караваджо бачить у його роті щось рожеве. Ясна, мабуть, мають такий самий колір світлого йоду, що й наскельні малюнки, знайдені в Увейнаті. Ще залишилося те, що можна відкрити, витягнути з цього тіла у ліжку. Він уже помер, живуть тільки його уста, жили на руці та сірі очі відтінку вовчого хутра. Караваджо зачудовується дисциплінованістю цього чоловіка, котрий розповідає про себе часом від першої особи, часом від третьої, але досі не визнає, що він і є Алмаші.

— Хто ж це тоді говорить?

— *Смерть перетворює тебе на третю особу однини.*

Цілий день вони діляться одне з одним ампулою морфію. Щоб витягти з чоловіка його історію, Караваджо уважно розкодовує сигнали. Коли обпечений чоловік уповільнюється або коли Девідові здається, що той не вдається в по-

дроблиці — про роман, про смерть Медокса, — він дістає шприц із емальованої посудини у формі нирки, відбиває скляний кінчик ампули, натискаючи кісточками пальців, і висмоктує рідину. Його свідомість притупилася від усіх цих подій з Ханою, і він відірвав собі лівий рукав. Алмаші вбраний лише в сіру майку, тож під простирадлом лежить його обпечена гола рука.

Кожне впорскування морфію в тіло відчиняє наступні двері — він повертається до наскельних малюнків у печері, шукає захований у пісках літак чи гає час під вентилятором разом із жінкою, котра поклала щоку йому на груди.

Караваджо бере до рук Геродота. Він гортає сторінки, минаючи дюни, відкриваючи Гільф-ель-Кебір, Увейнат, Гебель-Кіссу. Амаші оповідає, а він стоїть поруч і наводить лад у подіях. Бажання змушує думку блукати, а історію — тремтіти, наче стрілка компаса. У будь-якому разі, йдеться про світ кочівників, де історія стає апокрифом. Адумки мандрують то на захід, то на схід, маскуючись під піщану бурю.

Після того як її чоловік розбив літак, інший перерізає та знімає з неї парашут на підлозі Печери Плавців. Вона лягає на нього, кривлячись від болючих ран. Він обережно занурює пальці в жіноче волосся, шукає інші поранення, потім ніжно торкається плечей і стоп.

Тут, у печері, він боїться загубити її красу, її грацію, її тендітні форми. Він знає, що розгадав її суть.

Вона була з тих жінок, хто трансліює свій внутрішній світ на обличчя за допомогою косметики. Не важливо, йшла вона на вечірку чи лягала з ним у ліжко, криваво-червона помада й багряні тіні на очах завжди залишалися її супутниками.

Він підвів погляд до одного з наскельних малюнків і позичив його кольори. Вкрив її обличчя охрою, намастив синім очі. Пройшовся печерою, збираючи червоний пігмент, а потім розчесав їй волосся пальцями. Розмалював усю її шкіру, коліно, котре з'явилося з літака того найпершого дня, стало шафрановим. Її лоно. Кольорові кола на її ногах, аби зробити дівчину несприйнятливою до усього людського. Від Геродота він дізнався про древній звичай, коли воїни прославляли своїх коханих у всьому, що могло затримати їх і подарувати їм безсмертя, — у кольорових рідинах, у піснях, у наскельних малюнках.

У печері стало холодно. Він загорнув її в парашут, аби хоч трохи зігріти. Запалив маленький вогник і підпалив акацієву гілочку, хвилі диму заповнили всі печерні кути. Чоловік зрозумів, що не може звертатися до неї прямо, як раніше, тож говорив офіційно, а голос відлунював від стін.

— *Я йду по допомогу, Кетрін. Ти розумієш? Тут поблизу є ще один літак, але ми не маємо пального. Можливо, я зустріну караван або джип і повернуся назад дуже швидко. Я не знаю.*

Чоловік дістав свій примірник Геродотової книжки й поклав біля неї. Це був вересень 1939-го. Він вийшов з печери, покинув територію, де миготіли відблиски вогню, пройшов крізь темряву й опинився в пустелі, повній місячного сяйва.

Зліз до підніжжя плато, вчепившись у кам'яні брили, і стояв біля нього.

Жодної вантажівки. Жодного літака. Навіть компаса. Лише Місяць і його тінь. Він знайшов старий кам'яний знак, який вказував напрямом до Ель-Таджу — північно-західний. Запам'ятав кут своєї тіні й вирушив уперед. За сімдесят миль звідси був арабський базар, де на вулиці продавали годинники. На його плечі висів шкіряний мішок з водою, набраною в айні — криниці в оазі, — що плюскалася, наче плацента.

День мав два відрізки, коли йти було неможливо. Опівдні, коли тінь зморщувалася під ногами, і в сутінках, перед заходом сонця і появою зірок. Тоді все на пустельному диску ставало однаковим. Йти далі означало збитися з маршруту, можливо, аж на дев'яносто градусів. Він почекав, поки зорі намалюють на небі свою мапу, і рушив уперед, читаючи їх щогодини. Раніше, коли чоловік подорожував пустелею із провідниками, вони вішали ліхтар на довжелезний ціпок, а решта людей ішла за тим, хто читав зірки, наступаючи на плями світла.

Чоловік просувався так швидко, як міг би йти верблюд. Дві з половиною милі на годину. Якщо пощастить, можна знайти страусині яйця, якщо не пощастить, піщана буря знищить усе довкола. Він ішов три дні, не маючи жодної їжі. Заборонив собі думати про неї. Коли дістанеться Ель-Таджу, з'їсть *абру*, котру готують горанські племена. Вони роблять її з кавуна колоцинта¹. Варять плоди, поки вони перестануть гірчити, і змішують з інжиром і бобами ріжкового дерева. Він пройде вулицями, де продають годинники й алебастр. «Хай благословить Бог твого попутника, — казав Медокс. — Бувай». І помахав рукою. Бог живе лише в пустелі, тепер він готовий це визнати. За її межами є тільки торгівля й влада, гроші та війна. Світом керують фінансові і військові деспоти.

Він був у зруйнованій країні, рухався від піску до скель. Забороняв собі думати про Кетрін. Раптом з'явилися пагорби, схожі на середньовічні замки. Чоловік ішов, доки його тінь не злилася з тінню гори. Чагарники мімози.

¹ Кавун колоцинт (*лат. Citrullus colocynthis*) — багаторічна однодомна трав'яниста шорстковолосиста рослина родини гарбузових. Плід — ягодоподібний, кулястий, жовтий, із сухим губчастим гірким м'якушем. Цвіте в червні-липні. Плоди досягають у серпні-вересні.

Колоцинти. Проревів скелям її ім'я. *Луна — це душа голосу, натхненна порожнечою.*

Нарешті дістався Ель-Таджу. Впродовж усієї подорожі він уявляв собі дзеркальну вуличку. Коли зробив крок до окраїн поселення, його оточили англійські військові джипи, люди забрали його із собою, не дослухаючись до оповіді про поранену жінку в Увейнаті, лише за сімдесят миль звідси, взагалі не слухаючи, що він казав.

— Ти хочеш сказати, що англійці не повірили тобі? Ніхто тебе не слухав?

— Жоден з них.

— Чому?

— Я не сказав їм справжнє прізвище.

— Твоє?

— Своє я назвав.

— А чиє ж?

— Її. Її прізвище. Прізвище, яке дав їй її чоловік.

— А що ж ти сказав?

Чоловік мовчить.

— Прокидайся! Що ти сказав їм?

— Я сказав, що це моя *дружина*. Я сказав, що її звуть *Кетрін*. Її чоловік помер. Я сказав, що вона важко поранилася в печері Гільф-ель-Кебіру, неподалік Увейнату, на північ від криниці Айн-Дуа. Їй потрібна була вода. Їй потрібна була їжа. Я пішов би з ними, довів би їх до того місця. Я казав, що мені потрібен лише джип. Один з їхніх проклятих джипів... Можливо, після подорожі я виглядав, як один із тих божевільних пустельних проповідників, але не думаю. Війна вже почалася. Вони вишукували в пустелі шпигунів. Будь-хто, хто мав іноземне ім'я й тинявся цими маленькими містечками в оазах, викликав підозру. Вона була лише за сімдесят миль, а вони не слухали мене.

Це була просто випадкова група англійців в Ель-Таджі. Мабуть, тоді я від люті перетворився на берсерка. Вони мали з собою навіть пересувну тюрму з плетеними клітками, розміром як духова кабіна. Мене замкнули в одній із них і запхали до вантажівки. Я гатив по ній кулаками, поки не випав на вулицю. Я кричав: «Кетрін!» Кричав: «Гільф-ель-Кебір!» Але єдине ім'я, яке я мав би прокричати, кинути їм у долоні, як візитівку, було «Кліфтон».

Вони знову запхали мене до авто. Для них я був тільки черговим потенційним другорядним шпигуном. Лише черговим міжнародним байстрюком.

Караваджо захотілося встати і втекти з цієї вілли, з цієї країни, від уламків війни. Він усього лише злодій. Він тільки хоче, щоби поруч із ним були Хана й сапер, а ще краще — його однолітки в барі, де він знає кожного, де він може танцювати й розмовляти з жінкою, класти голову їй на плече, притулятися головою до її чола, робити що завгодно, але він знає, що спочатку мусить вийти з пустелі, з цієї химерної споруди, зведеної морфієм. Він мусить відірватися від незримого шляху, котрий веде до Ель-Таджу. Цей чоловік, якого він вважає Алмаші, використав його та морфієві ін'єкції для повернення у власні світи, сповнені особистого смутку. Більше не має значення, чий бік він обрав на війні.

Але Караваджо нахиляється вперед.

— Я хочу дещо знати.

— Що?

— Я хочу знати, чи ти вбив Кетрін Кліфтон. Тобто якщо ти вбивця Кліфтона, то цим умертвив і її.

— Ні. Я ніколи навіть не уявляв собі таке.

— Я питаю це тому, що Джеффрі Кліфтон працював на британську розвідку. Боюся, що він не був просто наївним

англійцем. Дружнім хлопчиною. Англійці були зацікавлені в тому, щоб він стежив за вашою дивною компанією в Єгипетсько-Лівійській пустелі. Вони знали, що одного дня пустеля перетвориться на театр воєнних дій. А він був спеціалістом із аерофотозйомки. Його смерть збентежила їх і досі не дає спокою. Вони досі цікавляться цією загадкою. Розвідка знала про твій роман із його дружиною з першого дня. Навіть якщо сам Кліфтон не знав. Вони гадали, що його смерть була зрежисована, наче захист, який підіймає розвідний міст. Вони чекали на тебе в Каїрі, але, звичайно, ти повернувся до пустелі. Згодом я поїхав до Італії і прогавив останню частину твоєї історії.

— Тож ти шукав мене.

— Я прийшов через дівчину. Знав її батька. І остання людина, яку я сподівався побачити у цьому знищеному артобстрілами монастирі, — це граф Ладислав де Алмаші. Чесно кажучи, ти сподобався мені більше, ніж усі, з ким я колись працював.

Прямокутник світла наповз на обличчя Караваджо, обравив його голову й груди так, що чоловік здавався англійцеві портретом. У тьмяному світлі його волосся ще могло здаватися темним, але зараз воно було розкуйовджене та яскраво освітлене, добряче проглядалася сивина. Зате мішки під очима зникли в рожевому світлі пізнього надвечір'я.

Він покрутився на стільці й відкинувся на спинку, не відводячи очей від Алмаші. Слова не давалися Караваджо легко. Він тер підборіддя, морщився, заплющував очі, щоб подумати у темряві, і лише тоді щось бовкав, стрімко забуваючи власні думки. Він сидів у ромбічній рамці зі світла, згорбившись на стільці поруч із ліжком Алмаші, і відчував, як переповнюється темрявою. Один із двох старих чоловіків у цій історії.

— Я можу говорити з тобою, Караваджо, бо відчуваю, що ми обое помremo. Дівчина з хлопцем поки що безсмертні. Попри те, що вони пережили. Хана зазнала багато лиха, перш ніж я зустрів її.

— Її батька вбили у Франції.

— Розумію. Вона не казала мені про це. Взагалі сторонилася будь-кого. Єдиний спосіб, яким я міг змусити її спілкуватися зі мною, — попросити почитати мені... А ти звертав увагу, що ніхто з нас не має дітей?

Потім помовчав, наче роздумуючи над вірогідністю, і запитав:

— У тебе є дружина?

Караваджо сидів у рожевих променях сонця, затуливши руками обличчя, наче намагався стерти все навколо та чітко подумати, ніби отримав іще один дар від юності, котрий більше не дістанеться йому так просто.

— Ти мусиш говорити зі мною, Караваджо. Чи я просто книжка для тебе? Річ, яку можна прочитати, чи потвора, котру треба витягти з озера і нашпигувати морфієм, коридорами, брехнею, рослинним животінням, повними кишнями каміння?

— Злодії, схожі на нас, гарно наживалися на війні. Нас узаконили. Ми крали. А потім деякі з нас ставали радниками. Ми розумілися на маскуванні шахрайства краще за офіційних розвідників. Створювали подвійних агентів. Цілі кампанії народжувалися від союзу аферистів і шпигунів. Я вже побував усюди на Середньому Сході, коли вперше почув про тебе. Ти був таємницею, білою плямою на їхніх мапах. І передавав свої знання про пустелю до рук фашистів.

— Надто багато трапилося в Ель-Таджі в 1939-му, коли мене оточили, вважаючи, що я шпигун.

— І тоді ти перейшов на бік німців?

Тиша.

— І ти все ще не міг дістатися Печери Плавців і Увейнату?

— Ні, аж поки не зголосився перевести Епплера через пустелю.

— Я мушу розповісти тобі дещо. Це трапилося в 1942-му, коли ти вів розвідника до Каїра...

— Операція «Салам».

— Так. Ти тоді працював на Роммеля.

— Геніальний чоловік... Що ти збираєшся розповісти мені?

— Я хочу сказати, що коли ти йшов пустелею, уникаючи союзницьких військ, подорожуючи з Епплером, це *було* геніально. Від оази Джалу пройти весь цей шлях до Каїра. Лише ти міг провести до Каїра людину Роммеля з копією «Ребекки».

— Звідки ти знаєш?

— Я хочу пояснити тобі, що вони не лише розсекретили Епплера в Каїрі. Вони знали про всю подорож. Німецький шифр розгадали задовго до того, але ми не могли дозволити Роммелю дізнатися про це чи виявити наші джерела інформації. Тож ми мусили чекати, аж поки він увійде до Каїра, щоб схопити Епплера.

Ми спостерігали за вами впродовж усього шляху. Цілу вашу мандрівку крізь пустелю. Розвідка знала твоє ім'я, знала, в чому тебе задіяно, тому її цікавість зростала. Вони хотіли упіймати тебе. Тебе треба було вбити... Якщо не віриш мені, ось тобі доказ: ти вийшов із Джалу та витратив двадцять днів. Ти йшов шляхом із прихованими обабіч криницями. Ти не міг підходити ближче до Увейнату через війська союзників, тож обійшов Абу Баллас. Епплер захворів на пустельну гарячку, і тобі доводилося доглядати його, піклуватися про нього, хоча ти й кажеш, що він тобі не подобався...

Літаки умисне «губили» вас, але насправді відстежували ваші переміщення дуже ретельно. Ви не були шпигунами, це ми були шпигунами. Розвідка думала, що ти вбив Джеффрі Кліфтона через жінку. Вони знайшли його могилу в 1939-му, але там не було й сліду його дружини. Ти став ворогом не тоді, коли приєднався до німців, а тоді, коли закрутив із Кетрін Кліфтон.

— Розумію.

— Коли ти вийшов з Каїра в 1942-му, ми загубили тебе. Мали схопити і вбити в пустелі. Але вони загубили тебе. Шукали дві доби. Ти зник, як голка в сіні, у надприродний спосіб, інакше ми б тебе знайшли. Ми замінували захований джип. Потім наштовхнулися на його уламки, але від тебе там не залишилося нічого. Ти втік. Мабуть, ця твоя подорож була найвизначнішою, а не та, коли ти йшов до Каїра. Ти тоді, напевно, втрачав розум.

— Ти стежив за мною в Каїрі разом із ними?

— Ні, я бачив документи. Я збирався до Італії, і вони гадали, що ти можеш виявитися там.

— Тут.

— Так.

Світловий ромб пересунувся на стіну, і Караваджо вкрило тінню. Тепер його волосся знову темне. Він відкинувся назад і притулився плечем до намальованого листя.

— Гадаю, це не має значення, — бурмоче Алмаші.

— Хочеш іще морфію?

— Ні. Я розкладаю речі на свої місця. Завжди був усамітненим. Важко збагнути, що люди так багато про мене *говорили*.

— Ти мав роман із жінкою, пов'язаною з розвідкою. А там були люди, котрі знали тебе особисто.

— Напевно, Багнольд.

— Так.

— Абсолютно англійський англієць.

— Так.

Караваджо помовчав.

— Я мушу поговорити з тобою ще про дещо.

— Я знаю.

— Що трапилося з Кетрін? Що трапилося напередодні війни, що змусило вас усіх знову вирушити до Гільфель-Кебіру? Коли Медокс уже повернувся до Англії.

Я мав необхідність здійснити ще одну подорож до Гільфель-Кебіру, щоби розібрати те, що залишилося від нашого табору на плато Увейнату. Наше життя там закінчилося. Я думав, що між нами більше нічого не може трапитися. Я не зустрічався з нею як коханець уже майже рік. Десь зароджувалася війна, вона прослизала сюди, як рука, котра залазить у віконце на горищі. І ми з Кетрін уже сховалися за власними стінами наших старих звичок, сховалися в невинних на вигляд стосунках. Ми бачилися лише зрідка.

Влітку 1939-го я запланував повернутися до Гільфель-Кебіру з Гоугом і спакувати наш табір, а потім той мав приїхати за всім вантажівкою. Кліфтон повинен був прилетіти й забрати мене. Нас чекала розлука, котра нарешті мала зруйнувати трикутник, який утворився між нами.

Коли я почув гуркіт літака, побачив його, то вже спускався зі скель плато. Кліфтон завжди був дуже пунктуальним.

Невеличкий вантажний літак завжди однаково спускається до землі, наче ковзає лінією горизонту. Він торкається кінчиками крил пустельного світла, потім

звук зникає й машина летить до землі. Я ніколи добре не розумів, як працюють літаки. Бачив, як вони наближаються до мене в пустелі, і кожного разу переляканий вибігав з намету. Вони занурюють крила в світло, а потім уриваються в тишу.

«Метелик» плавно ковзав над плато. Я помахав синім брезентом. Кліфтон знизив висоту і пролетів наді мною так низько, що повідривав листя з акацій. Літак увійшов у лівий віраж, розвернувся, побачив мене, знову вирівнявся і полетів просто на мене. За п'ятдесят метрів він раптово нахилився й упав. Я побіг до нього.

Я думав, що він один. Він мав прилетіти сам. Але коли я прибіг туди, щоб витягти Кліфтона, то побачив поруч Кетрін. Джеффрі був мертвий. Вона намагалася поворухнути нижньою частиною свого тіла, дивлячись вперед. Скло в кабіні розбилось, її стегна засипало піском. Я не бачив на ній жодних ран. Ліву руку вона простягнула перед собою, щоби пом'якшити удар від падіння. Я витяг дівчину з літака, названого Кліфтоном «Ведмедик Руперт», і поніс до печери в скелях. До Печери Плавців, де були наскельні малюнки. На мапі географічна широта — 23°30', довгота — 25°15'. Я поховав Джеффрі Кліфтона тієї ж ночі.

Чи був я їхнім прокляттям? Її? Медокса? Пустелі, згвалтованої війною, обстріляної так, наче це був просто пісок? Варвари проти варварів.

Обидві армії йшли пустелею, не маючи жодного уявлення, що це. *Лівійська пустеля*. Якщо забрати політику, це найпрекрасніша з усіх відомих мені фраз. *Лівія*. Сексуально виспіване слово, улесливе, наче шепіт криниці. В і я. Медокс говорив, це одне з небагатьох слів, де можна

почути, як язик оминає гострий кут. Пам'ятаєш Дідону¹ в лівійських пустелях?

*І кожний з них буде... як джерела води у степу...*²

Не вірю, що моя нога ступила на прокляту землю чи що я потрапив у пастку ситуації, ім'я якій було Зло. Кожне місце, кожна людина були дарунком долі для мене. Коли знайшов малюнки на стінах Печери Плавців. Коли в експедиціях співав із Медоксом бурдони. Коли Кетрін з'явилася серед пустелі. Те, як я йшов до неї червоною блискучою бетонною підлогою, як впав на коліна і при- тисся головою до її живота, наче був маленьким хлопчи- ком. Племена зі зброєю, котрі зцілили мене. Кожен із нас чотирьох — я, Хана, ти і сапер.

Усе, що я любив і цінував, у мене забрали.

Я залишився з нею. Виявив, що в Кетрін зламані три ребра. Я чекав, поки затріпотять її вії, заворушиться по- шкоджене зап'ястя, оживуть мовчазні вуста.

— Чому ти ненавидів мене? — шепотіла вона. — Ти майже все в мені вбив.

— Кетрін... ти не...

— Обійми мене. Перестань захищатися. Тебе не змінити.

Її погляд застиг. Я не міг вирватися з тенет її очей. Мені доведеться стати останнім, що вона побачить. Шакал

¹ Дідона (лат. Dido) — міфічна фінікійська цариця, небога й дружина володаря Тіру Сіхея, жерця Геракла. Коли її брат Пігмаліон убив Сіхея, щоби захопити його скарби, Дідона втекла з Тіру й зі змєнькою земля- ків оселилася на північному узбережжі Африки, біля фінікійської коло- нії Утіки. Місцевий володар Ярбас пообіцяв віддати Дідоні стільки землі, скільки обійме шкіра з вола; Дідона порізала шкіру на вузькі пасочки й охопила ними територію, на якій заснувала могутнє місто Карфаген. Будучи не в змозі захиститися від ненависних залицянь Ярбаса, вкоро- тила собі віку.

² Книга пророка Ісаї 32:2. Переклад О. Гижі.

у печері, котрий стане її провідником, захищатиме її, ніколи не розчарує і не обдурить.

«Існують сотні богів, яких люди асоціюють з тваринами», — розповідав я їй. Деякі з'єднані із шакалами — Анубіс¹, Упуаут², Дуамутеф³. Ці створіння ведуть до потойбічного світу — так і мій невидимий привид супроводжував тебе ще до нашої зустрічі. На всіх вечірках у Лондоні чи Оксфорді. Спостерігав за тобою. Я сидів навпроти, коли ти робила домашнє завдання, тримаючи в руках великий олівець. Я був там, коли ти зустрілася з Джеффрі Кліфтоном о другій годині ночі в бібліотеці Оксфордського товариства. Усі покидали пальта на підлогу, а ти йшла між ними боса й цибата, ніби чапля, прокладаючи собі шлях назовні. Він спостерігає за тобою, але я теж виглядаю тебе, хоч і не помічаєш моєї присутності, ігноруєш. Ти в тому віці, коли дівчата звертають увагу лише на привабливих чоловіків. Ти ще не дивишся на тих, хто перебуває за межами сфери твого благовоління. В Оксфорді рідко беруть в ескорт шакалів. А я належу до чоловіків, які дотримуються посту, поки не побачать того, що припаде їм до смаку. Стіна позаду тебе вкрита книжками. Ліва рука торкається довгої петлі перлинного намиста, котре висить на твоїй шиї. Босі ноги прокладають шлях. Ти чогось шукаєш. Тоді ти була дещо повнішою, але твоя краса так пасувала до університетського життя.

У бібліотеці Оксфордського товариства нас троє, але ти знаходиш поглядом тільки Джеффрі Кліфтона. Цей роман

¹ Анубіс — давньоєгипетський бог, шанування якого було тісно пов'язане з культом мертвих; охоронець могил та мумій, заступник померлих, некрополів і цвинтарів, один із суддів царства мертвих, хранитель отрут і ліків, мав дар передбачення.

² Упуаут — у єгипетській міфології: бог у подібі вовка, провідник померлих у Дуат.

³ Дуамутеф — єгипетський бог, син Гора. Пов'язаний із заупокійним культом.

буревієм увірветься у ваші життя. З усіх можливих місць він обирає роботу в Північній Африці разом з археологами. «Я працюю в компанії старих дивакуватих дурників». Твоя мати була в захваті від пригод, які тобі доведеться пережити.

Але дух шакала, «відкривача шляхів», чиє ім'я Упуаут чи Алмаші, стоїть у кімнаті разом із вами. Склавши руки, він спостерігає за твоїми намаганнями зав'язати легку світську бесіду, а це не так просто, бо кожен уже трохи напідпитку. Але найпрекраснішим є впізнавання вами цінності й приємності спілкування з іншим навіть у п'яному маренні пізньої нічної години. Можливо, ви прийшли сюди з кимось іншим, спали тієї ночі з кимось іншим, але ви обоє зустріли свою долю.

О третій годині ночі ти відчуваєш, що варто піти, але не можеш знайти взуття. Один черевик ти тримаєш у руці — рожевий човник. Я бачу інший — напівзахований біля себе — і підіймаю. Пам'ятаю його блиск. Вочевидь, це твої улюблені черевики з відбитками пальчиків ніг. «Дякую», — кажеш, простягаючи руку, і йдеш геть, навіть не глянувши в мій бік.

Я вірю в це. Коли ми зустрічаємо тих, у кого закохаємося, в душі прокидається історик, трохи педантичний, котрий уявляє чи пригадує цю зустріч, а повз інших людей ми проходимо, не звертаючи на них уваги. Можливо, за рік до цього Кліфтон відчинив тобі двері автомобіля й проігнорував написане йому долею. Усі частинки твого тіла повинні бути готовими зустріти іншу людину, всі атоми мусять стрибнути в одному напрямку, лише тоді виникає справжнє палке бажання.

Я жив у пустелі роками й почав вірити в такі речі. Це порожнє місце. Тромплей часу та води. Шакал, який одним оком дивиться в минуле, а другим стереже шлях, яким доведеться пройти. Він приносить тобі у щелепах

шматочки минулого, і, коли весь цей час складається в єдине ціле, ти бачиш підтвердження того, що й так уже знав.

Вона дивиться на мене, і в її очах втома від усього. Жахлива слабкість. Коли я витяг її з літака, вона намагалася всотати в себе поглядом довколишнє. А зараз позір Кетрін стоїть на варті, наче захищаючи щось усередині. Я підійшов ближче, сів на п'яти. Нахилився до неї, торкнувся язиком лівого синього ока, відчув солоний смак. Також присмак пилку. Торкнувся її уст, правого ока. Відчув пружну пористість її очного яблука й витер з повік голубінь; коли я відхилився назад, щось біле змигнуло в її погляді. Я розкрив дівочі уста, цього разу дозволив пальцям увійти глибше, розтиснути зуби й витягнути язик, але було вже пізно, вона вже пов'язалась тонкою, як дихання, ниточкою зі смертю. Я нахилився до Кетрін знову і вклав язиком блакитний пилочок до її вуст. Ми так робили колись. Нічого не сталося. Я відхилився, набрав повні груди повітря й знову припав до неї. Відчув слабке тремтіння, коли торкнувся її язика.

А потім з неї вирвався жахливий передсмертний хрип, лютий і такий близький, що простромив мене наскрізь. Тіло Кетрін здригнулося, ніби від потужного електричного розряду, та сповзло до розмальованої стіни. Смерть увійшла в жінку, вона сіпнулася і впала мені на коліна. У печері темніло. Її шия смикалася — туди-сюди.

Я знаю, що демони плетуть свої вигадливі сіті. У дитинстві мені розповідали про демонічну коханку. Це була історія про вродливу спокусницю, котра заходить до кімнат молодих чоловіків. І чоловік, якщо він мудрий, має запропонувати їй повернутися, бо в демонів і відьом немає спини, а лише те, що вони хочуть вам запропонувати.

Що я зробив? Якого звіра вселив у неї? Гадаю, розмовляв із нею понад годину. Чи я був її демонічним коханцем? Чи був я Медоксовим демонічним другом? Ця країна — чи це я уклав її карту й перетворив на місце для війни?

Важливо помирати в святих місцях. Це одна з таємниць пустелі. От Медокс і пішов до церкви в Сомерсеті, до місця, котре втратило свою святість, і здійснив те, що здавалося йому святим вчинком.

Коли я перевернув Кетрін, усе її тіло було вкрите яскравим пігментом. Трави, й каміння, і сонце, і акаціева зола мали подарувати їй безсмертя. Тіло притислося до священних кольорів. Лише стерлася голубінь з очей, перетворивши їх на безіменну голу мапу без зображень, де немає ані озера, ані темної грс мади гір, які розляглися північніше від регіону Борку-Еннеді-Тібесті, ані лаймового віяла в тому місці, де Ніл зустрічається з розкритою долонею Александрії на краю Африканського континенту.

Немає й назв племен, кочівників за переконанням, які перетинають монотонну пустелю і бачать лише яскраве світло, віру та кольори. Тут будь-який камінь, чи знайдена металева скринька, чи кістка отримує свою порцію любові й безсмертя в руках молільника. Це велич країни, в яку моя кохана входить і частиною якої стане. Ми помираємо, складаючись із розмаїття коханців і племен, смаків, які ми проковтнули, тіл, у які ми пірнули і пили ними, наче ріками мудрості, характерів, на які ми видряпувались, як на дерево, страхів, у котрих ми ховалися, наче в печерах. Хотів би, щоб усе це з'явилося позначками на моєму тілі, коли помиратиму. Я вірю в таку картографію — людина має бути позначена природою, а не просто наносити свої імена на мапу, мов імена багатіїв на будинках. Усі ми складаємо общинну історію, перетворюємося на общинні книги. Ніхто не володіє нами, і ми

не моногамні у своїх смаках чи досвіді. Усе, чого я прагну, — пройтися землею, для якої не існує мап.

Я поніс Кетрін Кліфтон у пустелю, де пишеться обшинна книга місячного саява. Ми йдемо серед шепоту криниць. Серед палацу вітрів.

Алмаші повертає обличчя вбік і вдивляється в нікуди або, можливо, в коліна Караваджо.

— Хочеш іще трохи морфію?

— Ні.

— Що тобі принести?

— Нічого.

Серпень

Караваджо спустився темними сходами до кухні. На столі лежить трохи селери та ще не помитого турнепсу. Приміщення освітлюється лише вогнем, який Хана несподівано вирішила запалити. Вона сидить спиною до нього і не чує його кроків. Життя на віллі розслабило чоловікове тіло, розшморгнуло жмути натягнутих нервів, тепер його рухи здаються недбалішими, а він сам — кремезнішим. Лише нечутна хода не змінилась. Інакше Караваджо втратив би ефективність, а жести його сповнилися б сонливості.

Він посунув стілець, і Хана повернулася, зрозумівши, що вона не сама в приміщенні.

— Привіт, Девіде.

Він привітно підняв руку. Відчув, що занадто довго блукав пустелями.

— Як він?

— Виговорився й заснув.

— Він той, на кого ти подумав?

— З ним усе гаразд. Хай собі живе.

— Я так і думала. Ми з Кіпом упевнені, що він англієць. Кіп узагалі вважає диваків найкращими людьми. Він колись працював з одним таким чоловіком.

— Справді, Кіп схожий на дивакувату версію мене самого. До речі, де він?

— Він щось зводить на терасі й не хоче, щоб я бачила. Це до мого дня народження. — Хана підводиться від камінної решітки й витирає одну руку об передпліччя другої.

— До твого дня народження я розповім тобі невеличку історію, — пропонує чоловік.

Вона пильно дивиться на нього.

— Лише не про Патріка, гаразд?

— Трохи про нього, але більше про тебе.

— Я поки не можу слухати ці історії, Девіде.

— Батьки помирають, а ми продовжуємо любити їх, як тільки можемо. Не ховай його у своєму серці.

— Поговоримо, коли вивітриться твій морфій.

Дівчина підійшла до чоловіка, обійняла, здійнялася навшпиньки і поцілувала в щоку. Він міцно притис дівчину, і його щетина нагадала її шкірі пустельні піски. Таким він їй більше подобався, раніше чоловік забагато часу приділяв своїй зовнішності. Патрік жартома казав, що проділ у Девідовому волоссі рівнесенький, як Йонг-стрит опівночі. В її минулому Караваджо рухався, наче бог. Тепер він трохи розповнів, увесь ніби посірів і став більш земним і дружнім.

Сьогодні вечерю готував сапер, і Караваджо від цього було мало радості. Йому здавалося, що хлопець псує третину їжі. Кіп назбирав овочів і подавав їх ледь готовими — суп, який варився кілька хвилин. Чергова пуританська страва, а зовсім не те, чого хотілося б Девіду зараз, після виснажливого дня, проведеного в розмовах із чоловіком нагорі. Він відчинив шафку під умивальником. Там лежав

шматок висушеного м'яса, загорнутого у вологу ганчірку. Чоловік відрізав кілька скибочок і поклав до кишені.

— Я можу відучити тебе від морфію, ти ж знаєш, я хороша медсестра.

— Ти оточена божевільними...

— Так, думаю, ми всі несповна розуму.

Коли Кіп погукав їх, Хана й Девід вийшли з кухні й побачили, що довкола кам'яної балюстради на терасі сяють вогні.

Караваджо це нагадало гірлянди електричних свічок, які нерідко можна було знайти у запліжених церквах, і він подумав, що хлопець зайшов занадто далеко, забравши їх із каплички, хай навіть у Хани й свято. Дівчина притулила долоні до обличчя та повільно рушила вперед. Навколо ні вітерця. Ханині ноги й стегна рухалися, розтинаючи сукню так, наче це була вода. Тенісні черевики безшумно пересувалися камінням.

— Коли я копав, збирав усюди порожні черепашки.

Спочатку вони не зрозуміли, подумали, що йдеться про набої. Караваджо нахилився до миготливих вогників. Вони виявилися равликовими черепашками, наповненими маслом. Чоловік оцінив поглядом довгий ряд, їх тут було, мабуть, із сорок.

— Сорок п'ять, — промовив Кіп, — як років у цьому столітті. Там, звідки я прийшов, ми святкуємо і його вік теж, а не лише свій.

Хана пішла вздовж свічад, тримаючи руки в кишенях. Кіп любив, коли вона отак ходила. У такі миті вона була легка й розслаблена, наче подарувала свої руки темній ночі і тепер рухалася без них.

Караваджо здивувався, побачивши на столі три пляшки червоного вина. Він підійшов, прочитав написи на етикетках і розгублено похитав головою. Знав, що сапер

не питиме. Усі три пляшки вже були відкорковані. Мабуть, Кіп знайшов у бібліотеці підручник з етикету. Потім Девід побачив кукурудзу, м'ясо й картоплю. Хана взяла сапера за руку й повела до столу.

Вони їли, та пили, і дивувалися терпкості вина й смаку м'яса. Незабаром пішли виголошуватись очманілі тости за сапера — «видатного фуражира» — і за англійського пацієнта. Потім пили одне за одного, і Кіп приєднався, цокаючись склянкою води. Саме тоді він розповів про себе. Караваджо спровокував його на відвертість, а сам слухав одним вухом, вставав, обходив навколо столу, нипав туди-сюди, насолоджуючись усім, що відбувалося. Він хотів, аби ці двоє побралися, і намагався натякнути їм, але правила їхніх стосунків здавалися доволі дивними. Що ж він робив у *цій* ролі? Чоловік сів. Він задивлявся, як згасають один за одним вогники. У равликову черепашку вміщалося небагато масла. Кіп час од часу вставав і доливав у них рожевий парафін.

— Ми мусимо зберегти їх до опівночі.

Далі розмова зайшла про таке далеке тепер звідси бойовище.

— Коли закінчиться війна з Японією, всі нарешті вирушать додому, — сказав Кіп.

— А куди збираєшся *ти*? — поцікавився Караваджо.

Сапер повернув голову, наполовину кивнув, наполовину заперечливо похитав і посміхнувся. Тож Девід розговорився, звертаючись здебільшого до Кіпа.

До столу обережно підійшов пес і поклав голову на коліна Караваджо. Сапер попросив розповісти ще про життя в Торонто, наче в цьому місці траплялися особливі дива. Сніг, який вкривав місто, крига, котра полонила гавані, літні пороми, коли люди ходили на концерти. Насправді його цікавила хоч найменша підказка, котра

допомогла б зрозуміти Ханин характер, але вона нашорошено сиділа поруч і відводила Караваджо подалі від історій про певні події свого життя. Дівчина хотіла, щоб Кіп знав її лише теперішню, можливо, більш зломлену, чи співчутливу, чи жорсткішу, чи пристраснішу, ніж та дівчинка чи дівчина, яка була тоді. Те її життя складалося з мами Еліс, тата Патріка, мачухи Клари і Караваджо. Вона вже називала Кіпові ці імена, наче вони були її посвідками, її посагом. Вони були бездоганні й не давалися для обговорення. Вона використовувала їх, як авторитетні імена з книжки, на котру можна посилається у відповідь на чиєсь зацікавлення, як правильно зварити яйце чи нашпигувати часником ягня. Жодне їхнє слово не викликало сумнівів.

А зараз — будучи трохи напідпитку — Караваджо розповідав, як Хана співала «Марсельезу», хоча вже й згадував якось про це.

— Так, я чув цю пісню, — відповів Кіп і наспівав її.

— Ні, ти мусиш співати *голосно*, — заперечила дівчина. — Її співають стоячи!

Вона підвелася, зняла тенісні черевики й вилізла на стіл. Біля її босих ніг з останніх сил миготіли чотири вогники в черепашках.

— Демонструю для тебе. Отак треба вчитися співати, Кіпе. Це для *тебе*.

Вона заспівала, і голос полинув угору над останніми каганцями, над освітленим вікном англійського пацієнта, до темних небес, під якими хиталися тіні кипарисів. Хана вийняла руки з кишень.

Кіп уже чув цю пісню у військових таборах, де чоловіки співали її гуртом в особливі моменти, наприклад перед початком товариського футбольного матчу. Караваджо теж чув її впродовж кількох останніх років війни, і це

йому ніколи не подобалося, він не любив таке виконання. У своєму серці він зберігав Ханин спів, почутий багато років тому. А зараз він слухав із особливим задоволенням, бо дівчина знову співала, хоч її спів відчутно змінився. Вже не було тієї пристрасті, як у шістнадцять, але голос відлунював між ніжними кружальцями світла і ховався в темряві. Вона співала так, наче пісня була вкрита рубцями й жодна людина в світі не змогла б скласти докупи усі ті сподівання, про які в ній ішлося. П'ять років, які передували двадцять першому дню народження сорок п'ятого року двадцятого століття, змінили виконання. Пісню виводив голос стомленого мандрівника, самотнього проти всіх негараздів і небезпек. Вона стала новим заповітом. Пісня більше не звучала впевнено, співак перетворився на самотній голос, котрий здіймається проти могутніх владних хребтів. Тільки в одному не було сумнівів. Самотній голос — єдина незіпсована річ на світі. Пісня світла з черепашкового каганця. Караваджо зрозумів, Хана співала в унісон із серцем сапера.

Були ночі в наметі, коли вони не розмовляли чи навпаки — розмовляли до світанку. Вони не знали наперед, що станеться, чи винирнуть друзки чийогось минулого на поверхню, чи ж їхні дотики залишаться мовчазними і безіменними посеред темряви. Близькість її тіла чи шепоту у вухах, коли вони лежали на надувній подушці, котру Кіп наполегливо надував і використовував щоночі. Його зачарував цей західний винахід. Хлопець шанобливо випускав уранці повітря і складав подушку втрое, і так упродовж усього шляху Італією.

У наметі Кіп притулявся до Ханиної шиї. Він розчинявся в моментах, коли дівчина пошкрябувала його шкіру. Або коли припадав ротом до її уст, притискав тілом її руки.

Вона співає й мугикає. У темному наметі юнак здається їй напівптахом — легкий, наче пір'їнка, із холодним металевим кільцем на зап'ястку. Коли він залишається з дівчиною в темряві, хоч би де це було, Кіп рухається повільно, не встигає за цим світом, хоча вдень ковзає між усім, що його оточує, наче колір, який перетікає в інший відтінок.

Уночі він ціпеніє. Хана не може побачити звичного порядку та дисципліни, коли не ловить його погляд. У такі миті неможливо віднайти ключ до його серця. Всюди вона нашттовхується на порожні дверні отвори. Наче його органи — серце, ребра — можна побачити крізь шкіру, наче слина на її руці набуває кольору. Він зрозумів її смуток до найменших дрібниць, краще, ніж будь-хто інший. Так само й вона осягнула незбагненні шляхи його любові до небезпечного старшого брата.

— Мандри в нашій крові. Тому йому так важко в ув'язненні. І він вб'є себе, аби лише звільнитися.

Ночами, складеними з балачок, вони подорожують його Країною п'яти рік¹. Сатледж, Джелам, Раві, Чинаб, Біас. Він веде Хану до величної гурдвари², знімає її взуття, спостерігає, як вона омиває стопи й покриває голову. Вони увійшли до храму, збудованого в 1601-му, спалюженому в 1757-му й одразу ж знову відбудованому. В 1830-му його прикрасили золотом і мармуром. «Якщо ми прийдемо туди до світанку, ти побачиш серпанок над водою. Він підійматиметься, аж поки не з'явиться храм.

¹ Пенджаб перекладається як «П'ятиріччя» або «Країна п'яти рік».

² Гурдвара (двері до гуру) — місце служіння сикхів, а також притулок, де можуть знайти перепочинок та їжу мандрівники й паломники. Гурдвари називають також сикхськими храмами. Найвідомішою з гурдвар є Хармандир-Сахіб в Амрітсарі. У гурдвару впускають людей будь-яких релігійних переконань, однак відвідувач зобов'язаний роззутися, помити руки і надягти на голову хусточку-румал, перш ніж увійти до головної зали дарбар-сахіб.

Ти одразу ж почуєш, як співають гімни святим — Рамананді¹, Нанаку², Кабіру³. Спів лунає з центру храму. Ти чуєш музику, ти відчуваєш аромат фруктів зі священних садів — гранатів і помаранчів. Цей храм — гавань серед бурхливого моря життя, і гавань ця гостинна для кожного. Це корабель, який курсує серед моря байдужості».

Вони йдуть крізь ніч, минають срібні двері й заходять до святилища, де під парчевим пологом лежить Священна Книга. *Pari*⁴ співають у супроводі музик. Вони ні на мить не змовкають з четвертої ранку до одинадцятої вечора. Грантх Сахіб⁵ розгортають випадковим чином, обирають фразу, з якої можна почати, і три години, поки туман підіймається, відкриваючи Золотий Храм, віршовані рядки сплітаються та гойдаються в безперервному читанні.

Кіп простує з дівчиною до водойми позаду храму, де в усипальні під деревом похований Баба Гуйхаджі — перший настоятель. Дерево, якому поклоняються, росте вже чотири сотні й п'ять десятків літ. «Моя мама прийшла сюди, пов'язала стрічку і благала дерево подарувати їй сина. Коли мій брат народився, вона повернулася й просила благословити її на ще одного. Пенджаб повниться священними деревами та магічною водою».

¹ Рамананда (1400—1470) — вишнавійський святий, філософ, соціальний реформатор.

² Гуру Нанак Дев (1469—1539) — засновник сикхізму, перший із десяти гуру сикхів.

³ Кабір (1440—1518) — індійський середньовічний філософ-містик, гуру, святий, поет.

⁴ *Pari* — священнослужителі в сикхських храмах, котрі співають гімни Священної Книги.

⁵ Гуру Грантх Сахіб, або «Аді Грантх» — основний священний текст сикхів, написаний у період сикхських гуру (1469—1708). Текст — це колекція релігійних гімнів, які описують якості Бога й пояснюють необхідність медитації на імена Бога.

Хана затихла. Йому відомо, наскільки глибокою темрявою наповнює її втрата дитини та віри. Він завжди витягує дівчину з неозорих полів її смутку. Загубила дитину. Загубила батька.

«Я теж втратив чоловіка, котрий був мені як батько», — говорив сапер.

Але Хана знала, що молодик поруч із нею — зачарований, він виріс в інших світах і зможе перемкнути відданість на когось іншого, замінити втрачене. Деяких людей руйнує несправедливість, а деяких — ні. Якби вона запитала, хлопець відповів би, що життя чудове, хоча його брат у в'язниці, товариші підірвалися, а своїм життям на цій війні він ризикує щодня.

Такі доброзичливі люди, як він, страшенно несправедливі. Він здатен цілісінький день нейтралізовувати в глиняній ямі бомбу, котра щомиті може вибухнути, здатен повернутися з похорону товариша-сапера й спохмурніти, але, хоч би які випробування випадали на його долю, він завжди несе в собі світло та відповідь. А вона їх не бачила. Для нього існували різноманітні мапи долі, а в храмі Амрітсара¹ людина будь-якої віри чи статусу могла долучитися до трапези. Вона й сама могла покласти гроші або квітку на розстелене на підлозі простирадло і приєднатися до піднесеного непогамовного співу.

Як би їй цього хотілося. Сутністю Ханиного характеру був смуток. Хлопець дозволяв їй увійти в будь-які з тринадцяти воріт його вдачі, але вона знала, що, опинившись у небезпеці, Кіп ніколи не повернеться до неї обличчям. Натомість він створить навколо себе недоторканий простір і зосередиться. У цьому була його сила.

¹ Амрітсар — місто в штаті Пенджаб на північному заході Індії. Священне місто сикхів, засноване в 1577 році. Саме тут розташований Золотий Храм.

— Сикхи, — говорив він, — чудово розуміються на техніці. Ми маємо таємну близькість... Як це називається?

— Спорідненість.

— Так, спорідненість із машинами.

Він міг годинами залишатися серед людей і водночас блукати між звуками детекторного приймача, котрі тягнулися до чола й волосся. Хана не вірила, що може сповна довіритися йому і стати його коханкою. Він рухався зі швидкістю, котра дозволяла йому замінювати втрати. Такою була хлопцева природа. Хана не могла його засуджувати. Але саме це вона й робила.

Кіп виходив щоранку з намету із рюкзаком на лівому плечі та прямував на роботу, залишаючи позаду віллу Сан-Джироламо. Щоранку Хана спостерігала за ним, милувалася його відкритістю до світу і знала, що це, можливо, востаннє. За кілька хвилин переводила погляд на понівечені шрапнеллю кипариси з понищеними мінометними обстрілами середніми гілками. Мабуть, Пліній прогулювався дорогою, схожою на цю, чи Стендаль, адже деякі сцени «Пармського монастиря» розгортаються в цій частині планети.

Кіп часто дивився вгору на арки зраних дерев над собою, на середньовічний шлях, який стелиться перед молодим чоловіком дивної професії, вигаданої його століттям, перед сапером, військовим інженером, який шукає та знешкоджує вибухівку. Кожного ранку він з'являвся з намету, вмивався й одягався в саду, а потім ішов геть від вілли та її околиць, навіть не заходячи до будинку — хіба лише махав, якщо бачив Хану, — так наче мова чи люди могли збентежити, завадити кров'ю влитися до механізму, котрий він хотів зрозуміти. Вона спостерігала за ним, коли Кіп уже розчищав шлях ярдів зо п'ятдесят від будинку.

Цієї миті він викидає їх з голови. Розвідний міст піднявся за лицарем, і він залишився на самоті, примирений зі своїм суворим талантом. У Сієні¹ вона бачила фреску із середньовічним містом. У кількох метрах від міських стін фарби покритишилися, тож навіть мистецтво не могло обіцяти безпечність садів для мандрівника, котрий покидає замок. Хані здавалося, що впродовж дня Кіп зникає саме в таких місцях. Щоранку він робив крок із намальованого пейзажу до темного урвища хаосу. Лицар. Войовничий святий. Вона бачила, як між кипарисами тріпотить форма кольору хакі. Англієць називав його *fato profugus* — той, що біжить від долі. Хана гадала, що такі дні починаються для нього із задоволення від можливості підвести погляд до дерев.

На початку жовтня 1943 року з інженерних військ, які вже перебували в Південній Італії, відібрали найкращих і відвезли літаком до Неаполя. Їх було тридцять чоловіків, поміж ними й Кіп, закинутих у місто, наповнене пастками.

Відступ німецької армії під час італійської кампанії був одним із найгеніальніших і найжахливіших за всю історію. Наступ союзників мав тривати місяць, а затягнувся на рік. Вогонь поглинув усі шляхи. Коли війська вирушали вперед, сапери сиділи на крилах вантажівок і уважно оглядали землю зі свіжими слідами. Вони сигналізували про можливу присутність наземної, скляної чи протипіхотної міни. Наступали надзвичайно повільно. Далі на північ, у горах, партизанські угруповання комуністів, послідовників Гарібальді², котрі носили червоні шийні хустинки, також замінували дороги, і німецькі вантажівки підривалися, минаючи їх.

¹ Сієна — місто та муніципалітет в Італії, у регіоні Тоскана, столиця провінції Сієна.

² Джузеппе Гарібальді (1807—1882) — народний герой Італії, полководець, літератор.

Кількість мін, закладених в Італії та Північній Африці, годі уявити. На ділянці дороги Кісмайо—Афмадоу¹ було знайдено двісті шістдесят бомб. Іще триста заклали поблизу моста через ріку Омо². 30 червня 1941 року південноафриканські сапери за один день встановили дві тисячі сімсот мін типу «Марк II» на підступах до Мерса-Матруха³. Через чотири місяці британські війська вивезли звідти сім тисяч вісімсот шість мін, щоб закласти їх деінде.

Міни робили з чого завгодно. Сорокасантиметрові оцинковані трубки наповнювали вибухівкою й залишали вздовж військових шляхів. У будинках встановлювали бомби в дерев'яних коробках. Трубчасті міни наповнювали гримучими драглями⁴, металевою стружкою, цвяхами. Південноафриканські сапери пакували залізо й вибуховий желатин до шістнадцятилітрових бензинових каністр — такий монстр міг знищити бронемашину.

Найгірше було в містах. Підрозділи розмінувальників перекинули кораблями з Каїра й Александрії. Вісімнадцята дивізія прославилася. За три тижні в жовтні 1941 року вона знешкодила тисячу чотириста три фугасні бомби.

В Італії було гірше, ніж в Африці, тут доводилося мати справу зі страхітливими, дивними годинниковими механізмами, котрі активувалися пружинами. Вони геть відрізнялися від тих німецьких пристроїв, на яких сапери навчалися. Коли підрозділ увійшов до міста, з дерев і балконів будинків звисали тіла. Німці мстилися та вбивали

¹ Кісмайо, Афмадоу — міста в Сомалі.

² Омо — одна з найбільших річок Ефіопії.

³ Мерса-Матрух — місто на північному заході Єгипту, порт на узбережжі Середземного моря.

⁴ Вибуховий желатин, або гримучі драглі — пластична вибухова речовина, котра складається з 93 % нітрогліцерину та 7 % колоїдної бавовни.

десятеро італійців за одного свого. Деякі з тіл були заміновані й вибухали в повітрі.

Фашисти евакуювали війська з Неаполя 1 жовтня 1943 року. Цілий вересень союзники робили набіги, багато мешканців втекли за місто й оселилися в печерах. Відступаючи, німці розбомбили входи до печер, аби залишити людей назавжди під землею. Розпочалася епідемія тифу. Затонулі кораблі в гавані мінували під водою.

Тридцятьеро саперів увійшли до замінованого міста-пастки. Стіни громадських споруд були нашіпиговані бомбами вповільненої дії. Ледь не усі автомобілі — небезпечні. Сапери підозріло ставилися до кожної речі в кімнаті. Вони не довіряли нічому, що стояло на столах, окрім предметів, котрі вказували напрямок на «четверту годину»¹. Минули роки, а сапери клали ручку на стіл так, аби її товстий кінець вказував на четверту.

Неаполь залишався зоною військових дій іще шість тижнів, і Кіп разом із підрозділом увесь цей період був там. За два тижні вони знайшли людей у печерах. Їхня шкіра потемніла від бруду і тифу. Вони низкою прямували до міського шпиталю й нагадували привидів.

За чотири дні в повітря злетіло поштове відділення, загинуло та постраждало сімдесят дві людини. Найбагатша в Європі колекція середньовічних хронік зникла у вогні в міських архівах.

За три дні до відновлення постачання струму, 20 жовтня, союзникам здався німецький офіцер. Він розповів, що біля гавані в місті заклали тисячі бомб, під'єднаних до знеструмленої електричної мережі. Коли увімкнуть світло, вогонь зжере місто. Його допитували сім разів, тактовно й brutally-

¹ Розпізнавальний знак серед саперів, який вказував на відсутність міни чи бомби.

но, але до останнього посадовці не були впевнені в правдивості його свідчень. Тоді евакуювали ціле місто. Дітей і старих, тих, хто вже помирав, вагітних, тих, хто вийшов з печер, тварин, дорогоцінні джипи, поранених солдатів зі шпиталів, психічно хворих пацієнтів, настоятелів, ченців і черниць із монастирів. Коли 22 жовтня 1943 року на місто спустилися сутінки, у ньому залишилося тільки дванадцятьеро саперів.

Постачання струму відновили наступного дня о третій годині по обіді. Жоден із саперів іще ніколи не бував у спустошеному місті, і ці кілька годин стали найдивнішими та найбентежнішими в їхньому житті.

Вечорами до Тоскани зліталися грози. Блискавки влучали в кожен шматок металу чи шпиль, що хоч трохи видавалися вгору серед навколишнього ландшафту. Кіп завжди повертався на віллу жовтим шляхом між кипарисами о сьомій годині. Якщо того дня мала бути гроза, вона починалася саме в цей час. Люди знали про цю особливість іще із Середньовіччя.

Схоже, йому подобалися такі довготривалі звички. Хана і Караваджо бачили вдалині його фігуру, котра рухалася та зупинялася, щоб озирнутися на долину й побачити, наскільки обігнала дощ. Дівчина й Девід поверталися до будинку, Кіп продовжував свій горбистий шлях на півмилі, котрий легенько повертав праворуч, а потім ліворуч. Його черевики шурхочуть гравієм. Пориви вітру наздоганяють хлопця, смикають за кипариси так рвучко, що дерева нахилиються й торкаються гілками рукавів Кіпової сорочки.

Він іде ще десять хвилин, непевний, чи злива обдурить його. Спершу до нього долинає дріботіння крапель дощу по сухій траві, як вони торкаються оливкового листя, але він іще не відчуває їх власною шкірою. Поки що з-за пагорбів дме лише свіжий вітер — провісник грози.

Якщо дощ застає його дорогою до вілли, хлопець крокує в тому самому темпі, тільки прикриває себе та наплічник гумовою накидкою.

В наметі він чує віддалений гуркіт грому. Різке стугоніння над головою, а потім звук зникає десь далеко в горах, наче проїхав віз із дерев'яними колесами. Раптовий спалах блискавки завжди здається яскравішим за сонце, він несе в собі щось фосфорне, машиноподібне, спільне з новим світом, про який сапер чув у лекційних аудиторіях і про який говорив його детекторний приймач, який називається «ядерний». У наметі він розгортає вологий тюрбан, сушить волосся й закручує навколо голови новий.

Гроза накочується з П'ємонту¹, шириться північніше та східніше. Блискавки падають на дзвіниці маленьких альпійських капличок, де на стінах зображено стації Христа або таємниці Розарію². У невеличких селищах Варезе й Варалло³ теракотові фігури, більші за людину, вирізані в 1600-х роках, на мить виринають із темряви, зображуючи біблійні сцени. Зв'язані руки розп'ятого Ісуса тягнуться назад, клацає батіг, гавкає пес, троє римських легіонерів з картини в сусідній каплиці здійсмають розп'яття вище, до намальованих хмар.

Вілла Сан-Джироламо спроектована так, що теж отримує кілька саяних миттевостей: темні пагорби, кімната, де лежить англійський пацієнт, кухня, де Хана розпалює вогонь, порешечена каплиця — раптом усе освітлюється, зникає будь-яка тінь. Кіп іде без жодних затримок своїм

¹ П'ємонт — область у Північній Італії. Столиця — Турин.

² Розарій, або Вервиця — традиційні католицькі чотки, а також молитва, що читається за цими чотками; у перекладі з латини — «сад із троянд».

³ Варезе, Варалло — італійські муніципалітети.

шляхом у саду і не зважає на грозу, можливість померти від грози — мізерна порівняно з небезпеками його повсякденного життя. Наївні католицькі образи зі святинь, розташованих на іншому боці пагорбів, подорожують у напівтемряві з ним, поки хлопець рахує секунди між блискавками й гуркотом грому. Може, ця вілла теж усього-на-всього картина, де зображено чотирьох людей на власних шляхах, яка на мить засяє і затанцює на стіні, іронізуючи з війни.

Дванадцяттеро саперів, які залишилися в Неаполі, прочісують місто. Цілу ніч вони пробивалися крізь завали, залізали в каналізаційні розгалуження в пошуках детонаторів, які можуть з'єднуватися з центральним генератором. Вони мають поїхати геть о другій годині по обіді, за годину до того, як відновиться струмопостачання.

Місто належить їм дванадцятьом. Кожному своя частина. Один перебуває біля генератору, інший — біля водосховища й досі пірнає: експерти впевнені, що найгіршої шкоди завдасть повинь. Як замінювати місто? Найбільше дратує тиша. Зі звуків, які належать світу людей, тут залишилися тільки собачий гавкіт і спів пташок за вікнами верхніх поверхів. Коли настане час, Кіп зайде до однієї з таких кімнат з пташкою. Мусить бути щось живе в цьому суцільному вакуумі. Він минає Museo archeologico nazionale¹, де зберігаються рештки Помпеї та Геркуланума². Він бачив там древнього пса, застиглого в білому вулканічному попелі.

¹ Національний археологічний музей (Неаполь) — один із найкращих археологічних музеїв світу, що має кошовну колекцію артефактів Давнього Риму — надзвичайної наукової, культурної та мистецької цінності.

² Геркуланум — давньоримське місто в регіоні Кампанія, на березі Неаполітанської затоки, поряд із сучасним Ерколано. Разом з містами Помпеї та Стабії Геркуланум припинив існування під час виверження Везувія 24 серпня 79 року — був похований під шаром пірокластичних потоків.

Коли він іде, на передпліччі світиться прив'язаний багряний ліхтар, і це єдине світло на Страда-Карбонара. Кіп виснажений нічними пошуками, а тепер уже, здається, мало що можна зробити. Кожен з них має радіофон, але користуватися ним можна лише в разі небезпеки. Кіп страшенно стомлюється від жакливого тиші порожніх подвір'їв і пересохлих фонтанів.

О першій він вирушає до зруйнованої церкви Сан-Джованні-а-Карбонара, де, як йому відомо, є капличка Розарію. Він минав її кілька днів тому, коли блискавка заповнила темряву, та побачив сцену з величезними по-статями. Янгол і жінка в спальні. Знову запала темрява, Кіп посидів кілька хвилин на лаві, але так більше нічого й не побачив.

Зараз він знову заходить до того кута церкви, де стоять теракотові фігури з блідою, як у білої людини, шкірою. Сцена зображує спальню, де жінка розмовляє з янголом. Вона має на голові вільний синій каптур, з-під якого видніється кучеряве волосся, ліва рука торкається грудей. Коли сапер опиняється всередині, то розуміє, що все тут набагато більше за справжнє. Його голова навіть не дістає жінці до плеча. Простягнута янголова рука сягає ледь не п'ятнадцятифутової висоти. Але для Кіпа вони просто хороша компанія. Це жиле приміщення, і хлопець розпочинає бесіду з цими створіннями, котрі розповідають історію про людину та небеса.

Він знімає наплічник і повертається до ліжка. Так хочеться лягти, але він вагається через янгола. Кіп уже обійшов його ефірне тіло і помітив запліжені лампочки на спині під затемненими кольоровими крилами, проте розуміє, що, незважаючи на бажання, спати в присутності божества він не зможе. З-під ліжка визирають три пари сценічних пантофлів — тонкий задум автора. Перша година сорок хвилин.

Він розстеляє на підлозі плащ, робить з рюкзака подушку й лягає на каміння. Майже все дитинство в Лахорі він спав на килимку на підлозі своєї кімнати. І, правду кажучи, так і не зміг звикнути до західних ліжок. Солом'яний матрац і надувна подушка — це все, чим він користується в наметі. Коли Кіп жив в Англії в лорда Саффолка, м'якість матраців викликала в нього напади клаустрофобії і він не міг заснути, поки не лягав на килим.

Кіп витягується біля ліжка. Помічає, що черевики теж більші за справжні. Такі пасували б амазонкам. Над хлопцевою головою застигла ніжна права рука жінки. Біля його ніг стоїть янгол. Незабаром один із саперів під'єднає місто до струму, і якщо йому судилося вибухнути, то нехай це станеться поруч із цими двома. Вони або помруть, або будуть у безпеці. Зрештою, він все одно більше нічого не може зробити. Сапер не спав цілу ніч, шукав схованки з динамітом і годинниковими механізмами. Може, стіни візьмуть його в обійми, а може, йому доведеться знову пройтися вулицями міста, де живе світло. Він хоча б знайшов дві фігури, котрі так схожі на батьків, і тепер може відпочити, дослухаючись до їхньої мовчазної розмови.

Кіп поклав руки під голову, роздумуючи про суворість на обличчі янгола, котрої раніше не помічав. Біла квітка в руках статуї надурила хлопця. Цей янгол теж воїн. Втома перериває саперові роздуми, і він заплющує очі.

Він широко розвалився і посміхається, наче відчув полетшення від того, що врешті можна дозволити собі таку розкішну річ, як сон. Розкрита ліва долоня торкається бетону. Колір його тюрбану перегукується з кольором мережива на шиї Діви Марії.

Біля її ніг вместилися шість пантофлів і молодий індійський сапер у формі. Здається, часу тут не існує. Кожен

із них обрав собі зручну позу й забув про час. Нехай інші згадують нас такими. Із посмішками на обличчях та довірою до оточення. Тепер, коли до сцени приєднався Кіп і ліг у підніжжя двох фігур, вони, мабуть, вирішуватимуть його долю. Простягнута теракотова рука символізує дієвість, обіцянку визначного майбутнього для цього сонного дитиноподібного чужинця. Усі троє вже майже готові зустрітися в точці, де знайдуть відповіді й порозуміння.

Під тонким шаром пилу обличчя янгола випромінює радість і міць. До його спини прикріплено шість лампочок, дві з них не працюють, а проте чудо електрики раптом освітлює крила знизу, їхні криваво-червоні, сині та жовтаві, як гірчиця, кольори здаються живими цього пізнього пообіддя.

Хоч би де була тепер Хана, вона відчуває, що в майбутньому траєкторія руху Кіпа вийде за межі її життя. Тільки й думок, що про це. Він пробиває собі шлях на волю, де вони більше не будуть удвох. Це почалося, коли Кіп перетворився між мешканцями вілли на мовчазний камінь. Вона пам'ятає в деталях той серпневий день — яким було небо, як предмети на столі навпроти неї темнішали, коли гуркав грім.

Вона бачить його в полі, Кіп стискає руками голову, і Хана розуміє, що це не через біль, а тому, що він хоче притиснути навушники щільніше, щоби звук потрапляв прямісінько в мозок. Він стоїть на нижньому полі за сотню метрів від неї, аж раптом медсестра чує страшний крик, який виринається з тіла, котре ніколи не дозволяло собі підвищувати голос. Сапер падає на коліна, як підкошений. Деякий час він залишається нерухомим, згодом підводиться й іде по діагоналі до свого намету, заходить

досередини й зачинається. У небі сухо тріщить перший гуркіт грому, Хана бачить, як темнішають її руки.

Кіп виходить із намету з гвинтівкою. Він прямує до вілли Сан-Джироламо, рвучко минає дівчину, ковзає, наче сталева кулька в ігрових автоматах, крізь двері, біжить нагору сходами, перестрибуючи одночасно три сходинки, дихання задає темп ударам чобіт по вертикальних перетинках сходів. Хана чує його кроки коридором, але сидить за столом на кухні, перед нею лежать олівець і книжка — все застигло й заховалося в тіні передгрозового надвечірнього світла.

Він уривається до спальні й зупиняється в ногах ліжка англійського пацієнта.

— Привіт, сапере.

Гвинтівка висить на плечі, ремінь натягнуто на зігнутій руці.

— Що відбувається назовні?

Кіп наче проклятий, відсторонений від усього світу, коричневе обличчя мокре від сліз. Він обертається всім тілом і стріляє в старий фонтан, аж пилюка від вибуху сиплеться на ліжку. Повертається назад, наставивши зброю на англійця. Хлопця охоплює тремтіння, він силоміць намагається звладати з собою.

— Опустити зброю, Кіпе.

Хлопець притуляється до стіни та перестає труситися. У повітрі літає гіпсова пилюка.

— Я сидів у ногах вашого ліжка й слухав вас, дядьку. Кілька останніх місяців. Коли я був дитиною, робив так само. Я гадав, що зможу наповнити себе знаннями, отриманими від інших людей. Я думав, що нестиму ці знання, можливо, злегка вдосконалюючи, але в будь-якому разі передаватиму їх іншим.

Мене виховали за традиціями моєї країни, а потім я перейняв звичаї *вашої*. Вашого тендітного білого острова¹ з його церемоніями, манерами, книжками, старостами і причинами, котрі якимось дивним чином зуміли перевернути решту світу. Ви дотримуетесь точності в поведінці: я знаю, що мене проженуть, якщо візьму горнятко з чаєм не тим пальцем. Якщо я зав'яжу краватку не тим вузлом, опинюся на вулиці. Що це за кораблі, котрі дають вам таку міць? Мій брат каже, що ви досягли такої могутності, бо мали записану історію та друкарські преси.

Ви, а потім американці, змінили нас. Змусили жити за вашими місіонерськими правилами. Індійські солдати помирали як герої, щоб ви їх вважали *pukkah* — достойними. Ви грали у війни так само безтурботно, як у крикет. Як вам вдалося так обдурити нас? Ось... слухай, що накоїли ваші люди.

Він кинув гвинтівку на ліжко та рушив до англійця. Детекторний приймач звисає з пояса. Хлопець відстібує його, надягає навушники на обпечену голову пацієнта. Чоловік кривиться від болю, але сапер не звертає уваги. Потім відходить і піднімає гвинтівку. Бачить у дверях Хану.

Бомба. Потім іще одна. Хіросіма. Нагасакі.

Він направив зброю на привіконну нішу. Яструб у небі над долиною наче умисно вимальовує в повітрі знак перемоги. Заплющуючи очі, сапер бачить азійські вулиці, охоплені вогнем. Полум'я шириться вулицею, пожираючи її, наче аркуш із мапою, ураган пекельного тепла

¹ Древня назва Британських островів, що використовувалася греками та римлянами, — Альбїон. Вони, маючи на увазі білі скелі Дувру, вважали, що назва походить від слова *albus* (білий).

перетворює зустрічні тіла на попіл, і в повітрі залишаються тільки людські тіні. Лихоманка західної мудрості.

Кіп дивиться на англійського пацієнта, котрий уважно вслухається в звуки з навушників. Приціл нахиляється нижче, спускається від тонкого носа до адамового яблука над комірцем. Сикх затамовує дихання. Енфілдська гвинтівка зараз під абсолютно точним кутом. Рука не затремтить.

Англієць переводить погляд на Кіпа.

— Сапере.

У кімнаті з'являється Караваджо й прямує до хлопця, але Кіп б'є його прикладом у груди. Удар потужний, ніби хижий звір ударив лапою. І одразу ж, наче це частина одного руху, сапер повертається до правильної позиції для розстрілу, котра в'їлася в його кістки в індійських і англійських казармах. Обгоріла шия знову під прицілом.

— Кіпе, поговори зі мною.

Його обличчя загострилося, як ніж. Сповнилося здивування і жаху від усього побаченого довкола під новим кутом. Між ними може впасти ніч чи мряка, але карі очі юнака не випустять з поля зору нового ворога.

— Брат попереджав мене. «Ніколи не повертайся спиною до Європи. Спекулянти. Вербувальники. Вони лише знають, що перекроювати карти. Ніколи не довіряй європейцям, — казав він. — Ніколи не ручкайся з ними». А що ми? На нас було легко справити враження — промова, медалі, усіма вашими церемоніями. Чим я займався всі ці останні роки? Відрізаю і знешкоджую кінцівки диявола. Для чого? Щоб усе закінчилося *так*?

— Що сталося? Господи, скажи вже нам!

— Я залишу вам радіо, хай навчить вас історії. Не сіпайся, Караваджо. Всі ці промови про цивілізацію, виго-

лошені королями, королевами і президентами, — просто випадкові звуки, білий шум. Понюхайте, чим це тхне. Слухайте радіо, і відчуєте сморід тріумфу. У моїй країні, коли батько зневажає закон, син вбиває його.

— Ти не знаєш, хто цей чоловік.

Приціл нерухомо застиг навпроти пацієнтової шиї. За кілька секунд сапер переводить його до чоловікових очей.

— Зроби це, — каже Алмаші.

У напівтемній кімнаті, котра наповнилася всесвітнім болем, погляди чоловіків зустрічаються.

Пацієнт киває саперу.

— Зроби це, — просить він тихо.

Кіп розряджає гвинтівку й ловить у повітрі обойму. Кидає зброю на ліжку — тепер це змія, позбавлена отрути. Краєм ока хлопець бачить Хану.

Обпечений чоловік стягує з голови навушники й повільно кладе перед собою. Потім його ліва рука зісмикує слуховий апарат, кидає на підлогу.

— Зроби це, Кіпе. Я не хочу більше нічого чути.

Чоловік заплющує очі. Він зісковзує в темряву, геть із цієї кімнати.

Сапер спирається на стіну, склавши руки й нахиливши голову. Караваджо чує, як його ніздрі швидко і важко вдихають повітря, наче духові інструменти.

— Він не англієць.

— Американець, француз, мені байдуже. Коли ти починаєш кидати бомби на людей зі смаглявою шкірою, стаєш англійцем. Ви мали короля Леопольда¹ в Бельгії,

¹ Леопольд III (1901—1983) — король Бельгії (1934—1951). Під час Другої світової війни його звинувачували в колабораціонізмі.

а тепер у США з'явився клятий Гаррі Трумен¹. Ви усі навчилися найгіршого від англійців.

— Ні. Усі, крім нього. Виникла помилка. З усіх людей він, мабуть, єдиний на твоєму боці.

— Він скаже, що і це не має значення, — втручається Хана.

Караваджо сідає на стілець. Він думає, що завжди сидить на цьому стільці. У кімнаті тихенько попискує детекторний приймач, радіо досі передає новини приглушеним голосом, наче з морських глибин. Він не може змусити себе повернутися й подивитися на сапера чи нечітку пляму Ханиної сукні. Чоловік знає, що сапер має рацію. Вони б ніколи не скинули таку бомбу на білих людей.

Кіп виходить із кімнати, залишаючи Караваджо й Хану біля ліжка. Він кидає усіх трьох у своєму світі, більше не належачи до них. Згодом, якщо пацієнт помре, Караваджо з Ханою поховають його. Лиши мертвим ховати своїх померлих². Він ніколи не був певний щодо змісту цієї фрази. Просто купка бездушних слів із Біблії.

Вони поховають усе, крім книжок. Тіло, простирадла, одяг, гвинтівку. Скоро він залишиться наодинці з Ханою. І причина цього ховається в радіоприймачі. Страховинна подія, котра припливла на коротких хвилях. Нова війна. Смерть цивілізації.

Навкруги незворушна ніч. Він чує, як шугають і гнітюче кричать нічні яструби, як приглушено звучать змахи їхніх крил, коли птахи повертаються. Кипариси стирчать над

¹ Гаррі С. Трумен (1884—1972) — 33-й президент Сполучених Штатів (1945—1953).

² Євангеліє від Матвія 8:22. Переклад О. Гижі.

наметом, ніби хочуть розрізати безвітряну темряву. Хлопець лежить на спині й дивиться в темний куток. Коли він заплющує очі, то бачить вогонь, як люди стрибають у річки, у водойми, щоб врятуватися від полум'я й жару, котрі за кілька секунд знищать усе, що їм належить, їхню шкіру й волосся, навіть воду, в яку вони стрибають. Літак плив небом, минаючи Місяць на сході, і приніс цю геніальну бомбу до зеленого архіпелагу. І скинув її.

Він не їв і навіть не пив воду, не міг проковтнути ані крихти. В останніх променях світла Кіп звільнив намет від усіх військових предметів, від обладнання для знешкодження бомб, зірвав знаки розрізнення зі своєї форми. Перш ніж лягти, сапер зняв тюрбан, зачесав волосся і зав'язав його вузлом на потилиці, ліг на спину й спостерігав, як повільно зникає зі стінок намету світло, очі всотували останні його спалахи, а вуха — поодинокі подихи вітерця серед затишшя, приглушене шурхотіння яструбиних крил. Та інші слабкі звуки в повітрі.

Він відчуває, що Азія увібрала в себе всі вітри світу. Він зробив крок убік від маленьких бомб у своїй кар'єрі і крок вперед до бомби, що, здавалося, була більша за місто. А як інакше вона могла знищити усіх людей довкола? Він не знає нічого про цю нову зброю. Це було схоже на різку металеву атаку та вибух чи на кипляче повітря, котре промчало над землею, знищуючи все живе? Він знає лише, що жоден із них більше не має права наближатися до нього, він не буде більше їсти чи навіть пити воду з калюж біля кам'яної лави на терасі. Він відчуває, що не може витягти сірник з наплічника і запалити гасову лампу, бо йому здається, що від цього все навкруги займеться. Поки з намету ще не зникло світло, хлопець дістав фотографію родини та вдивився в неї. Його звуть Кірпал Сінгх, і хтозна, що він тут робить.

Тепер він стоїть під деревами посеред серпневої спеки. Хлопець зняв тюрбан і надягнув лише *курту*¹. Його руки порожні, він рушає вздовж живоплоту, відчуває босими ногами доторки трави, чи каміння на терасі, чи попелу на місці колишнього багаття. Його тіло живе посеред сонного затишшя на краю найвизначнішої європейської долини.

Рано-вранці дівчина спостерігає за Кіпом, який стоїть біля намету. Ввечері вона намагалася побачити, чи не змигне, бува, між деревами світло. Кожен з мешканців вілли вечеряв учора на самоті, англієць взагалі нічого не їв. Тепер вона бачить, як сапер змахнув рукою й стіни намету спущеними вітрилами впали під власною вагою. Хлопець повертається і йде до будинку, долає сходи тераси та зникає.

У каплиці він минає згорілі лавиці і прямує до апсиди², де під брезентом і гілками захований його мотоцикл. Кіп розкриває його, вклякає, змашує мастилом ланцюг і зубці.

Коли в каплиці без даху з'являється Хана, він сидить, відхиливши голову й притулившись спиною до колеса.

— Кіпе.

Він не відповідає й дивиться крізь дівчину.

— Кіпе, це я. Як тепер нам бути з цим усім?

Хлопець — мов камінь, не реагує на жодне її слово.

Вона стає навколішки перед ним і нахиляється, кладе голову саперові на груди. Чує, як б'ється серце.

¹ Курта — традиційний одяг у східних країнах. Вільна сорочка довжиною до колін, котру носять і чоловіки, і жінки.

² Апсида — виступ будівлі, здебільшого півкруглий у плані (зовні іноді багатокутний або квадратний), перекритий півкуполом або замкнутим напівсклепінням. Уперше апсиди з'явилися у давньоримських базиліках. У християнських церквах апсида — вітарна частина, зазвичай орієнтована на схід.

Кіп досі не реагує, і Хана відсувається, стоячи навколішках.

— Англієць якось прочитав мені зі своєї книжки: «Любов така маленька, що може протиснутися у вушко голки».

Він відхиляється від неї, і обличчя опиняється за кілька сантиметрів від дощової калюжі.

Хлопчик і дівчинка.

Поки сапер розгортав брезент на мотоциклі, Караваджо перехилився через парпет, притиснувши підборіддя до руки. Потім він відчув, що не здатен витерпіти настрою, що панував у будинку, і пішов геть.

Його не було поруч, коли сапер завів мотоцикл і сів на машину, котра смикалася й оживала під ним, поки Хана стояла поруч.

Сінгх торкнувся її руки, дозволив машині котитися пагорбом вниз, а згодом натиснув на газ.

На півдорозі до воріт на нього чекав Караваджо, тримаючи зброю. Він навіть не встиг хоча б для вигляду підняти револьвера, просто вийшов на дорогу, і хлопчик пригальмував. Девід підійшов та пригорнув його. Міцні обійми. Сапер уперше відчув чоловікову щетину на своїй шкірі. Зрозумів, що хотів би залишитися, але впорався з емоціями.

— Я мушу навчитися сумувати за тобою, — сказав Караваджо.

Хлопчик поїхав далі, а чоловік попростував до будинку.

Його машина оживала. Вихлопні гази, пил і гравій летіли між деревами. Мотоцикл перестрибнув загорожу для худоби біля воріт і поплентав геть із села, залишаючи позаду аромат садів, які росли під неймовірними кутами з обох боків пагорба.

Тіло зайняло звичну позицію, груди витягнулись уздовж паливного баку, майже торкаючись його, руки простяглися горизонтально, забезпечивши мінімальний опір. Він прямував на південь, уникаючи Флоренції, прощаючись із нею назавжди. Перетнув Грєве-ін-К'янті¹, проїхав маленькими містечками провінцій Монтеваркі і Амбра, котрі не постраждали від війни й окупації. Потім попереду з'явилися нові пагорби, і хлопець вирушив їхніми хребтами до Кортони².

Він рухався в напрямку, протилежному наступу союзницьких військ, наче розмотуючи шпульку війни, дорогою, для якої вже минули воєнні часи. Обирав лише знані шляхи, бачив здалеку знайомі міста-фортеці. Сидів на своєму «Тріумфі» нерухомо, поки той нагрівався, рвучко долаючи сільські дороги. Він майже не мав багажу — залишив усю зброю на віллі. Мотоцикл мчав селами, не зупиняючись, не дозволяючи розростатися спогадам про міста чи війну.

«Хитається земля, мов п'яний, і гойдається, наче колиска...»³

Хана розщіпає його наплічник. Там — револьвер, загорнений у клейонку, він пахне мастилом, коли вона його розгортає. Зубна щітка й паста, блокнот із замальовками олівцем, серед них і її портрет — вона сидить на терасі, а Кіп дивиться на неї з вікна кімнати англійського пацієнта. Два тюрбани, пляшечка крохмалю. Саперський ліхтар зі шкіряними стрічками, котрий надягався в разі небезпеки. Хана натискає кнопку, і наплічник заливає багряне світло.

¹ Грєве-ін-К'янті — муніципалітет в Італії, у регіоні Тоскана, столиця — Флоренція.

² Кортонна — муніципалітет в Італії, у регіоні Тоскана, провінція Арєццо.

³ Книга пророка Ісаї 24:20. Переклад О. Гижі.

У бокових кишнях знайшлися інструменти для знешкодження бомб, дівчина не хотіла їх торкатися. Металева трубочка, загорнута в невеликий шматок тканини, котру вона дала йому. В її країні їх використовували, щоб добути з дерева кленовий цукор.

У складеному наметі Хана знайшла світлину, на котрій зображено, мабуть, його родину. Дівчина потримала фотографію в руці. Сикх і його сім'я.

Старшому братові на знімку лише одинадцять. Восьмирічний Кіп поруч із ним. *«Коли почалася війна, мій брат підтримував будь-кого, хто виступав проти англійців».*

Іще був тоненький підручник зі схемами бомб. І портрет святого, котрому акомпанує музикант.

Хана склала назад усе, крім фотографії, котру тримала вільною рукою. Вона з наплічником минула дерева, перетнула лоджію й увійшла до будинку.

Приблизно щогодини Кіп зупинявся, плював на захисні окуляри й витирав з них пилюку рукавом сорочки. Ще раз звірявся з картою. Він прямуватиме до Адріатики, далі — на південь. Більшість військ дислокувалися біля північних кордонів.

Сапер заїхав до Кортони під пронизливе вищання мотоцикла. Спрямував «Тріумф» на сходи перед дверима церкви й увійшов досередини. Статуя була на місці, захована під риштованням. Хотів підійти ближче і роздивитися її обличчя, але більше не мав із собою гвинтівки з прицілом, а власне тіло здавалося йому занадто заляклим, аби дряпатися нагору конструкцією з трубок. Кіп трохи потинявся внизу, наче людина, котра не наважується зайти до добре знаного будинку. Спустив мотоцикл з церковних сходів і поїхав далі крізь понищені виноградники, у напрямку Ареццо.

Неподалік Сансеполькро хлопець знову обрав звивистий шлях нагору. Туман стелився горами, і саперові довелося знизити швидкість до мінімальної. Перевал Бокка-Трабарія. Хлопець змерз, але не дозволяв собі думати про погоду. Врешті туман залишився позаду, схожий на широке ліжко. Кіп оминув Урбіно, де німці спалили усіх бойових коней своїх ворогів. Вони воювали у цьому регіоні місяць; зараз він минув ці землі за лічені хвилини, впізнавши лише святині Чорної Мадонни. Війна зробила всі селища й містечка подібними.

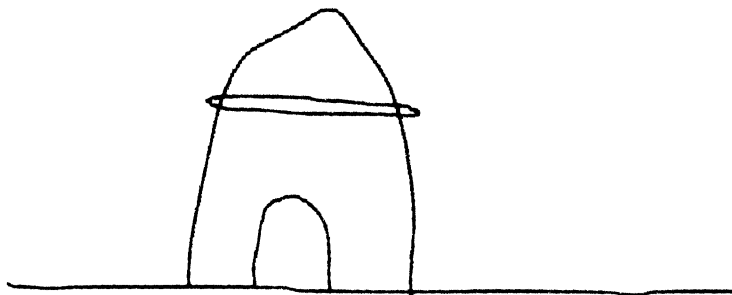
Кіп спустився на узбережжя. До Габічче-Маре, де бачив Діву Марію, котра вийшла з води. Він спав на пагорбі, звідки виднілися урвище й вода, неподалік місця, куди принесли статую. Так завершився його перший день.

Люба Кларо — любя Маман.

Маман — французьке слово, Кларо — затишне слово, означає «обійми», особисте слово, яке, втім, можна голосно вимовити серед людей. Воно таке зручне і вічне, як баржа. Хоча тобі більше до душі, як мені відомо, каное. У ньому ти можеш повернути чи зайти до будь-якої бухти за кілька секунд. Така ж незалежна. Така ж самотня. Немає такої баржі, що могла б відповідати за все навколо тебе. Пишу тобі вперше за багато років, Кларо, і я не звикла писати листи. Кілька останніх місяців я жила із трьома іншими людьми, й наші розмови були повільними і повсякденними. Тож я відвикла розмовляти якось інакше.

Йде рік 194-. Який? На мить я забула, уявляєш? Але пам'ятаю день і місяць. Вчора ми почули, що на Японію скинули бомби, нам здавалося, що настав кінець світу. Відтепер я гадаю, що особисте завжди воюватиме із громадським. І якщо ми знайдемо цьому пояснення, значить, зможемо пояснити геть усе.

Патрік помер на голуб'ятні у Франції. У сімнадцятому-вісімнадцятому століттях французи зводили їх більшими за звичайні будинки. Отакими:

Горизонтальна лінія на рівні приблизно двох третин висоти називалася щурячим карнизом — вона заважала щурам застрибувати на цеглу, і голуби були в безпеці. Тому й кажуть «безпечно, як у голуб'ятні». Святе місце. Дуже нагадує церкву. Місце, де людина знаходить мир і втіху. Патрік помер у такому місці.

О п'ятій годині Кіп завів мотоцикл і цівка піску вирвалася з-під заднього колеса. Досі було темно й неможливо розрізнити обриси води в краєвиді за урвищем. Для подорожі звідси на південь він не мав жодної мапи, але міг упізнати, де пролягали воєнні шляхи, чи користуватися узбережними маршрутами. Коли зійшло сонце, він вправно подвоїв швидкість. Річки досі були попереду.

Близько другої години по обіді хлопець дістався Ортони¹, де сапери зводили розкладний міст і мало не загинули в глибоких водах під час бурі. Пустився дощ, і Кіпові довелося зупинитися, щоб дістати гумовий плащ. Він обійшов навко-

¹ Ортона — муніципалітет в Італії, у регіоні Абруццо, провінція К'єті.

ло мокрого мотоцикла. Тепер, коли він подорожував, звуки в його вухах стали іншими. На *шурх-шурх* перемінилися скигління і виття, переднє колесо шпурляло воду на саперові чоботи. Усе, що він бачив крізь захисні окуляри, було сірим. Він не думатиме про Хану. Навколо тихо, лише мотоцикл шумить, а хлопець не згадує про дівчину.

Коли перед ним з'являлося її обличчя, він відганяв його і концентрувався на кермі мотоцикла. Якщо тут лунатимуть слова, то не її розмови; це просто назви міст, які він минає.

Кіп відчував, що взяв із собою в подорож англійця. Той сидить на паливному баці обличчям до нього, чорне тіло обіймає його власне, дивиться у минуле через його плече, на сільську місцевість, якою вони пролітають, на віддалений палац чужинців на італійських пагорбах, який уже ніколи не відбудують. *«...і слова Мої, котрі вклав Я в уста твої, не відступлять од уст твоїх і від уст нащадків твоїх, і від уст нащадків нащадків твоїх»*.¹

Англійців голос наспівує йому у вухо слова пророка Ісаї, зовсім як тоді, коли оповідав хлопцеві про обличчя на стелі римської капели. «Звісно ж, існує сотня зображень Ісаї. Одного дня ти захочеш побачити його старцем — у монастирях Південної Франції його пошановують як старого чоловіка з бородою, але впізнаєш ту саму могутність у його погляді». Англійський пацієнт виспівував у своїй розмальованій кімнаті: *«Ось, Господь перекине тебе, як ото кидає міцний чоловік, і стисне тебе на грудку. Згорне тебе в згорток, кине тебе, як меч, на землю широкополу...»*²

Кіп їде далі, занурюється ще більше в рясний дощ. Йому подобалися ці слова, бо подобалося обличчя на фресці. Хлопець вірив в обгорілого чоловіка і райські луки цивілі-

¹ Книга пророка Ісаї 59:21. Переклад О. Гижі.

² Книга пророка Ісаї 22:17—18. Переклад О. Гижі.

зації, про які той піклувався. Ісая, Ієремія і Соломон були в чоловічій настільній книжці, його святій книзі, куди він вклеював усе, що любив. Він передав хлопець книжку, і той сказав: «Ми також маємо Священну Книгу».

Гумова підкладка захисних окулярів тріснула кілька місяців тому, і тепер дощ заповнює порожнини перед очима. Він зняв окуляри та їде, *шурх-шурх* — постійне море в його вухах, закоцюблене тіло змерзло, тепло, що йде від мотоцикла, до якого хлопець так тісно притуляється, здається лише фантазією, і він пролітає крізь села, зірка в падінні, видима тільки півсекунди, коли можна загадати бажання. *«...бо небеса щезнуть, мов дим, і земля спустошиться, мов одяг, і мешканці її також повимирають... Тому що, як одяг, пожере їх міль, і, мов хвилю, пожере їх черва...»*¹ Таємниці пустель від Увейнату до Хіросіми.

Він знімав окуляри в той момент, коли треба було повернути до моста через річку Авфід². Кіп увійшов у поворот, тримаючись лівою рукою не за кермо, а за оправу. Кинув окуляри і спробував загальмувати, але не знав, що сильно вдариться в металевий поріг на початку моста, мотоцикл під ним ліг на правий бік. Він враз ковзнув обшивкою мотоцикла по дощовій воді вниз на середину моста, розбризкуючи блакитні металеві іскри навколо рук і обличчя.

Важкий шматок жерсті відірвався й пролетів повз Кіпа, вдаривши його у плече. Потім людина і машина закрутилися ліворуч, де міст не мав загорожі. Вони полетіли паралельно воді, мотоцикл і хлопець, котрий витяг руки над головою. Плащ відлетів геть, залишаючи машину і смертного напризволяще, ставши частиною повітря.

¹ Книга пророка Ісаї, 51:6, 51:8. Переклад О. Гижі.

² Авфід, або Ауфід — річка в Апулії, поблизу якої народився Горацій.

Мотоцикл і солдат застигли в повітрі, а потім повалилися до води, металеве тіло, з яким зрослися хлопцеві ноги, роздерло поверхню, збуривши білу пінну доріжку, і разом з дощем зникло в ріці. «Господь кине тебе, як меча, на землю широкополу...»

Як так сталося, що Патрік помер на голуб'ятні, Кларо? Його підрозділ залишив його там, обгорілого та зраненого. Такого обгорілого, що навіть гудзики спеклися разом зі шкірою, перетворилися на частину мертвих грудей. Грудей, котрі я колись цілувала і ти цілувала. А як обгорів мій батько? Той, котрий був в'юнкий, наче вугор чи як твоє каное, наче зачарований від небезпек реального світу. Він був таким милим і абсолютно невинним. Наймовчазнішим серед усіх відомих мені чоловіків, тож я завжди дивувалася, що він подобається жінкам. Ми любимо, коли нас оточують говірки мужчини. Ми такі раціональні та мудрі, а він часто був розгубленим, непевним, майже німим.

Він був обпеченим чоловіком, а я була медсестрою і могла б доглядати його. Чи розумієш ти усю печаль географії? Я могла б врятувати його чи хоча б бути з ним до кінця. Я знаю про опіки дуже багато. Як довго він залишався наодинці з голубами і щурами? Поки останні краплі крові та життя покидали його. Над ним були голуби. Він тремтів, коли птахи металися довкола нього. Не міг спати в темряві. Він завжди ненавидів темряву. І він був там сам, без коханої чи рідної людини.

Мене нудить від Європи, Кларо. Я хочу додому. До твоєї невеличкої хатини та рожевих скель затоки Джорджіан. Я сяду на автобус до Паррі-Саунда¹. З материка надішлю

¹ Паррі-Саунд — містечко в окрузі Паррі-Саунд провінції Онтаріо у Канаді. Містечко розташоване на східному березі затоки Джорджіан.

короткохвильове повідомлення до Панкейкс. Буду чекати на тебе, прагнучи побачити твій силует у каное, котре наближається, щоб забрати мене з цього місця, куди ми всі пішли, зрадивши тебе. Що зробило тебе такою сильною? Що допомогло тобі стати такою рішучою? Як їм не вдалося обдурити тебе так само, як нас? Ти — мудрий демон задоволення. Найчистіша з-поміж нас, найтемніша квасолинка, найзеленіший листочок.

Хана

Оголена голова сапера з'являється над водою, і він вдихає ледь не усе повітря навколо цієї річки.

Караваджо зробив з однієї мотузки міст на дах сусіднього будинку. Мотузка з цього боку міцно обв'язана довкола статуї роботи Деметрія¹, а потім опущена до сходового прогону. Вона простяглася трохи вище верхівок двох оливкових дерев на його шляху. Якщо чоловік втратить рівновагу, то впаде в жорсткі й порохняві оливкові обійми.

Караваджо стає на конопляну мотузку, промацуючи її ногами у шкарпетках.

— Наскільки цінна ця статуя? — якось поцікавився він у Хани.

Вона відповіла, що, за словами англійця, скульптури Деметрія нічого не варті.

Дівчина заклеює листа й перетинає кімнату, щоб зачинити вікно, тієї ж миті блискавка розрізає долину навпіл. Вона бачить у повітрі Караваджо, котрий здолав півдогри над урвищем, схожим на глибокий шрам, якщо дивитися згори. Вона стоїть так кілька хвилин, немов уві

¹ Деметрій з Алопеки (IV ст. до н. е.) — давньогрецький скульптор.

сні, потім залазить до привіконної ніші й сидить, дивлячись у вікно.

Кожна блискавка раптово вихоплює з темряви дрібні краплі дощу. Хана шукає поглядом Караваджо, а бачить канюків, котрі шугають високо в небі.

Він уже пройшов половину шляху, аж раптом відчуває запах дощу, і той одразу ж крапотить на його шкіру. Краплі хльостають чоловіка, а його одяг значно важчає.

Хана складає простягнуті за вікно долоні човником і зачісує пасма дощу собі у волосся.

Вілла тоне в темряві. Серед глумої ночі залишилася ще одна жива свічечка — у коридорі біля кімнати англійського пацієнта.

Коли б він не розплющив очі зі сну, весь час бачить її древнє миготливе саяво. Тепер у його світі немає звуків і навіть освітлення здається чоловікові непотрібною розкішшю. Вранці він скаже медсестрі, що йому не потрібні компаньйони під час сну, навіть такі, як світло.

Близько третьої години ночі пацієнт відчуває чиюсь присутність. На коротку мить йому здається, що постать — біля ніг його ліжка навпроти стіни, а може, просто зображена на ній. Намальоване гілля створює густий затінок, і навіть при світлі свічки неможливо нічого роздивитися. Він бурмоче щось, що мав би хотіти сказати, але струнка засмагла постать, котра, можливо, є просто нічною тінню, не рухається. Може, це просто тополя. Чоловік зі сливами. Фігурка плавця. Англійський пацієнт думає, що навряд чи виявиться таким щасливцем і зможе ще хоч раз поговорити із сапером.

У будь-якому разі, тієї ночі він вже не може заснути, а вартує, чи не підійде мовчазна постать ближче. Ігноруючи тацю зі знеболювальними пігулками, він не засне,

аж поки світло не займеться на сході і запах свічкового диму не наповнить його кімнату та кімнату дівчини в цьому ж коридорі. Якщо постать повернеться, на її спині залишиться фарба з того місця, де вона притулялася до фресок з деревами. Коли свічка нарешті помре, він зможе це побачити. Чоловікова рука повільно тягнеться вбік, торкається книжки й повертається на груди. Все інше в кімнаті залишається нерухомим.

Де він сидить зараз, коли думає про неї? Минуло стільки років. Камінь історії ковзає поверхнею води, відбивається від неї, а вони встигли стати старшими ще до того, як цей камінь востаннє стрибнув і потонув.

Де він сидить у садку, роздумуючи, чи не зайти б йому до будинку та не написати листа або ж піти одного дня на телефонну станцію, заповнити бланк і спробувати знайти її в іншій країні? Цей сад, цей квадратний шматочок сухої вистриженої трави нагадує йому про ті місяці, котрі він провів із Ханою, Караваджо й англійським пацієнтом північніше від Флоренції на віллі Сан-Джироламо. Він став лікарем, має двох дітей і веселу дружину. Постійно справи в місті. О шостій знімає білий халат. Під ним чоловік носить темні штани та сорочку з коротким рукавом. Він зачинає клініку, де стоси паперів вагою наче кілька дітей притиснуті чимось важким — камінням, чорнильницями, потягом, яким уже не грається його син, — аби їх не роздмухував вентилятор. Він сідає на велосипед і крутить педалі додому, лише чотири милі, минаючи *bazaar*. Якщо випадає можливість, скеровує велосипед до затінкового боку вулиці. Вже досяг того віку, коли раптом зрозумів, що сонце Індії виснажує.

Чоловік прослизає між липами до каналу й зупиняється біля маленького житлового райончика, знімає зі штанів

велосипедні кліпси й несе велосипед сходами в садок, випещений дружиною.

Щось цього вечора підіймає камінь над водою і дозволяє йому падати назад до гірського італійського містечка. Можливо, це хімічний опік на руці дівчинки, яку він сьогодні приймав. Або кам'яні сходи, вздовж яких буйно повилазили коричневі бур'яни.

Це сталося дорогою на роботу. Він ніс велосипед нагору й зупинився посеред сходів перед тим, як згадати. Просто пам'ять відклала спогади, коли він взявся до роботи, на сім годин суцільного спілкування з пацієнтами й управління клінікою. Чи все-таки це був опік на руці дівчинки? Він сидить у садку. Чоловік бачить Хану в іншій країні, її волосся вже віросло. А чим займається вона? Він завжди бачить її — обличчя й тіло, — але не знає, яку вона обрала професію, в яких умовах живе, хоча й може спостерігати, як вона реагує на людей, котрі її оточують, дітей, до яких вона нахиляється, білі дверцята холодильника позаду неї та безшумні трамваї за вікнами. Він якимось чином отримав *той* невеличкий подарунок — вона і лише вона з'являється перед ним, наче на кіноплівці з вимкненим звуком. Він не може визначити, до якого товариства належить дівчина, про що говорить, — бачить тільки її образ і довге волосся, котре час од часу падає на обличчя.

Зараз він уявив собі, що вона завжди матиме серйозне обличчя. Молода жінка змінилася дещо манірною королевою, котра створила себе сама з бажання стати кимось конкретним. Йому досі подобається ця її риса. Її розум, краса, не отримана в спадок, а віднайдена дівчиною, — вона завжди буде віддзеркаленням Ханиного характеру. Він бачить її щомісяця чи раз на два місяці, наче ці моменти одкровення стають продовженням її листів, котрі

вона рік писала саперові, не отримуючи відповіді, поки не припинила надсилати їх взагалі, злякавшись Кіпового мовчання. Чи, як він гадав, його характеру.

А ось тепер він відчуває потребу поговорити з нею за вечерею та повернутися туди, де вони відчували особливу близькість у наметі чи в кімнаті англійського пацієнта. Коли обидва приміщення сповнювалися виром простору між ними. Згадуючи ті часи, він зачаровується не лише нею, а й собою — таким іще дитячим і щирим. Його гнучка рука тягнеться в повітрі до дівчини, в котру закохався, його мокрі черевики залишилися біля італійських дверей, шнурки зв'язані до купи, долоня торкається її плеча, а на ліжку німо лежить обпечений чоловік.

За вечерею чоловік спостерігає, як дочка намагається впоратися з ножем і виделкою, втримати в маленьких ручках цю страшну зброю. За цим столом усі мають смагляві руки. Вони легко дотримуються своїх звичаїв і традицій. Його дружина навчила усіх нестримному гумору, успадкованому їхнім сином. Він любить спостерігати за своїм хлопчиком, за його витівками в цьому будинку, дивуватися, як він перевершує і його, і дружину знаннями і веселощами. Дивитися, як він пригощає собаку на вулиці, як копіює ходу та вигляд батьків. Чоловікові подобається, що син майже завжди вгадує, чого хоче тварина, орієнтуючись тільки на вираз собачих очей.

А Хана, можливо, живе серед тих, кого не обирала. Навіть у своєму віці — а їй уже тридцять чотири — вона не знайшла компанії собі до душі, тієї, котрої прагнула. Вона — горда розумна жінка, котра втрачає голову від кохання і не сподівається на удачу, завжди ризикує і щось таке має у погляді, що може упізнати лише вона сама, коли дивиться в дзеркало. Вона — ідеальна й ідеалістична в обрамленні блискучого чорного волосся!

Люди закохуються в неї, а вона досі пам'ятає рядки віршів, які англієць читав їй вголос зі свого щоденника. Вона — та жінка, котру я не знаю настільки добре, щоби втримати у своїх крилах (якщо письменники мають крила), щоб змусити залишитися в моїй гавані на ціле життя. Хана рухається, повертає обличчя й у розпачі нахиляє голову. Плечем вона торкається шафки з посудом і посуває склянку. Цієї ж миті Кірпалова ліва рука пірнає вниз і ловить на льоту виделку за сантиметр від підлоги. Він ніжно вкладає її до пальчиків дочки, а в кутику ока за окулярами з'являється зморшка.

Подяки

Хоча деякі персонажі, котрі з'являються в книжці, мають історичних прототипів, а багато описаних місць — таких, як Гільф-ель-Кебір і пустеля навколо нього, — дійсно існують і були відкриті в 1930-х роках, варто наголосити, що ця історія — вигадка. Вигадані образи персонажів з її сторінок, а також деякі події та подорожі.

Я дякую Королівському географічному товариству в Лондоні за можливість познайомитися з архівними матеріалами та ретельно назбирати в «Географічних журналах» інформацію про світ дослідників та їхні подорожі, часто неперевершено описані авторами. Я процитував уривок зі статті Гасанеїн-бея «Через Куфру до Дафуру» (1924), котрий стосується піщаних бурь, а також на основі його робіт і записів інших дослідників спробував відтворити пустелю такою, якою вона була в тридцятих роках двадцятого століття. Я хотів би подякувати за інформацію, котру знайшов у статті доктора Річарда. А. Германна «Історичні проблеми лівійської пустелі» (1934) та в огляді Р. А. Багнольда монографії Алмаші про його пустельні дослідження.

Багато книжок виявилися важливими для мене й моєї праці. «Нерозірвана бомба» майора А. Б. Гартлі стала особливо корисною, коли я описував конструкції бомб і британські саперські підрозділи на початку Другої світової війни. Я цитував його роботу дослівно (усі рядки виділені курсивом у розділі «На місці») і на основі

описаних ним методів вигадав кілька технік знешкодження, якими користується Кірпал Сінгх.

Інформація про характер деяких вітрів, що була вклеєна до пацієнтового записника, — дослівна цитата прекрасної книжки «Дихання небес» Лайалла Уатсона. Уривок, що оповідає про Кандавлу і Гігеса, із «Історії» Геродота наведений у перекладі Дж. К. Маккаулі (Макмілана) 1890 року. Інші цитати з Геродота наведені в перекладі Девіда Грена (видавництво Чикагського університету). Фраза на с. 21, виділена курсивом, належить Крістоферу Смарту; рядки, виділені курсивом, на с. 144 взяті з поеми Джона Мільтона «Загублений рай»¹; слова, котрі Хана згадує в останній розмові з Кіпом, написані Енн Вілкінсон. Я також дякую Алану Мургеду за книжку «Вілла Діана», де йдеться про життя Поліціано в Тоскані. Важливими для мене книжками були «Каміння Флоренції» Мері Маккарті, «Кіт і миші» Леонарда Мослі, «Канадці в Італії. 1943—1945» і «Канадські сестри милосердя» Дж. У. Л. Ніколсона, «Ілюстрована енциклопедія Другої світової війни» видавництва «Маршалл Кавендіш», «Військова Індія» Ф. Йетс-Брауна і ще три книжки про індійську армію: «Тигр нападає» і «Тигр вбиває», опубліковані в 1942 році директором громадських зв'язків Нью-Делі в Індії, та «Список загиблих героїв».

Дякую відділенню англійської мови Глендон-коледжу Йоркського університету, віллі Сербеллоні, фонду Рокфеллера та Столичній довідковій бібліотеці Торонто.

Хочу скласти належну шану людям, які великодушно допомагали мені: Елізабет Денніс, яка дозволила мені прочитати її листи, надіслані з Єгипту під час війни; сестрі Маргарет з вілли Сан-Джироламо; Майклові Вільямсону

¹ Номери сторінок наведено автором за оригінальним виданням.

з Національної бібліотеки Канади, що в Оттаві; Анні Джардін; Родні Деннісові; Лінді Спалдінг; Еллен Левін; а також Лаллі Марві, Дугласові ле Панові, Девідові Янгу та Донї Перофф.

Нарешті особлива подяка Еллен Селлігман, Ліз Калдер і Сонні Мехта.

Зміст

Вілла	9
Жодної жаги до життя.. . . .	32
Або сяйний вогонь	70
Південний Каїр, 1930—1938.	133
Кетрін.. . . .	148
Літак у піщаній схованці.	159
На місці.. . . .	178
Священний ліс.. . . .	201
Печера Плавців.	221
Серпень.. . . .	259
Подяки	299

Літературно-художнє видання

ОНДАТЖЕ Майкл
Англійський пацієнт

Роман

Керівник проекту *З. О. Бакуменко*
Координатор проекту *Г. В. Сологуб*
Відповідальний за випуск *О. В. Стратілат*
Редактор *І. М. Червінська*
Художній редактор *Т. О. Волошина*
Технічний редактор *І. О. Гнідая*
Коректор *М. Б. Рабінович*

Підписано до друку 22.07.2016. Формат 84х108/32.
Друк офсетний. Гарнітура «Newton». Ум. друк. арк. 15,96.
Наклад 8000 пр. Зам. № 16-386.

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61140, Харків-140, просп. Гагаріна, 20а
E-mail: cop@bookclub.ua

Віддруковано у ПАТ «Білоцерківська книжкова фабрика»
09117, м. Біла Церква, вул. Леся Курбаса, 4
впроваджена система управління якістю
згідно з міжнародним стандартом DIN EN ISO 9001:2000

- за телефонами довідкової служби
(050) 113-93-93 (МТС), (093) 170-03-93 (life),
(067) 332-93-93 (Київстар), (057) 783-88-88

- на сайті Клубу www.bookclub.ua
- у мережі фірмових магазинів
див. адреси на сайті Клубу або за QR-кодом

Надсилається безоплатний каталог

**Запрошуємо авторів, перекладачів,
художників, редакторів до співпраці**
e-mail publish@bookclub.ua

**Для гуртових
клієнтів**

Харків

тел./факс +38(057)703-44-57
e-mail trade@bookclub.ua
www.trade.bookclub.ua

Київ

тел./факс +38(067)575-27-55
e-mail kyiv@bookclub.ua

Одеса

тел./факс +38(067)572-44-28
e-mail odessa@bookclub.ua

Ондатже М.

О-58 Англійський пацієнт : роман / Майкл Ондатже ; перекл.
з англ. Є. Даскал. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сі-
мейного Дозвілля», 2016. — 304 с.

ISBN 978-617-12-1456-9 (укр.)

ISBN 978-0-7710-6886-7 (англ.)

Милуючись дивом уцілілими фресками в соборах чужої віри, сапер Кіп розміновує заховані серед садів, будинків і фонтанів вибухові пастки-вбивці. Самовіддано доглядає свого останнього пацієнта медсестра Хана, чия душа понівечена війною, як і тіло обгорілого безіменного льотчика. А він, її англійський пацієнт, пам'ятає лише єдину жінку, яку кохав і втратив, — чужу дружину Кетрін Кліфтон. Старому шукачу пригод і кохання — колишньому шпигуну Караваджо, — щоб існувати, потрібен щоденний укол морфію. Їхній душевний біль — поза межами людських можливостей. І в цьому болі, у муках народжується нове кохання, як оаза серед випаленої війною пустелі...

**УДК 821(71)
ББК 84(7Кан)**

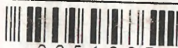

«Англійський пацієнт» — найвідоміший роман канадського письменника Майкла Ондатже — є одночасно і щемливою історією трагічного кохання на тлі Другої світової війни, і книжкою, яка приголомшує глибиною філософських роздумів. Нагороджений Букерівською премією, а також найвищою літературною відзнакою Канади — Премією генерал-губернатора — роман був з успіхом екранізований 1996 року й отримав дев'ять «Оскарів» із дванадцяти номінацій від Американської кіноакадемії.

У напівзруйнованій віллі неподалік Флоренції доля зведе чотирьох: колишнього крадія, а тепер героя війни Караваджо, сапера Кіпа, канадську сестру милосердя Хану і її безіменного, обгорілого до кісток останнього підопічного — англійського пацієнта.

Як і за Середньовіччя, італійські монастирі вціліли і зберегли безцінні фрески, бо були неприступні... Англійський пацієнт веде щоденник поміж рядків Геродота... У лівійській печері кудись пливуть фігури доісторичних плавців, а на стіні будинку в Хіросімі — тінь заживо спаленої людини...

Після усіх побачених жахів і смертей, після душевних мук і фізичних тортур, пережитих за цю війну, вони не втратили здатності кохати. Можливо, саме кохання і пам'ять про нього дають їм сили жити далі.

ДП з ІІ Книжковий клуб "Клуб Сімейного Дозвілля"	
Англійський пацієнт (КТ) Ондатже М.	Клубна ціна: 65.00грн
 0 2 5 1 8 2 7	Ціна 81.30грн у т.ч. ПДВ 0.00